

Szabad Piac

Gazdaság-, társadalom- és bölcsészettudományi folyóirat

1
2021/1

TECHNODIKTATÚRA

KIADJA A MILTON
FRIEDMAN EGYETEM

MILTON FRIEDMAN
EGYETEM
érték • tudás • vállalkozás

Szabad Piac

Gazdaság-, társadalom- és bölcsészettudományi folyóirat

2021/1
Technodiktatúra

Kiadja a Milton Friedman Egyetem

Szabad Piac

Kiadja a Milton Friedman Egyetem

Gazdaság-, társadalom- és bölcsészettudományi folyóirat

Megjelenik félévente

Főszerkesztő: *Csepeli György*

Felelős szerkesztő: *Szűts Zoltán*

Szerkesztők:

Vasali Zoltán (tanulmányok),

Soós Eszter Petronella (szemle)

A szerkesztő bizottság elnöke: *Schottner Krisztina*

A szerkesztő bizottság tagjai:

Beke Ottó (Újvidéki Egyetem), Grajczjár István (Milton Friedman Egyetem), Guld Ádám (Pécsi Tudományegyetem), Lengyelné Molnár Tünde (Eszterházy Károly Egyetem), Mátyus Imre (Szegedi Tudományegyetem), Molnár György (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem), Pók Attila (ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet), Racsko Réka (Eszterházy Károly Egyetem), Szatmári Péter (Kodolányi János Egyetem), Tózsza István (Budapesti Corvinus Egyetem)

A szerkesztőség címe: *Milton Friedman Egyetem, 1039 Budapest, Kelta utca 2*

A kiadó neve: *Milton Friedman Egyetem*

Székhelye: *1039 Budapest, Kelta utca 2.*

A kiadásért felelős személy: *Gere Ádám vezérigazgató*

A szerkesztésért felelős személy: *Szűts Zoltán felelős szerkesztő*

Tördelő szerkesztő: *Szitás István (Gerilla design)*

ISSN: 2677-1616

A folyóirat weboldala:

<https://uni-milton.hu/szabad-piac/>

Kapcsolat: *Szűts Zoltán (szuts.zoltan@uni-milton.hu)*

A kéziratok formai és szakmai követelményei az alábbi címen érhetők el:

<https://uni-milton.hu/szabad-piac/kezirat>

Lektorált folyóirat.

Minden publikálásra beküldött kéziratot két felkért opponens lektorál.

A borítón szereplő kép forrása:

<https://pixabay.com/illustrations/binary-code-binary-binary-system-4512291/>

TARTALOM

ELŐSZÓ

Csepeli György

Előszó.....	5
-------------	---

BESZÉLGETÉS

Szűts Zoltán – Ropolyi László – Mihalik Judit – Nagyfi Richárd

Technodiktatúra?	7
------------------------	---

ELMÉLETILEG

Szűts Zoltán

Algoritmusok vezérelte sorsok.....	18
------------------------------------	----

Beke Ottó

Ray Bradbury: Fahrenheit 451. A technodiktatúra aktuális víziója.....	23
---	----

Andok Mónika

Technológiai szuverenitás és digitális hatalmi formák.....	31
--	----

Merkovity Norbert

Figyelem és diktatúra? A figyelemalapú politika mint stratégiai cselekvés.....	40
--	----

Gyekiczky Tamás

SYSTEM ERROR? A jog rendszere és a Digitális Társadalom	52
---	----

Karagits Kíra Vivien - Gettler Martha - Keszei Barbara - Zelena András

A Facebook mint emléklap a Habermas-féle elméleti összevetés tükrében	66
---	----

GYAKORLATILAG

Sándor Alexandra Valéria

Önreprezentáció a közösségi médiában

a Covid19-járvány első és második hullámának idején	72
---	----

Zsell Szilvia

Hajléktalanság online és offline. A hajléktalan emberek

kommunikációs és médiahasználati szokásainak vizsgálata.....	85
--	----

REFLEX

Neuman Péter

Effektív MI. „Válasz” Ropolyi László megjegyzéseire	101
---	-----

SZEMLE

Csepeli György

A szív algoritmusai. (Kazuo Ishiguro új könyvéről).....	106
---	-----

ABSZTRAKTOK	108
-------------------	-----

ÉLETRAJZOK.....	112
-----------------	-----

Nyomda: Fotogold Nyomda
Felelős vezető: Borvető Béla

Csepeli György

ELŐSZÓ

Folyóiratunk harmadik száma töretlenül megy előre az úton, melyet az első két szám írásai kijelöltek. Ez az út az egyre változékonyabb, összetettebb, rejtélyesebb és bizonytalanabb jövőbe vezet, aminek alakításában a lélegzetelállító ütemben változó infokommunikációs ökoszisztéma megkerülhetetlen szerepet tölt be. Bevezetésként Ropolyi László, Nagyfi Richárd és Mihalik Judit beszélgetését közöljük, akik Szűts Zoltán kérdéseire válaszolva azt a dilemmát járják körül, hogy az algoritmusok szabta új világban ki tudunk-e majd lépni Platón barlangjából, megszabadulhatunk-e láncainktól, megtalálhatjuk-e elvesztett szabadságunkat?

Andok Mónika cikke is a szabadságot állítja középpontba, felvetve a kérdést, hogy kik vannak az új infokommunikációs technológiák által teremtett mozgástér középpontjában, kik a technológiai szuverenitás alanyai. A kérdésre adható válasz ma még nyitott. A technológiai szuverenitás alanya lehet a hálózati polgárok közössége, de a szerző szerint látnivalóan a 24-ik órában vagyunk ahhoz, hogy a szuverenitás azoké legyen, akik az adatokkal rendelkeznek, s ha egyszer a hatalom az övék, nem lesz erő, mely vissza tudná azt tőlük szerezni.

Andok Mónika gondolatmenetét Szűts Zoltán folytatja, aki szerint a digitalizált és adatosított világbirodalom algoritmusuk révén rabosítja polgárait, akiknek fogalmunk sincs arról, hogy lenne élet a digitális barlangon kívül is. Beke Ottó szerint, amiről Andok Mónika és Szűts Zoltán feltételes módon beszél, azt Ray Bradbury Fahrenheit 451 címen megjelent disztópikus regénye már 70 évvel ezelőtt vérfagyasztó állításokban megfogalmazta. Beke Ottó szerint azonban ma még nem késő a digitális talibánok megállítása, az emberiség 30 000 év alatt felhalmozott kulturális örökségének megmentése. Merkovity Norbert cikkében arról ír, hogy a hálózati polgárok saját maguknak köszönhetik kiszolgáltatottságukat. A digitális barlangban magukra hagyatva, figyelmükért külső ingerek versenyeznek, melyek közül mindig a legerősebb inger győz. Az eredmény a figyelem megszerzésért folytatott küzdelem, mely az eszközök között nem válogatva cirkuszi poronddá változtatja a nyilvánosságot, ahol az győz, aki a legjobban megijeszt vagy megörvendeztet. Az új diktatúrákban, mint azt Bradbury és Orwell előre látták, nincs szükség gondolatrendőrségre, mivel mindenki egyben a maga foglára is egyben.

Gyekiczky Tamás nagyszerű cikkében a digitális társadalom létrejötte által támasztott jogi kihívásokkal foglalkozik, melyek között megkülönbözteti az endogén és az exogén kihívásokat. Az endogén kihívások a társadalmi lét digitális terének létrejötte által teremtett tényállások meghatározatlanságából és szabályozatlanságából adódnak, ami a kiberbűncselekmények elkövetői számára paradicsom, az áldozatok számára pokol. Az exogén kihívások a digitális igazságszolgáltatás fórumainak megteremtése révén lehetnének leküzdhetők. A cikk szerint az Európai Unió sajnálatosan mindkét téren lemaradásban van.

Karagits Kíra Vivien, Gettler Martha, Keszei Barbara és Zelena András az elhunyt személyek virtuális halhatatlanságának esélyeit vizsgálják, ami Gyekiczky nézőpontjából jogi, a szerzők nézőpontjából pszichológiai és társadalmi probléma. Kinek van joga az emlékezésre, s kinek a felejtésre?

ELŐSZÓ

Két korábbi számunkban heves vitát váltott ki Neuman Péter gondolatébresztő vitaindítója, melyben felvetette, hogy a mesterséges intelligencia programok megvalósíthatósága Gödel tétele értelmében megvalósíthatatlan. A vitához korábban Bozsonyi Károly, Z. Karvalits László és Ropolyi László szólott hozzá. A jelen számban közöljük Neumann válaszcikkét.

Az elméleti cikkek sorát két empirikus tanulmány követi, melyek közül egyik sem befejezett, de közlésüket a vizsgált téma fontossága indokolja. Sándor Alexandra Valéria a vírusjárvány idején megnövekedett hálózati kommunikációs aktivitás egy érdekes következményét, a depresszió gyakoribbá válását vizsgálja, eredeti módszertannal. Zsell Szilvia a hajléktalanok digitális eszközökkel megvalósítható integrálásának lehetőségét veti fel, amit érdemes volna egy startup vállalkozásnak felkarolnia.

A számot a Nobel díjas Kazuo Ishiguro új könyvének ismertetésével zárjuk. A könyv főhőse Klara, egy napelemmel működtetett robot, aki (vagy ami) a szeretni már (vagy még) nem képes emberek között keresi a szeretetet.

TECHNODIKTATÚRA?

Szűts Zoltán: *Ki tud példát mondani arra, hogy az ő életét milyen mértékben befolyásolták az algoritmusok?*

Ropolyi László: Szerintem mindannyiunknak az életét befolyásolják az olyan algoritmusok, amelyek a mindennapi életet szabályozzák. Például, hogy hogyan kell vásárolni, vagy hogyan kell befizetni egy csekket a postán. Ezek a dolgok, szerintem, triviálisnak tűnnek, de ezek valójában algoritmusok, mert ha nem követed, akkor nem tudod sikeresen véghez vinni a procedúrát. Inkább csak az a kérdés, hogy milyen algoritmusokra gondolunk akkor, amikor most ezt a kérdést fölteszük. Tehát az a kérdés szerintem, hogy a mindennapi vagy a tudományos élethez, vagy valami, az élethez egyáltalán kötődő algoritmusokra gondolunk.

Szűts Zoltán: *Pontosítanék, most alapvetően azokra az algoritmusokra gondolok, amelyek a közösségi médiában szabályozzák, hogy milyen tartalom kerüljön elénk.*

Mihalik Judit: Ez esetben a válasz szerintem viszonylag egyértelmű. Az algoritmusok meghatározzák az életünket. Már persze azokét, akik nem élnek intakt módon. Az, hogy a filter-buborékunkon belül mi az, ami megtalál bennünket, mi az, ami a látókörünkbe kerül, bármiféle tartalom, akár kereskedelmi, akár intellektuális, a hírfogyasztásunk, vagyis ahogyan a világ milyen eseményeit látjuk (vagy épp nem látjuk), ez alapvetően determinált. De az is determinált, hogy mi milyen módon jelenünk meg a világban, hogy mi magunk milyen imprinteket hagyunk. Hogyan látnak bennünket, kinek, milyennek látnak bennünket, kik azok, akik számára láthatóak vagyunk, azaz milyen a digitális identitásunk? Ez nyilvánvalóan alapvetően befolyásolja akár a mindennapjainkat is, esetleg megváltoztathatja az életünket is. Az én legkézenfekvőbb példám: van egy fantasztikus házam vidéken, de egy teljesen más helyen, mint ahol kerestem. Ez a ház és a vele járó kétlaki életformánk nem lenne, ha a megfelelő pillanatban, egyébként teljesen véletlenszerűen, pont az a hirdetés nem jelent volna meg a felületemen. Sosem vettem volna ott ingatlant, eszembe sem jutott azon a környéken, egy olyan házat megvenni. Ez alapvetően változtatta meg az életemet, és mivel algoritmusok vannak, ezért a véletlenben valójában nem is hihetünk. Tehát igen, az én válaszom egyértelműen az, hogy engem alapvetően befolyásolnak az algoritmusok, ideális felhasználó vagyok, nem pattintgatom folyamatosan a filterbuborékomat, nem dolgozom nap mint nap azon, hogy kilássak belőle.

Nagyfi Richárd: Én ezeknél a kérdéseknél mindig azt érzem, hogy az következik, mennyire rossz, hogy buborékok vannak, és akkor ezekből hogyan lehet kitörni? Hogy szociológusként ezt keressük, egy kicsit félreértésnek tartom. Nem lehetne a Facebook az egyik legnagyobb cég a világon, ha nem erre lenne valójában szüksége mindenkinek. Ameddig ilyen mennyiségű adat jön létre, abból valahogyan filterezni kell és az, hogy a saját érdeklődési körünk alapján kapunk információt, az az egyik legjobb megoldása ennek. Az is buborék, hogy mi most itt beszélgetünk: nem Borsodban vagyunk munkanélküliek, ahol egy tízemeletes házban várjuk bezárva, hogy vége legyen a Covidnak. Azt a világot ugyanúgy nem látjuk, pedig nem

a Facebookon vagy a Twitteren múlik. Ahogy nő az adatmennyiség, annál több a zaj, amit ki kell szűrni. Azok a cégek maradtak fenn, akik a legjobban tudták ezt csinálni. Még azt tanultuk az egyetemen, hogy a Habermas megmondta, ha lenne egy olyan hely, ahol együtt jól meg lehetne beszélni mindent, ahol mindenki közösen össze tudna ülni, és mindenkinek egyszerre lenne ugyanolyan hangos a hangja – azzal mennénk a közös jó felé. És akkor jött az internet, ahol teljesen meglenne erre a lehetőség, de egyáltalán nem ez történt. Mégsem az következik, hogy új modelleket próbálnánk helyette keresni, hanem csak azon gondolkodunk, hogy ami most van, az miért rossz. Nem azt mondom, hogy nem lehetne mindig minden jobb, de nem használnánk a Facebookot, ha nem kínálna rengeteg lehetőséget, köztük olyanokat is, amiket már teljesen egyértelműnek veszünk. Azt, hogy Messengeren akárkit el tudod érni, akár mikor, ingyen, miközben időben-térben máshol vagyunk, ez ma már kézenfekvő. Ezek az előnyök a rendszer részei, amiket fenn kell valahogy tartani.

Szűts Zoltán: *Egy techno felszabadulás vagy pedig egy diktatúra felé tartunk? Vagy csak arról van szó, hogy nekünk kell felismernünk, hogyan tudunk együtt élni az algoritmusokkal úgy, hogy azokat a javunkra fordítjuk?*

Ropolyi László: Ha azok közül kell választani, amit említettél, akkor nyilván a harmadikat választanám. Tehát, hogy az együttélés teljesen tőlünk függ. De ez főként azon múlik, hogy milyen módon gondolkodik az ember a technikáról. Tehát valójában itt az a kérdés, hogy mit tekintünk technikának és mit tekintünk a technikából jónak, mit rossznak? Hogyan értékeljük a technikát? Van egy gyakran alkalmazott kifejezés erre: technikai értékelés. Ez egy kritikai attitűd, aminek a segítségével adott technikákat meg lehet ítélni, és azt lehet mondani, hogy jó vagy rossz, kell vagy nem kell. Egyetértek azzal, amit Richárd mondott, hogy valójában akkor, amikor a Facebookot vagy az ahhoz hasonló dolgokat használjuk, akkor vállaljuk azt, hogy mi ezeket a szabályokat, ezeket az algoritmusokat használjuk és működtetjük, hiszen, ha nem akarnánk, akkor csinálhatnánk mást vagy másként. Csatlakozhatnánk egy másik közösségi médiához, vagy egészen mást is csinálhatnánk. Tehát, valójában ebben van egy elfogadó döntés. Az más kérdés, hogy az ember abban a helyzetben van-e – emberként, nem informatikusként, inkább talán individuumként, állampolgárként –, hogy dönthet ezekben a kérdésekben? Tehát, hogy ráerőltetik-e a döntést – és valójában nem tud dönteni – mert reklámmal vagy az oktatás hiányával, vagy valamivel ráveszik az embereket bizonyos mechanizmusok követésére? Ez természetesen gyakran előfordul. Ugyanakkor, az igazi döntés végül mégis – különösen az internet, a Facebook és egyéb közösségi dolgokban – individuális. Tulajdonképpen senki nem kényszerít senkit arra, hogy ezt csinálja. Természetesen vannak elvont kényszerek, különféle konkrétuságú felszólítások, hogy *tessék ezt csinálni, ebbe az irányba haladni*, de a végső döntés mindig az egyes egyén kezében van. Visszatérve arra, amit Zoltán fölvetett, szerintem az a kérdés igazából, hogy milyen helyzetben van az egyén? Képes-e az egyes ember viszonyulni egyáltalán a környezetéhez, képes-e viszonyulni azokhoz az elvárásokhoz, amit vele kapcsolatban megfogalmaznak, képes-e viszonyulni azokhoz a dolgokhoz, amelyek körülveszik, például az informatikai, de persze a valóságos világban is? A valóságos világban ezek a dilemmák már réges-régen fölmerültek, és azt a kérdést vetik fel, hogy mekkora az állampolgár szabadsága, vagy van-e egyáltalán individuális szabadság? Meddig terjed az

individuális szabadság, min alapszik és hogyan kapcsolódik a felelősséghez? Gyakorlatilag azt akarom mondani, hogy ez a helyzet nem annyira új, mint ahogy néha gondoljuk. Két ok miatt sem. Egyrészt, mert a technikák mindig voltak – most másfajta technikák vannak –, de mindig valamilyen technikához viszonyultunk. Másrészt pedig, mivel ez nem pusztán a mai kor produktuma, kultúrtörténetileg lehet látni, hogy végtelen sokszor belekényszerültek az emberek ilyen helyzetekbe, és különféle módon próbáltak meg boldogulni benne, szóval van a viszonyulásban gyakorlatunk.

Nagyfi Richárd: Csak akkor beszélgetünk arról, hogy mennyire visz félre mondjuk a Facebook és a buborékunk, amikor azt egyáltalán észrevesszük. Facebookon találkozhatunk olyanokkal, akik hisznek abban, hogy chippel akarják őket beoltani, és ez szembetűnő. De, amikor az ajánlórendszer zökkenőmentesen halad, akkor egyszerűen azt hisszük, hogy az a normális, amit látunk és már meg sem kérdőjelezzük, hogy más is létezik. Ha Netflixet használunk (persze látjuk, hogy mi a TOP 10 és mi populáris) fel sem merül, hogy mások más filmeket látnak a listában. Még a kis képikonok is máshogy jelennek meg személyre szabva, a sorrendjüket és tartalmukat is algoritmus dönti el nekünk. Ott mégsem gondolunk arra, hogy az egész befolyásolva van, és örülünk az ajánlatoknak. Ha az életünket könnyebbé teszi egy termék, sokszor meg sem kérdőjelezzük, hogy működhet-e másként?

Mihalik Judit: Én egy másik oldalát világítanám meg, vagyis máshogyan keretezném. A kérdésed talán implicite felveti, hogy kell-e ebbe valamiféle értékítéletet bevinni? Erre nekem nincs határozott válaszom. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy ezt értékalapon kellene validálnunk, vagy épp elvetnünk, mint rosszat. Sokkal inkább azt gondolom, hogy a társadalmi együttélés módját, a modernitás paradigmát tekintve a lényeg nem változott. Az emberi kapcsolataink – az hogy hogyan viselkedünk a világban, hogyan bánnak velünk az embertársaink, mi történik, milyen közegben élünk valójában – már az első ipari forradalom előtt is úgy működtek, hogy mindenki kapott és teremtett magának valamilyen mentális környezetet. A változás talán abban van, hogy ez a mentális környezetteremtés talán tudatosabb lett. Az algoritmusok olyan adatokból dolgoznak, amelyek a korábbi viselkedési mintázatainkat, a választásainkat, a reakcióinkat, a közösségeinket képezik le. Ezeket egzakt szabályok szerint kialakított szisztémába rendezik, így sokkal kevesebb benne az esetlegesség, például az észlelési és ítéletalkotási torzítások, mint a humán döntéshozatalban. Ebben az értelemben tehát van paradigmaváltás. Abban az értelemben viszont nincs, hogy az ember alapvetően egy biztonságra törekvő lény, és az a fajta működés, amit a közösségi média, például a buborékkal megteremt, az valójában a pszichológiai biztonságérzetünket erősíti. Ezt evolúciós okból szeretjük. Van egy másik elem is benne, a FOMO, vagyis az a humán attribútum, hogy nem szeretünk kimaradni dolgokból, hiszen fájdalom- és veszteségkerülő lények vagyunk. Nem akarunk kimaradni abból, hogy valamilyen közösség részeként azonosítsanak bennünket, vagy éppenséggel, hogy kifejezhessük a tiltakozásunkat valami ellen. Ez sem új jelenség, csak most épp jobban megfigyelhető.

Egy egészen aktuális példa erre a komplexitásra a totális ellenőrzés és biztonságérzet viszonya. Kínában a járvány megfékezésének hatékony eszköze a kontakt-kutatás, ami a totális

és kötelező adatgyűjtésen alapul. Naponta többször be kell jelentkezni és testhőmérsékletet mérni, mindenkiről minden adat összefut. Byung-Chul Han, a celeb filozófus, aki semmilyen közösségi oldalon nincs jelen, ezt a kontextust a kiegészítés társadalmának nevezi, aminek elválaszthatatlan része az, hogy az algoritmusokat beengedtük. Milyen mosogatógépet vegyek? Hova menjek ma délután? Az algoritmusokat azért engedjük be, mert a világ túlságosan komplex ahhoz, hogy a mindennapokban ennyi gyors döntést hozzunk. Nem állunk erre készen. Tehát szerintem az algoritmusok nagyon is hasznosak. A mosogatógépről segítenek dönteni, de a fontos kérdéseket, hogy kivel házasodunk vagy kinek szülünk gyereket, azt ebben a társadalmi éthoszban mindig is mi fogjuk eldönteni.

Ropolyi László: Szerintem az internethasználat és a közösségi média is csak felerősíti és látványosabbá teszi azt, ami eddig is létezett, csak nem volt ennyire nyilvánvaló.

Szűts Zoltán: *Tehát, akkor kilépünk a barlangunkból? Feladjuk-e a biztonságérzetet annak érdekében, hogy sokkal tájékozottabbak legyünk, vagy nekünk nagyon jó ebben a filterbuborékban lennünk?*

Ropolyi László: Antropológiai feladat annak az eldöntése, hogy az ember természete változatlan vagy változik valamennyit. Én azt hiszem, hogy lehet változásokról beszélni. Minden antropológiai elképzelés reflektál erre a dologra, hogy ti. az emberi természet változik-e, újabban intenzíven tematizálják a kérdést, pl. a transzhumanisták és a poszthumanisták. A változás lehet például az, hogy az ember nyitottabbá vagy éppen zártabbá válik az ingerekre, illetve a külvilág hatásaira. Én talán azt mondanám, hogy ebben a helyzetben a nyitottság igénye felerősödik. Nem is annyira az egyes egyén részéről, hanem inkább a közösségek részéről. Elmagyarázom, hogy mire gondolok. Az, hogy az egyén milyen közösségeknek a része, tradicionálisan adott. Például, hogy te Kovácsék gyereke vagy, te zalai vagy, te magyar vagy, te európai vagy, stb. Tehát ezek a dolgok végső soron általában adottak, nagyon sokáig adottak voltak. A polgári fejlődés kezdetéig ez nagyon durván fennállt, de még utána is, és szerintem a modern világ kialakulásával sem tűnt el teljesen. Most ebből a szempontból egy nagyon fontos változás van, nevezetesen az, hogy az egyes ember a közösséghez való tartozását sokkal erőteljesebben kontrolálhatja. Az individuum, az egyes ember sokkal nyitottabb ebből a szempontból. Ez egy nagy kihívás, hogy nem vagy bezárva a faluba, nem vagy bezárva még a világfaluba sem, nem vagy bezárva sehova, hanem megadatik a választás lehetősége, kinyílik a világ. Szerintem ez a nyitottság előbb-utóbb, valamilyen formában egész biztosan megjelenik az internetet használó emberek természetében is.

Mihalik Judit: Példaként ismét ajánlom a járványkataklizma élményét. Pont egy évvel ezelőtt történt, hogy az emberek jelentős része által addig bevettnek gondolt társadalmi kontextus, a személyes érintkezések és érintések megerősítő élménye egyik pillanatról a másikra eltűnt, hiszen hirtelen fizikailag is bezárva találtuk magunkat. Természetesen a világ azonnal felköltözött valamelyest az internetre, elsősorban a közösségi internetes terekbe, de ez egy nagyon rövid ideig tartó és nagyon hamar kiegészéssel, elfásultsággal befejeződő folyamat lett. Az emberekben meglepően hamar ébredt föl a vágy arra, hogy saját fizikai

valóságukban lépjenek ki a kényszerűen személyes térből, és lépjenek be a közösségi terekbe. Bizonyára már vannak olyan kutatások is, amelyek azt vizsgálják, hogy a fizikai társadalmi környezettől való elzárt létben kinyíltak-e az emberek digitális identitásukban, és kerestek-e új közösségeket, amelyeknek addig nem voltak a tagjai? Nekem az a gyanúm, hogy a virtuális tér valójában nem nyílt ki és a buborék sem lett tágasabb. Voltak ugyan érdekes, ám elszigetelt kezdeményezések, például „A látvány az ablakomból” csoport, ahol vadidegenek életébe láthattunk bele a bolygó távoli csücskeiben, és megmutathattuk a saját életünk karanténba zárt valóságát is azzal, hogy megosztottuk, mit látunk mi az ablakunkból. Valóságos, új közösségekhez, a filterbuborékon kívüli közösségekhez azonban nem igazán csatlakoztunk ebben a világban.

Ropolyi László: Szerintem jogos, amit mondasz. Egyes klasszikus internet kutatások is világossá tették, hogy nagyon sok ember elsősorban azokkal van netes kapcsolatban, akiket egyébként is ismer. Sokan nyilatkoznak úgy, hogy mi értelme lenne ismerősnek bejelölni a Facebookon valakit, akit nem ismerek? Csakis azokkal fogok beszélgetni, azok érdekelnek, akiket egyébként a való életből ismerek. Tehát internet kutatások eredményei alapján is tényleg van egy ilyenfajta „buborékozás”, illetve talán annak ez egy vetülete. Magyarán szólva, ha már van egy közösség, akkor azzal a közösséggel az internet, a Facebook vagy a Twitter révén kapcsolatot lehet tartani. Valójában ez két külön dolog. Egyrészt valamilyen közösségeink már vannak, és ezekben a már létező közösségekben való bennmaradást, illetve a közösségek megmaradását elősegítheti a netes kapcsolat. Ezek egyébként esetleg szétesnének, amire mostanában a járvány világos példát mutat. Egyes közösségeink szétestek volna, mert a korlátozások miatt nem tudtunk egymással kapcsolatba kerülni, de a neten mégiscsak kapcsolatba léptünk. Tehát a netezés részben megőrizte őket – és sokszor történik meg ugyanez a járványtól függetlenül is. Másrészt ugyanakkor az internetes technikák lehetővé teszik, hogy az ember ne csak fenntartsa, hanem hozzon is létre közösségeket. Elvileg a technikába bele van építve az a lehetőség, hogy szabadon lehet közösségeket létrehozni, ha valakinek van ötlete, ha valaki akarja, ha valaki érez magában indíttatást vagy elég nyitott, akkor létrehozhat ilyeneket. Sokkal könnyebb új közösségeket megalkotni, mint a korábbi technikai szituációkban bármikor. Ez egy nagyon lényeges dolog. Erre utalok, amikor azt mondom, hogy a nyitottságnak van esélye, hogy sokkal, de sokkal könnyebb új közösségeket alakítani és formálni az internethasználat segítségével.

Nagyfi Richárd: Nekem fura az a kutatási eredmény, hogy inkább az ismerőseivel veszi fel az ember online a kapcsolatot!

Ropolyi László: Konkrétan voltak ilyen vizsgálatok. Most nem tudom pontosan felidézni, de emlékeim szerint amerikai gyerekek, diákok körében végzett kutatások eredményeiből ilyeneket lehetett kiolvasni.

Nagyfi Richárd: A diákok esetében is?

Ropolyi László: Igen, általános iskolások, egyetemisták – ebben a körben könnyű elvégezni ezeket az elemzéseket – attitűdjéről volt szó. Hétköznapi környezetünkben is feltűnő, hogy szinte azonnal létrejönnek alakuló iskolai közösségek – osztályok, csoportok, tantárgyak, stb. – Facebook csoportjai.

Nagyfi Richárd: Az én buborékom ennek pont az ellenkezője. A rokonaimmal nem igazán tartom a kapcsolatot, és nem is igazán érdekelnek a cicás animált GIF-jeik, amikkel szép napot kívánnak egymásnak a nagymamák. Viszont egy csomó olyan ismerősöm van, akiket videójátékokból ismertem meg, akikkel éveken át minden héten beszélgettem úgy, hogy való életemben nem találkoztam velük, mégis a barátaimnak tartom őket. Ha találkoztunk is élőben, az csak jóval később történt meg. Szerintem ez a gyakoribb. Még vissza akartam térni a beszélgetésben, hogy ezt a buborékból való kilépést is algoritmusok végzik nekünk. Kapunk olyan ajánlatot is, például a YouTube-on (az ajánlórendszerük készítői számára ez komoly feladat), hogy annak ellenére, hogy tudják azt, mi tetszik nekünk, azt nem tudjuk végtelen sokáig nézni, ezért egy idő után valami teljesen mást is ajánlani kell. Mi más érdekelhet minket, amiről mi magunk sem tudunk? Kiválasztani a végtelen videó közül azt a pár tucatot, ami a főoldalunkra kerül és tényleg érdekes számunkra, ez komoly mérnöki feladat. Ők sem akarják, hogy az ember csak ugyanazt az egyfajta dolgot fogyassza, mert akkor maga a tartalomtermelés sem tudna annyira felpörögni. Nem lenne szükség mindig új tartalomra új készítőktől, akik folyamatosan aktívak és valami újat hoznak, ha régen készült videókat ajánlana csak a rendszer újra és újra, mert akkoriban még mindenkinek tetszettek.

Szűts Zoltán: *Kicsit eltávolodunk a közösségi médiától, de még maradunk az algoritmusok témájánál, a chatbotok, a virtuális asszisztensek világában. Mi történik éppen most velünk? Azon kívül, hogy könnyebbé válik az életünk, és az algoritmusok segítik a döntéseinkben, hogy jobbra kanyarodjak, hogy ezt a terméket vegyem meg. Mi ennek a segítségnek a következménye? Az életünknek a fontosabb elemeire fogunk koncentrálni, az így felszabadult kognitív kapacitásunkat másra fordítjuk, vagy pedig irányíthatóvá válunk és életünknek szinte valamennyi részét ezek az algoritmusok fogják majd irányítani?*

Ropolyi László: Én azt mondanám, hogy érdemes megemlíteni a gép fogalmát. Valójában, amikor gépről beszélünk tudnunk kell, hogy a gép maga egy jól rögzített algoritmus. A gép az a dolog, ami beépített algoritmusokat határozottan, egyértelműen és rendszeresen ismétlődő módon véghez tud vinni. Nyilván, sokkal szebb definíciót is lehet találni, de talán maradjunk ennél. Az emberek nagyon régóta együtt élnek az ilyen értelemben vett gépekkel. Nagyon sok gépet találtunk ki, az egyszerű gépektől – például a késtől – kezdve az olyan nagyon komplikált gépekig, mint a számítógép. Így amikor arról beszélünk, hogy az algoritmusok segítenek vagy nem segítenek minket, tehát hogy hozzájárulnak az életünkhöz vagy épp ellenkezőleg, akkor mindenképpen szükség van a gép fogalmának az igénybevételére is. Azt kell mondjam, hogy a legtöbb gép azért jön létre, mert az ember úgy gondolja, hogy hasznos. Hasznos lesz, tehát segít rajta, segíti az életét, szolgálja az ember saját céljait – amennyiben képes uralni azt, amit létrehozott. A gép – ha jól működik – kizárólag azokat az algoritmusokat működteti, amelyeket elvárnak tőle, amelyeket beleépítettek, amelyeknek a használata következtében

az történik, amit előre elterveztünk. Az a természetes, hogy a gépek az embert segítik és szolgálják. Ha ez nem így van, hanem a gép valahogyan fölény kerül és uralkodik rajtunk – ez egy klasszikus science fiction dilemma – az természetesen előfordulhat, de nyilvánvalóan nem a gép problémája, nem a gép hibája, hanem a konstruktőröké, a gépeket használó társadalomé. Annak a kulturális közegnek a hibája, amelyben az ember alárendelté válhat. Teljesen egyértelmű, hogy a gép szolgának van kitalálva, kizárólag emberi célokat szolgál, ha ez mégse így történik, akkor ez azt jelenti, hogy az emberi közeg, amelyik létrehozta és alkalmazza, az nem így működik, azaz nem az ember céljait, vagy nem minden ember célját szolgálja. Az ember-gép viszony torzulásaira az ember-ember viszonyokban találhatjuk meg a magyarázatokat.

Nagyfi Richárd: Mikor nem volt a történelem során az emberiség alávetett szolgál, egy-két személy kivételével?

Ropolyi László: Teljesen jó kérdés, de én arra gondolok, hogy vannak kontrollálható szituációk, amelyeket minden ember képes felügyelni. A technikai szituációk definíció szerint mindig ilyenek. Minden technika egy szituáció fölötti sikeres kontroll. Például, van egy kés és tudunk vele kenyeret vágni. Ez egy nagyon egyszerű szituáció, de persze nem minden ember képes minden technikai szituációban tájékozódni, részt venni benne, a szituáció fölötti sikeres kontrollt gyakorolni, vagyis saját szabadságát szolgáló módon használni az adott technikát. A legtöbb algoritmus, amiről most beszélgetünk az individuális felhasználó vagy a kis közösségek gyakorlatában működik, ahol láthatók és érthetők az algoritmusokba beépített ember-ember közötti viszonyok is. Amelyekben a technika szándékosan olyanra van formálva, olyan szituációkat alakítanak ki, amelyek ilyenformán – elvben – mindenki számára átláthatók és kontrollálhatók, és ahol megnyilvánulhat az individuális szabadság is. Az univerzálisabb, a nagyobb közösségekre, az egész társadalomra vagy az egész emberi világra vonatkozó, vagy akár csak a politikai értékrend alakításában elérhető szabadság vagy annak hiánya is nagyon fontos kérdés, és ott is az algoritmusokról van szó. Amelyeket nem értünk, nem látjuk át a beépített tartalmakat, így nem tudjuk jól működtetni, nem uraljuk őket, hanem inkább az alkatrészeivé válunk, mint a "Modern időkben" Chaplin.

Mihalik Judit: Engem sokkal inkább izgat az, hogyan lehet strukturáltan definiálni ezt a viszonyt. Először is azért, mert van itt egy életkori szakadék is, ami nem egyszerűen egy demográfiailag meghatározható szakadék, sokkal inkább, a genderhez hasonlóan, társadalmi életkor szerinti. Egy példával is megvilágítva, a hallgatóimról mesélek valamit, akiknek üzleti tárgyat oktattam.

Az adatalapú technológiák a vállalatirányításban már a HR menedzsmentben is megjelentek, például a kiválasztásban. Ma már a jelölt a nagyobb cégeknél első körben egy chatbottal találkozik, második körben pedig készítenek vele egy olyan videóinterjút, aminek a túloldalán nem egy humán kérdező van, hanem egy robot. Számomra ez hátborzongató, de a huszonévesek számára ezzel a világon semmi probléma nincs. Ebben már nagyon is érzékelhető a két világ találkozása. Egy álláskereső kapcsán – végső soron – a jelölt sorsáról,

egész további pályájáról is születet döntés: arról, hogy fog-e annál a cégnél dolgozni, amelyről olyan lelkesen és csillogó szemmel tud beszélni, bár a lelkesedést és a szemek csillogását az algoritmus nem tudja értelmezni. Ebben az esetben a belépési küszöböt egy gép szabja meg olyan karakterisztikák alapján, amelyek nem humán döntések, hanem bemeneti adatok. Ez számomra feloldhatatlan etikai és erkölcsi dilemmát vet fel, amelyre nekem nincs válaszom.

Ropolyi László: Újabban divatos szlogen, hogy “az algoritmus a főnök”. Tehát nem más emberek, hanem az algoritmusok a főnökök. De ugyanakkor abban egyetértek, hogy van egy erős igazodási igény. Hadd legyek egy kicsit aktivista: azt mondanám, hogy valójában ez a mai kultúránknak a szégyene. Az, hogy az emberek arra törekszenek, hogy betagozódjanak, hogy csavarok legyenek a gépezetben, hogy elfogadják őket, valami kis résbe, lyukba beillesztve. Ez a rendszert kiszolgáló magatartás a fennálló kultúra felelőssége, egyáltalán nem szükségszerű, hogy így legyen. A kultúrában jelenleg a posztmodern ellen való lázongás, a posztmodern ellen való éles küzdelem folyik. A modernizmus megpróbál visszatérni és ennek a modern-posztmodern küzdelemnek – amelynek egyébként az internet az egyik kitüntetett terepe – vagyunk a tanúi. Hogyan lehet kezelni a posztmodern, a plurális világ, az abszolút individuális szabadság elleni fellépést? Mi lesz ennek a küzdelemnek a következménye? A modernista hierarchiák erősödése egy nagyon is létező tendencia. Ennek egyik létező következménye – többek között – a vallásosság terjedése is és más, ehhez hasonló dolgok. Ennél is súlyosabb, hogy a mai kultúra annyira rossz állapotban van, hogy nemigen képes változatos értékeket nyújtani az embereknek, az egyéneknek. Nem képes olyan értékeket adni, ami az egyént önmagává teheti, marad egyszerűen a rendszerbe való betagozódás. Nagyon pontosan és szépen ír erről József Attila a Légy ostoba című versében – mindenkinek ajánlom, akit ez a téma érdekel. Hogy a betagozódás ma milyen következményekkel jár, vagy hogy mennyire szükségszerű, hogy betagozódjon az ember, ez ma egy nagyon érdekes és fontos kérdés. Nem hinném, hogy ez már eldőlt volna, illetve remélem, hogy nem dőlt el.

Nagyfi Richárd: Eddig nagyjából arról beszéltünk, hogy mindenki buborékban van, jó lenne, ha ezt észrevennénk és tudnánk alakítani, de úgy, hogy az ajánlásoknak relevánsnak kell maradniuk. Ezek a rendszerek éppen segítenek elérni, összehozni olyan ritka érdeklődési körrel rendelkezőket, akik előtte nem tudtak egymásról. Nem gondolom, hogy ne lenne módjuk az embereknek kibontakozni, elérni hasznos tartalmakat, pont ellenkezőleg. A rendszerváltás előtt, ha megkérdezték a népet, hogy miért nem fogyaszt magas kultúrát, a legtöbben azt válaszolták azért, mert drága – pedig a könyvtár ingyen van. Bárki bármit beírhat a keresősávba, nem kényszeríti senki, hogy csak adott tartalmakat nézzen. A legnagyobb egyetemek teljes kurzusai érhetőek el ingyenesen a YouTube-on, de ha az túl bonyolult, lesz olyan videó is, amiben ugyanazokat a fogalmakat közérthetően, egy általános iskolás szintjének megfelelően magyarázza el valaki. Mindent meg lehet tanulni ingyen a neten. Ha össze akarunk rakni, építeni valamit vagy absztrakt fogalmakkal akarunk megbarátkozni, lehetőségünk van először iskolán kívül válogatni. Nem gondolom, hogy valaha is “hú de milyen szabadok” lettünk volna az emberiség történelme során, és ezt a hatalmas szabadságot most elvenné tőlünk az internet. Ez a legjobb dolog, amit eddig ki

tudtunk találni: lehet válogatni mindenből szabadság címszó alatt, és abból van a pénz, hogy ezt a válogatást segítik, terelik. Ha valamihez jobban értett valaki, több erőforrást tudott mozgósítani, eddig is tudott hatni másokra, ez nem újdonság. Vegyük a késes példát: tegyük fel, hogy én döntöttem úgy, hogy ezt a kést megveszem, mert lehet vele kenyeret vágni. Már ez is egy ráhatás, a társadalom vett rá, hogy kenyérvágásra használjam, hiszen egy kard vagy egy automata kenyérvágó is ugyanúgy felvágna, mégis kést akarok venni. Hogy az IKEA-ban vettem meg vagy a Wish-en rendeltem online, abban bizonyosan befolyásoltak a reklámok, de végsősoron örülök, mert nekem fel lesz vágva a kenyérem. Az a baj, hogy nagyvállalatok küzdenek azért, hogy az öt másodpercig működő figyelmemből négyet rászánjak egy termék reklámjára és úgy gondoljam, hogy nekem az kell, annak ellenére, hogy tudok nélküle élni? Egy kicsit jobban érzem magam tőle, és visszatartom a céget, hogy látványosan igazságtalan legyen, mert túl sokba kerülne neki egy rossz PR? Baj, hogy muszáj úgy tenniük, mintha odafigyelnének a környezetvédelemre és adniuk kell látványos összegeket charity-kre, mert lehet válogatni a cégek között és a világgépemnek megfelelőbb mellett fogok dönteni? Muszáj emberi arcot mutatni, még ha legbelső működésük nem is az? És hogy senki sem eldobható, helyette ingyenesen járatnak tömegeket iskolába, egyetemre, hogy legyen olyan ember kiképezve, aki ezt a folyamatot tudja tovább vinni? Ez is egy fejlődés. Ha gyerekmunkásokkal készített egy cég olcsóbban cipőket, akkor az ellenfele, konkurenciája megírja, és senki nem fog vásárolni tőlük. Ezeket mind fejlődésnek érzem annak ellenére, hogy maga az olló egyértelműen nyílik, az egyenlőtlenségek nőnek. De így is, akik alulmaradtak, azok is olyan szintű bőségben élnek, hogy királyok nem éltek ilyen színvonalon, ha mondjuk, csak az egészségüket nézem, vagy az étkezési lehetőségeket. Vannak problémák, de nem tudunk jobb rendszert mondani a mostaninál. Vegyük Kínát! A technológia ugyanúgy Nyugaton is megvan, mint Keleten, de máshogy van felhasználva. A social credit rendszer elfogadható Kínában: minél jobb elvtárs vagyok, annál több jogom van és ez automatikusan mérhető. Ha kínai terméket vásárolok, nem szidom a kormányt online, akkor több termék lesz elérhető, egyébként meg még vonatjegyet sem fogok tudni venni. Ez nem azért nem létezik itthon, mert a Facebook vagy a Google ne tudná ugyanúgy lefejleszteni, hanem mert mi máshogy gondolkodunk, a felhasználók nyugaton más mennyiségű adatot, szabadságot hajlandóak feladni bizonyos szolgáltatásokért. Hiszen a social credit rendszerekkel is rengeteg pluszt kapnak a kínaiak. Hogy végre lehet automatikusan, készpénz nélkül telefonnal, arccal fizetni étteremben, utcán, közműveknél vagy tömegközlekedésen? Ez egy hatalmas fejlődés az elmúlt évtizedekhez képest, amiért könnyebb feladni bizonyos szabadságjogokat. Ki tudja, mit hoz a jövő és mi lesz a sorsunk Európában, de én bizakodó vagyok. Az atomfegyverekkel is meg volt már a képességünk önmagunk elpusztítására, és mégis túléltek valahogy. Viszont a fejlődés magával hozza azt is, hogy kevésbé látjuk értelmét a mindennapoknak, kiégünk, mert mindenünk megvan, de mégiscsak céltalanul dolgozunk tovább. Ez is lehet előrelépés, hiszen, ha már mindenünk megvan az élethez, marad időnk arra, hogy olyan dolgokat keressünk, amelyek értelmet adnak. A Maslow-piramis tetején már van annyi erőforrásunk, hogy ezen is elgondolkodhassunk, filozófiákat, vallásos életutakat kövessünk. Lehetséges, hogy arra megy majd a jövő, hogy – akár szolgáltatásként – egymással személyesen többet foglalkozunk. Munkakör lehet meghallgatni egymást a szolgáltató szektor után.

Ropolyi László: Csak egy-két mondatot hagy mondjak ehhez. Teljesen jogos és abszolút egyetértek azzal, amit mondasz. Viszont van két szempont, amit szerintem figyelembe kell venni. Az egyik, hogy egy technika mindig tartalmaz belefoglalt értékeket, és amikor egy technika működik, akkor ezek az értékek is működnek. Realizálódnak, attól függetlenül is, hogy tudunk-e róla vagy, hogy akarjuk-e. A másik szempont, hogy hogyan használjuk a technikát. A használat módja lehet külsődleges és ellentétben állhat a technikába beépített értékekkel. Sokszor látni, hogy konfliktust okoz, ha a technikát másra használják, mint amire szánták. Ez lehet jó, innovatív hatású, és lehet haszontalanul rossz is. Lehet, mondjuk fényképezőgéppel kalapálni, de ez nyilván nem egy harmonikus használata, mert más van beleépítve és aligha szolgálja innovatív célokat. Ebből a szempontból az internet nagyon érdekes, mert direkt úgy van kitalálva, hogy a posztmodern pluralizmus és az individuális szabadság birodalma legyen és eleve úgy lett, hogy lehetetlen egy központból ellenőrizni. Noha az internet így működik, de ennek ellenére a különféle hatalmak – amelyek nem ebben a működésmódban érdekeltek, nem érdekük például az individuumok szabadsága – rányomulnak és jogi, gazdasági, politikai eszközökkel megpróbálják visszavenni és korlátozni azt a szabadságot, amelyet az internet használata nyújt az embereknek. Erre mondtam az imént azt, hogy ideológiai küzdelem folyik a modern és a posztmodern értékrend között. Ami a posztmodern értékeket képviseli az interneten, az beépített értékrend. A modern értékeket pedig a használatot kontrollálni akaró, külsődleges, kulturális, politikai, gazdasági, adminisztratív hatalom erőltetné rá a net használóira.

Nagyfi Richárd: Ezzel teljesen egyetértek. Viszont nem gondolom, hogy politikai akartól függetlenül ne lenne ugyanúgy a végeredmény Pareto-eloszlás a javakban. Még egy technokrata rendszer is hasonló eloszlást okozna, hiszen ahhoz is kell háttérország, hogy legyen elég erőforrásunk egyáltalán tanulni.

Ropolyi László.: A kultúrát kell alakítani, a kulturális erőket formálni.

Nagyfi Richárd: A Bitcoin-nal ugyanez történt. Az ötlet az az volt, hogy nincs szükség bankra, nincs semmi centralizáltság. Mégis a legnagyobb Bitcoin tulajdonosok esetében is „20% birtokolja a 80%-ot”. Vagy vegyük a dotcom lufit vagy robbanást az iPhone-nal, hogy mindenre volt egy oldal vagy app. Ma hány darab app van a telefonunkon és mennyi az, amit valóban megnyitunk naponta? Talán 3-4 az, amit tényleg használunk is? Lehetséges, hogy csak egy átmeneti változásnak volt a túlértékelése, hogy ennyire demokratikus és változatos volt a szféra. Nem így indult, de úgy néz ki, hogy már le lettek osztva mind a lapok.

Mihalik Judit: Vajon értjük-e már elég jól azt, hogy hogyan tudunk kooperálni és ki vagy mi az ágense annak, amikor a technológia és az ember kooperál az önmaga által létrehozott technológiával? Ki az, aki irányítja ezt a viszonyt, a kooperációt, a kompromisszumokat? Talán azok a megközelítések segíthetnek legtöbbet ennek a megválaszolásában, amelyek szerint bár a mesterséges intelligencia bármire képessé tehető, de az, hogy mi miért történik, miért kell valamilyen tevékenységet elvégezni és annak mi a célja – azaz a teleológia belelátása

egy folyamatba vagy egy algoritmusba is akár, ez egy elvitathatatlan és meghaladhatatlan humánképesség.

Ropolyi László: Az ágensekkel kapcsolatban azt szeretném mondani, hogy ez a mai technikafilozófia egyik alapvető kérdése. Nagyon sokat foglalkoznak azzal, hogy megállapítsák: valójában milyen ágensek működnek a technikai szituációkban akkor, amikor egy technikát használunk. A technikafilozófusok egyik kedvenc kifejezése a „delegált szándék”. Azt mondják, hogy a technikák működésébe mindig valamilyen emberi szándék van „delegálva”. Nincs jelen a szituációban, aki ezt belerakta, de valójában az ő szándéka működik, és a technika használata során ezzel a delegált szándékkal kell kooperálnunk vagy nem kooperálnunk. Egy számítógép használata során például alapvetőek a hardveres mérnököknek és a használt szoftverek programozóinak delegált szándékai. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy tényleg nagyon érdekes és fontos kérdés, hogy tisztázzuk: valójában ki és milyen szerepet játszik akkor, amikor egy technikát létrehozunk, működtetnek vagy konkrét társadalmi közegbe illesztenek.

ALGORITMUSOK VEZÉRELTE SORSOK

„A tökéletes keresőmotor az Isten elméje”

Sergey Brin

Az algoritmusok már évtizedek óta optimalizálják a társadalomba beágyazott folyamatokat. A receptek algoritmusok, ahogy az egyenletek is. A számítógépes kód algoritmus, a Netflix ajánló rendszere algoritmus, sőt a mesterséges intelligencia maga is az. Csepeli György szerint a jelen mesterséges intelligencia fejlesztései már túlmutatnak a hagyományos algoritmusokon és nem a manuális programozásra épülnek. A rendszerek – gépek – már önálló tanulásra képesek. „Az eleve meghatározott szempontok alapján történő programozást az idegrendszer biológiai működésmódjait leutánczó neurális hálókra épülő gépi mélytanulás, és megerősítéses tanulás váltja fel.” (Csepeli, 2020. 61. o.).

Az algoritmusok matematikai feladványokra adnak választ, életüket mentenek, költséget takarítanak meg, kiutat mutatnak a sűrű forgalomból, segítenek úrrá lenni a káoszon. Amíg mindezt korábban láthatatlanul tették, addig a digitalizáció elterjedésével – a kritikus tömeget elérve – a jelenre felmerül a kérdés: a világ, a társadalom és azon belül az emberi sorsokat milyen mértékben vezérlik az algoritmusok.

Frank Pasquale (2015) a *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information* és Shoshana Zuboff (2019) a *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* munkáinak fő megállapítása, hogy az algoritmusok új hatalmi centrumokat alakítanak ki. Ilyen formában a hatalom már azok kezében van, akik nem csupán az információt birtokolják, de képesek feldolgozni azt és mintázatokot észrevenni az adatok kaotikus áradatában (Szűts, Yoo, 2016).

De nem csupán a tudomány figyelmeztet. 2018-ban nyilvánosságra került, hogy a Cambridge Analytica vállalat a Facebook 87 millió felhasználójának adataival élt vissza, melyek közül 2,7 millió EU állampolgár volt. Az eset kapcsán az USA-ban néhány meghallgatást, az EU-ban pedig EP vitát tartottak. Az eset következményei a mindennapi Facebook felhasználó számára jelentéktelenek maradtak. A közösségi oldal tagsága nőtt, a politikai kampányokra költött összegek emelkedtek, míg a hirdetőik egyre kifinomultabb célzó eszközhöz jutottak.

Annyi azonban történt, hogy a kutatók és a kormányok már nyíltan felteszik a kérdést, amely tanulmányom középpontjában áll: képesek-e az algoritmusok az emberi sorsokat vezérelni, és ha igen, akkor milyen mértékben.

2021-re egyértelművé vált, hogy az algoritmusok nem csupán a folyamatok optimalizálásával szabályozzák az információs társadalom folyamatait, hanem elterjedésük következménye a véleménybuborékok, csökkenő választási opciók vagy éppen egy új típusú munkanélküliség megjelenése is.

Kiszélesedik, miközben bezárul a világ

A jelenben is él az elképzelés, hogy a Facebook az online nyilvánosság olyan független, elfogulatlan platformja, ahol a polgárok az őket érdeklő témákkal kapcsolatban tudnak minden befolyásolás nélkül híreket olvasni. Ezeket a Facebook algoritmusai kínálja fel számukra emberi beavatkozás nélkül, a felhasználók korábbi aktivitására, érdeklődési körére – digitális lábnyomára – építve (Szűts, 2018). Az algoritmusok által feltáruló vagy éppen beszűkülő opciókra példa a véleménybuborékok jelensége. A közösségi médiára a kutatók egy része az új nyilvánosság felületeként tekint, míg a másik része a véleménybuborékokba történő bezárásra figyelmeztet.

Joseph T. Klapper (1960) szelektív észlelés és késleltetés elmélete szerint az egyének azokat a hírforrásokat részesítik előnyben, melyek saját véleményüket erősítik meg, míg az ezzel ellentéteket kizárják, vagy befogadásukat a végsőkéig késleltetik. Köztudott, hogy a Facebook hírfolyam algoritmusai a felhasználók már kialakult véleményét és politikai nézeteit erősítik, hiszen nem csupán a felhasználók törlik, tiltják vagy némítják el azokat az ismerőseiket a Facebookon, akiknek a megosztott (politikai) tartalmaival nem értenek egyet, hanem az oldal maga is azokat a posztokat ajánlja nekik, melyek megegyeznek az álláspontjukkal. „Alapvetően egy nagy buborékot épít [a felhasználók köré], melynek kergét a Facebook lassan »megkeményíti«. Gépi algoritmus figyeli a kiosztott like-okat, és a rendszer az eleve tetsző tartalmat ajánlja. Ily módon véleménybörtönbe zárja az egyéneket az oldal, hiszen egy idő múlva csak a saját gondolataik, meggyőződések megerősítését látják majd.” (Szűts, 2018. 331. o.).

A mindennapi kereséseik során a felhasználónak segítségére van a Google algoritmusai. A chatbotok és virtuális asszisztensek hangutasításra is teljesítik a keresési kéréseket. Földrajzi helyzetük alapján ajánl számunkra fogorvost vagy kirándulási lehetőséget, éttermet vagy könyvesboltot, közlekedési útvonalat a keresőrendszer. Az a felhasználó azonban, aki nem tekint ki a keresési körön kívül, és rábízta magát az algoritmusra, sohasem lehet biztos, hogy valamennyi, számára releváns opciót megismert, a technológia használata nélkül még kevesebb választási lehetőséghez jutott volna. Ilyenkor fordulhat az ismerőseihez tanácsért, akik többet tudnak az ő fogfájdalmairól vagy az ízléséről, mint amit a kereső a digitális lábnyoma alapján megállapíthat, a kezében hordozott okostelefonon azonban a találatok azonnal megjelennek, beleértve a telefonos elérhetőségüket és az odanavigálás lehetőségét is.

Az algoritmusok nem befolyásolják az emberi sorsokat

Ezen nézet szerint az egyén számára az algoritmusok csupán javaslatokat tesznek, az ő döntése, hogy elfogadja-e azokat. Nagyon tudatos felhasználónak kell azonban lenni ahhoz, hogy a navigáció javaslatait valaki ne fogadja el, mondván, amennyiben az algoritmus mindenkit egyazon útra irányít, azt jobb lesz elkerülni. Nem tudhatja azonban azt sem, hogy az algoritmus nem kalkulálja-e, hányan fogadták meg a tanácsát és ennek következtében a torlódást a gép azzal küszöböli ki, hogy figyelembe veszi az utak kapacitását is. Az

algoritmus ugyanis fekete doboz, mindennapi felhasználóként nem láthatunk a belsejébe. Ettől függetlenül a tudatos felhasználó még választhat azon útvonalak közül, melyeken folyamatosan főúton marad, és elkerüli a veszélyes közlekedési csomópontokat. De ehhez a jól bejárt útjait kell járnia, az újak felfedezésekor nincs előzetes tapasztalata, helyismereti előnye az algoritmussal szemben.

Ugyanígy felhozhatjuk érvként, hogy az algoritmusok korában megnő a kompetenciák jelentősége (Beke, 2015), a közösségi média tartalmainak eléréhez minimális tudás szükséges, azok azonban, akik magas fokú digitális kompetenciával bírnak, egyben tudatos felhasználók is.

Az algoritmusok kismértékben befolyásolják az emberi sorsokat

Az első algoritmusok az egyént és a társadalmat szolgálták. A folyók mederből történő kilépését, a gabonátárolók feltöltését, az évszakok változását algoritmusok segítségével lehetett követni. A számrendszerek megjelenése tovább pontosította a számításokat, míg az ismeretlen tényezők felderítése egyre csak csökkentette a bizonytalanságot.

Neumann János Monte Carlo módszerével fizikai mennyiségeket tudott kiszámítani, a nagyszámú egyedi részecske kölcsönhatásait figyelembe véve. Ezzel az algoritmussal olyan komplex problémát tudott kezelni, melyet zárt alakú egyenlettel nem tudott volna leírni (Kehl, 2012). Az utazó ügynök problémája a mai napig népszerű szakdolgozati téma. A problémát megoldani kívánó egyén célja leírni azt az algoritmust, amely kiszámolja a legrövidebb útvonalat az ügynök számára, akinek a listáján szereplő valamennyi várost meg kell látogatnia egyszer és egyetlen egyszer, végül pedig haza kell térnie a kiindulópontjára.

Az álhírek kérdéskörét ebből az álláspontból vizsgálva elmondhatjuk, hogy bár a közösségi médiában az algoritmus kínálja fel a felhasználók számára a személyre szabott hírfolyam keretében a híreket, melyek között jelen van fake news is, a felhasználó egyéni döntése, hogy ezeket elhiszi vagy népszerűsíti – megosztja.

A fenti példák azt bizonyítják, hogy az algoritmusok az egyént szolgálják, aki néhány kérdésben rájuk hagyatkozik, élete jelentős részét azonban – legjobb tudása szerint – kaotikusan és saját akarata szerint éli le.

Az algoritmusok döntő mértékben befolyásolják az emberi sorsokat

Az Instagram, a Facebook, a Twitter, a YouTube hírfolyama egyre nagyobb mértékben befolyásolja nem csupán azt, hogy miről gondolkozzon az egyén, hanem azt is, hogy mit gondoljon. Ezzel megszűnik a klasszikus napirendelmélet (McCombs, Shaw, 1972) érvényessége, amely azt állítja, hogy a média rangsorolja a közügyeket. Ennek hatására kialakul egy adott sorrend, ami szerint bemutatja azokat. Az ok-oksági viszony egyértelműen felborul, a közösségi médiában előbb jelenik meg egy téma (issue), mint a közvéleményben. Az algoritmusok pedig még nagyobb befolyással bírnak. Az egyes üzenetek ismétlése révén a közösségi média

befolyásolja az egyén viselkedését is (Zelena, 2017). Az egyik ilyen tipikus üzenet, hogy az elektromos autó jó, a jövő közlekedési eszközének kell lennie, mely óvja a környezetet, a belső égésű motor rossz, a múltba kell vesznie, hiszen szennyezi a környezetet. A közösségi médiában nagy összeesküvéseleméletnek tűnnek azok az üzenetek, melyek az akkumulátorok előállításának és újrahasznosításának a környezetre gyakorolt tisztító hatásával foglalkoznak, és bonyolult számítások bemutatásával bizonyítják, a benzin és dízel által hajtott autók karbon lábnyoma alacsonyabb az elektromos autókénál. A felhasználók véleményét ez a súlykolt üzenet néhány év alatt átformálja, elektromos autó vásárlásán gondolkodik el, míg egyes gyártók bejelentéseket tesznek, hogy a jövőben csak elektromos autókat fejlesztenek, a kormányzatok pedig elektromos autók vásárlására biztosítanak kedvezményeket.

A közösségi média megszüntette a kampánycsend jelentőségét is, az algoritmusok pedig az egyes felhasználókról alkotott profil alapján képesek elérni, hogy az egyén véleménye adott témákban megváltozzon, aminek eredményeként a választásokon a voksát arra adja le, akinek a Facebook történetekből felépülő narratíváját megszereti, szemléletmódját elfogadja. Ilyen formában már az a politikai formáció kerülhet hatalomra, melyet az algoritmus kiválaszt.

Érdeemes megvizsgálni néhány példát, mely a már a keresés során történő véleményformálásra mutat rá. Ha a Google algoritmusa arra a kérdésre, hogy „hatásos-e a koronavírus elleni vakcina” olyan találatokat jelenít meg, melyek az oltásellenességet népszerűsítik, beoltottak haláláról szólnak, a cikkeket elolvasók körében az oltakozási kedv alacsony lesz, a járvány újabb hullámai következnek be és többen halnak meg. Ha a Google keresést kiegészítő algoritmusa „a rák ellenszere” begépelése után a szódabikarbóna szóval történő kiegészítést javasolja, kevesebben fordulnak onkológushoz és többen az alternatív gyógy mód felé, így nagy valószínűséggel többen is halnak meg.

Kihívások

Az internet és a közösségi média csak látszólag gyökerezik a Berners-Lee által létrehozott világháló filozófiájában. A felszínen az online tartalmat hordozó, asszociációk és linkek közvetítésére alkalmas hypertext nemlineáris gondolkodásmódja jellemzi (Szűts, 2018). Decentralizált struktúrája a Gilles Deleuze és Felix Guattari (2002) által leírt rizóma szerkezetét tükrözi. „A rizómában nincs hierarchia és nincsenek kitüntetett pontok, hiszen bármely elem felcserélhető bármely mással. A rizóma képek, dolgok, szavak, jelentések és jelentők [...] halmaza, ahol nincs értelme két elem ellentétéről beszélni, hiszen bármely két pont között kapcsolat van, de nincs különbség a külső és a belső között sem, hiszen, ha a rizómát kifordítjuk, semmi nem változik.” A jelenre azonban a decentralizáltság csupán mítosz lett, és az internetet központosítás jellemzi. Érvényes a kritika, miszerint egyrészt a nagy technológiai vállalatok (Facebook, Amazon, Netflix, Google – FANG) irányítják algoritmusaikkal azt, hogy milyen információhoz férjenek hozzá az egyének először az online térben, másrészt pedig ők tematizálják is ezt a teret (Szűts, 2020).

Az algoritmusok célja a profit optimalizálása is, így – a digitális lábnyom alapján személyre szabott ajánlatok mellett – igyekeznek adott preferenciákat kiemelni és ezek felé orientálni a

felhasználókat, hiszen a termékek személyre szabhatósága korlátozott. Ennek következtében csökken a sokszínűség, elhalványul a lokalitás, megszűnnek a helyi vállalkozások, háttérbe szorulnak a kevesek által beszélt nyelvek, tovább nőnek a globális online áruházak, csökkenek a választási lehetőségek. Kézenfekvő lenne tehát technodiktatúráról értekezni, egyelőre azonban el kellett végezni azokat a kutatásokat, melyek számszerűsítve mutatják be, hogy milyen területen és mekkora százalékban befolyásolják bizonyíthatóan az algoritmusok az emberi sorsokat.

Irodalom

- Beke, O. (2015). Írásbeliség, szóbeliség, digitális kultúra. In. Orbán Jolán (szerk.) *Újmédia, újn nyelv, újfilozófia, újirodalom (elmélet), újpedagógia?*, 12–52. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/96/31_medialits_materialits_olvass.html#auto_top
- Csepeli, Gy. (2020). Természetes és mesterséges intelligencia. *Szellem és tudomány*, 1. (pp. 60–64.)
- Deleuze, G., Guattari, F.: (2002) Rizóma. In. Vilcek Béla – Bókay Antal (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris, Budapest. (pp. 70–87.)
- Hu, M. (2020). Cambridge Analytica's Black Box. *Big Data & Society*.<https://doi.org/10.1177/2053951720938091>
- Kehl, D. (2012). Monte-Carlo-módszerek a statisztikában. *Statisztikai Szemle* 90(6), (pp. 521–543.)
- Klapper, J. T. (1960). *The Effects of Mass Communication*. Free Press, New York.
- McCombs, M., Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36 (2). (pp. 176–187.)
- O'Reilly, T. (2017). *WTF?: What's the Future and Why It's Up to Us*. Harper Business, New York.
- Pasquale, F. (2015). *The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information*. Harvard University Press, Cambridge.
- Szűts Z., Yoo, J. (2016). Big Data, az információs társadalom új paradigmája. *Információs Társadalom*, XVI. 1. 8-28. <http://dx.doi.org/10.22503/inftars.XVI.2016.1.1>
- Szűts, Z. (2018). *Online*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Szűts, Z. (2020). *A digitális pedagógia elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs, NeW York.
- Zelena A. (2017). Veszteségkommunikáció az újmédia színterein, *Médiakutató* 18 (pp. 139-147.)

Beke Ottó

RAY BRADBURY: *FAHRENHEIT 451*. A TECHNODIKTATÚRA AKTUÁLIS VÍZÍÓJA

„Bárki, aki szét tud szedni és össze tud rakni egy tévéfalat, s erre ma már majdnem mindenki képes, boldogabb annál, aki a világmindenséget méregeti, és egyetlen képletbe akarja sűríteni, aminek az ára az embertelen egyedüllét.” (Bradbury, 2018: 60; vö.

Aczél, 2012: 128)

„A boldogság a fontos, a szórakozás mindenekfölött.” (Bradbury, 2018: 63)

Bevezető gondolatok

Ray Bradbury (1920–2012) amerikai író *Fahrenheit 451* című nagyhatású, számos feldolgozást megélt tudományos-fantasztikus regénye 1953-ban jelent meg. (Bradbury, 1953; Eller, 2011). A disztópia a technikai úton, szórakoztatási célból közvetített, színvonalatlan multimediális, leginkább audiovizuális és részben a hanganyagot narratív formában kibontott, elrettentő erejű kritikája. A regényvilágban meghatározó szerephez jutó „kulturális” termékek az egyéni és társadalmi/közösségi boldogság, kiegyensúlyozottság és megelégedettség illúziójával kecsegtetnek, valójában azonban kiüresedést és kiégést (Han, 2019) okoznak. Különösebb erőbefektetés nélkül fogyaszthatók, és ily módon szellemi-intellektuális fejlődéssel, illetve gazdagodással együtt nem járó, „pusztán az automatikus reflexekkel” (Bradbury, 2018: 60) operáló, harsány és „bizsergető izgalmak[at]” (Bradbury, 2018: 58) kínáló „alkotások”, az álomgyárak termékei. (Bradbury, 2018: 141)

Szórakozás és technika

„fő a vidámság” (Bradbury, 2018: 60)

A regényvilágban különböző műszaki berendezések jutnak konstitutív szerephez. Ilyenek a fülbe illeszthető, elektromos méhecskék módjára zümmögő (Bradbury, 2018: 17, 21), gyűszűnyi méretű „tengeri kagylók” (Bradbury, 2018: 16) avagy „kicsiny muzsikáló rovar[ok]” (Bradbury, 2018: 46) és a színes, beszélő televíziós falak (Bradbury, 2018: 46, 48). Előbbiek a mai fülhallgatók korabeli megfelelői, használatuk a hipnotikus állapotot előidéző rádiózásnak felelnek meg (Eco, 2018: 179–181), utóbbiak pedig a magas szintű élményszerűséget, immerziót biztosító házimozirendszerek, illetve a 3D tv-k funkcionális előképei. (Postman, 2006)

A látványelemek valóság-hű térhatását a regénybeli televízió-falak célirányosan kialakított helyiségeken, úgynevezett társalgókon (Bradbury, 2018: 44) belüli elrendezése teremti

meg és mélyíti el. Optimális esetben a társalgó mind a négy falát televíziós felület alkotja. (Bradbury, 2018: 24, 46). Működésük közben ezáltal jut kifejezésre a technikai környezetben megvalósuló szimuláció misztérium jellege, csodája (Mersch, 2004: 176; Eco, 2018: 153) Amennyiben a társalgót minden oldalról televíziós falak határolják, a helyiség átalakul, megszűnik a valós tér profán szeglete lenni, és átadja helyét a közvetített tartalmak szimulált realitásának. (Novák–Beke–Samu, 2018; Baudrillard, 1996) Ily módon a televízió-térkonstrukció (Meyrowitz, 2005; Poster, 2005) az őt magába foglaló helyiségnek már nem csupán – habár kitüntetett fontosságú, fokozott figyelemnek örvendő – egyetlen lokációja, avagy rétege, ugyanis a társalgó teljes egészében válik csodálattal, sőt, egyenesen hódolattal kezelt televíziós házioltárrá. (Szűts, 2018: 24, 89; vö. Beke, 2013, 2018)

A regényvilágban a szórakozás funkcióját betöltő kultúra és az azt közvetítő technika elválaszthatatlanul összekapcsolódik. Együttesen hozzák létre és táplálják a szereplők lelkületét jellemző „cseppfolyóssá vált melankóliá[t]” (Bradbury, 2018: 19).

A disztópiában megképződő hivatalos világkép, miként az a fentiekből is kitetszik, inverz módon határozza meg a technika és a szociális viselkedésminták kapcsolatát. A regénybeli társalgókban nem zajlik valós személyközi kommunikáció – még mediatizált formában sem. A társalgók csupán rögzített audiovizuális tartalmakat közvetítenek, hiszen televízió-falakból épülnek fel, és interaktivitásra csak a lehető legcsekélyebb mértékben adnak módot. A kötetlen beszélgetés, mint a tulajdonképpeni interszubjektív kommunikációs forma pedig a regényvilágban abszurd módon antiszociálisnak, deviánsnak és ennek megfelelően kerülendőnek minősül. (Bradbury, 2018: 31) A disztópiában beszélgetni csakis a társalgókban szabad, ott engedélyezett igazán, vagyis egy olyan technikai környezetben, amely per definitionem csak egyirányú információáramlást tesz lehetővé.

Technodiktatúra

A regényvilágban a lezüllesztett, kiemelkedő értékeitől megfosztott, vizuális túlsúlyról tanúskodó kultúra efemer és talmi tömegtermékeinek habzsolása vált társadalmi elvárássá. Ez a kulturális mintázat és társadalmi norma nem független a korabeli, vagyis ötvenes évekbeli valóságban, kulturális-társadalmi viszonyokban is megjelenő, ám valójában régebbre visszanyúló tendenciáktól, és egyben pontosan illeszkedik az azok kurrens extrapolációi létrehozta aktuális horizontba: „Az olcsó, a könnyű megértést és az azonnali élményt kínáló üzenetek kiszorítják a piacról a drága, nehezen érthető, tartós hatásra építő szellemi termékeket és szolgáltatásokat.” (Csepeli, 2020: 100; vö. Ortega, 1995)

Igénytelen kulturális alkotások jelennek meg a technikai környezet alkotta társalgókban, a szórakoztatás és az időöltés domináns formáját kínálva. A színvonalatlan produktumok főbb jellemvonásait – a pejoratív értelemben vett rövidséget, a primitív tömörséget, továbbá a harsány/erőszakos láthatóságot – pedig már magukon viselték és ily módon előre is jelezték az információhordozó közegek történelmi előképei és műfajai. Ezek közül érdemes megemlíteni a Bradbury-szöveg által is tematizált, csattanókra épülő rádiójátékokat, a klasszikus irodalmi alkotások rövid, lexikoncikkszó-szerű tartalmi kivonatait, a képes újságokat (Bradbury, 2018:

54; vö. Nyíri, 2006b; Aczél, 2012: 115), a színházakat eluraló bohóctréfákat (Bradbury, 2018: 55) és a „háromdimenziós szépségmagazinok[at]” (Bradbury, 2018: 57).

Tágasnak tűnő, ám valójában belakhatatlanul szűkös és otthontalan, tartalmait a maguk ürességében folyamatosan ismétlő és egyben áttörhetetlen „mediális sematizmus” (Mersch, 2004: 173), rideg technikai szolipszizmus alakul ki (vö. Szűts, 2018: 206; Harari, 2018: 194–195, 203; Pariser, 2012). Ez a „kollektív imaginárius” (Assmann, 2009: 157) világa.¹

A regényben uralkodó társadalmi elvárásrendszer megsemmisítő erejű tiltások formájában jut kifejezésre. A megjelenített hivatalos ideológia nemcsak azt szabályozza, miként ildomos és egyben miként kell „kulturáltan” szórakozni – televíziófalak gyűrűjében ülve, időnként azokhoz szólva, vagyis pszeudoaktivitásokba (Žižek, 2016: 317; Erhard, 2006: 68), illetve interpasszivitásba (Pfaller, 2000, 2009) merülve –, hanem egyben azt is, miként – könyveket olvasva – nem. Azoknak, vagyis a könyveknek a birtoklása a törvények értelmében már önmagában is bűncselekmény. Ez tehát már nem a technikailag közvetített tartalmak primátusa, hanem azok kizárólagossága. Ez a homo-hegemónia képezi a technodiktatúra aktuális vízióját.

Könyvégetés

„Fő a jó kedély [...] Csak semmi bosszúság, a szemétbe minden gonddal, vagy még jobb, ha elégetjük a kemencében.” (Bradbury, 2018: 58)

A technodiktatúrában elégetik a könyveket. Minden könyv – függetlenül tartalmától és egyéb jellemvonásaitól – szervezett és könyörtelen módon a tűz martalékává válik. Erre utal a regény közismert címe is, ugyanis – miként az a Bradbury-mű Juan Ramón Jiménez (1881–1958) Nobel-díjas spanyol költőtől és prózaírótól származó mottójából kitűnik – ezen a hőmérsékleten „a könyvnyomó papír tüzet fog és elég.” (Bradbury, 2018: 7)

A könyveknek mint a kulturális emlékezet kézzelfogható forrásainak, médiumainak a sorsa már a kezdetektől fogva foglalkoztatja az irodalmi hagyományt (Assmann, 2009) – nem függetlenül a kérdéskör önreflexív, magára az irodalomra, illetve írásbeliségre vonatkozó aspektusától. Marginalizációjuk és megsemmisülésük reprezentációinak szerteágazó és gazdag irodalomtörténeti hagyománya van.

Az *időgép* című 1895-ös H. G. Wells-mű már vizionálta a könyvkultúra jövőbeli fizikai megsemmisülését, a könyvek történetének végét (Wells, 1900: 83), egy „barbarizálódott, kultúravesztett jövő” (Király, 2010: 488) képét villantva fel. Aldous Huxley *Szép új világ* című 1932-es, paradigmatis jelentőségű tudományos-fantasztikus disztópiájában (Booker-Thomas, 2009: 66) a könyvek, illetve a nyomtatványok szintén háttérbe szorultak, ott azonban marginalizációjukat, hasonlóképpen, mint Bradbury regényében, a könnyed szórakozás és az azt kiszolgáló mozgóképek és multimediális tartalmak ideológiai megfontolások által is

¹ A kollektív imaginárius kifejezést Aleida Assmann *A 49-es tétel kiáltása* című Thomas Pynchon-regényt értelmezve használja. (Pynchon, 2007) Az adott interpretációs keretben azonban Bradbury regényvilágára vonatkoztatva hasonlóképpen érvényes alkalmazható.

vezérelt preferálása okozta. (Huxley, 1982) George Orwell 1984 című 1949-es regényében a döntő mértékben a tömegmédiák által meghatározott kulturális környezet és az azzal elválaszthatatlanul összefüggő parancsuralmi hatalomgyakorlási technikák állnak a könyvek és egyéb nyomtatványok, dokumentumok tartalmának időnkénti változásai, és ennek megfelelően az emlékezet-leépülés folyamatának hátterében. (Orwell, 2016; Wegner, 2002: 215; Karácsony, 2000: 114) E tekintetben tehát Huxley, Orwell és Bradbury regényében hasonló mintázatok figyelhetők meg.

William Gibson 1984-es *Neurománc*-ában a fejlődő, egyre hatékonyabbá váló gépi adattárolás viszonyai közepette fejeződik ki erőteljes kétely az emberi memória lehetőségeivel szemben. (Gibson, 1992; Landon, 2001; Beke-Samu, 2017) A Dan Simmons 1989 és 1997 között megjelentett *Hyperion*-regényciklusában vizionált, tömeges méreteket öltő írástudatlanság hátterében a digitális képek dömpingje, továbbá azoknak a felhasználóbarát műszaki berendezéseknek a széles körű elterjedése húzódik meg, amelyeknek a működtetése nem teszi feltétlenül szükségessé az írás-olvasás tudást. (Simmons, 2010, 2011a, 2011b, 2013) E tekintetben tehát a gibsoni és a simmons-i regényvilág által vizionált, az írástudás marginalizációjára vonatkozó elképzelések egy csoportba tartoznak a *Fahrenheit 451*-ben, továbbá a *Szép új világ*-ban megjelenítettekkel.

Alastair Reynolds 2015-ös, *Lassú lövedékek* című regénye már arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi történik akkor, ha a döntő mértékben digitálisan, illetve online formában tárolt kulturális ismeretek, pszeudo-tárgyasulások mediális viszonyrendszere teljes egészében veszélybe kerül, és a törlődés képében a végleges megsemmisülés réme fenyegeti. (Reynolds, 2017; Beke-Novák-Samu-Csányi, 2020)

Bradbury disztópiájában a könyvek felkutatását és megsemmisítését, vagyis felperzselését egy erre a célra létrehozott, széles körű társadalmi elismertségnek örvendő, megfelelő infrastruktúrával és eszközökkel rendelkező hivatalos szervezet, a tűzörtség végzi. Hivatásuk jelmondata célkitűzéseiket és feladatkörüket foglalja össze: „hamuvá égetni őket [a könyveket], aztán a hamvukat is elégetni” (Bradbury, 2018: 13). A tűzörtség tagjai, vagyis a tűzőrök „a Boldogság őrei.” (Bradbury, 2018: 60) Nem hagyhatják, hogy „a melankólia s a kopár filozófia özöne elöntse a világot.” (Bradbury, 2018: 60) A regénybeli elképzelés és útmutatás szerint ugyanis „[h]a nincs megoldás, nos, akkor probléma se legyen! A tűz mindenre megoldás!” (Bradbury, 2018: 107)

A történet középpontjában egy immár tíz éve a szervezetnél dolgozó tűzőr, Guy Montag áll. A férfi ráébred a szórakozás mindenekfölöttiségét hirdető világot átható boldogtalanságra, kínzó egzisztenciális ürességre, és elkezd annak okai után kutatni. Felkeltik érdeklődését a könyvek, vagyis a kultúrának az okai, tárgyasulásai, amelyeknek a megsemmisítésére, elégetésére esküdött fel tűzőrként, és amelyekkel hivatásából kifolyólag sem kerülhet közeli, bensőséges viszonyba. Elkezd olvasni, széleskörűen tájékozódni, bölcséleti kérdéseket megfogalmazni, a társadalmi folyamatok okai és értelme iránt érdeklődni. Közben prométheuszi küzdelmet folytat (Fenej, 2012), szembekerül az elnyomó technodiktatórikus hatalommal, felesége elhagyja, ő maga pedig száműzetésbe kényszerül. Kalandos életútja és narratív formában is kibontott fejlődéstörténete végére a volt tűzőr, aki a múltban a könyvek felkutatásáért és elégetéséért volt felelős, és aki korábban még büszkén hangoztatta, hogy

parfümjé a munkavégzésének elengedhetetlen tartozéka, a petróleum (Bradbury, 2018: 11), csatlakozik egy titkos társasághoz, amelynek egymáshoz lazán kapcsolódó tagjai megosztják egymás között az írott hagyományt, és emlékezetükbe fogadják a régmúlt és kiemelkedő auktorok műveit. Ily módon teszik élővé és elevenné a megőrzésre, továbbadásra méltó írott tradíciót (Nyíri, 2006a), és teremtik meg annak kontinuitását (vö. Beke–Novák–Samu–Csányi, 2020). Legfőbb feladatuk az emlékezés. Abban bíznak, hogy az emlékezetükben megőrzött tudás egy napon ismét testet ölthet, vagyis kézzelfogható, kinyomtatott könyvek formájában jelenhet meg: „Valahol újra kell kezdeni a mentést és megőrzést; akármilyen módon, könyvekben, irattárakban, az emberek agyában, meg kell kezdeni a mentést és az őrzést úgy, hogy ne férjen hozzá a moly, a szű, a rozsda, a penész és az emberek gyufája.” (Bradbury, 2018: 127)

Reynolds *Lassú lövedékek* című, fentebb hivatkozott regényének szereplői, hasonlóképpen, mint a Bradbury-regényben megjelenő titkos társaság tagjai, felosztják egymás között a birtokolni vágyott kulturális tartalmakat, és azokat immár testen belüli mnemotechnikai protéziseikben tárolják el. Önként fogadják magukba az adatokat, és ezáltal tartják fenn és egyben életben a kultúrát. A kultúra megőrzése és az abban való osztozás tehát a Reynolds-regényben is testen belül történik, azonban immár nem szervesen, hanem technikai eszköz igénybevételével.

Fontos kiemelni, hogy a Bradbury-szöveg kategorikusan szembehelyezkedik a technikai determinizmus reduktív elképzelésével (Tófalvy, 2017; Harari, 2017), ugyanis a multimediális tartalmakat nem ab ovo diszkreditálja, vagyis azokat nem szükségszerűen minősíti értéktelennek. Kijelenti, hogy a „könyv csak egyike volt azoknak a tartályoknak, amelyekbe felhalmoztuk azt, ami annyira fontos volt, hogy féltünk attól, hogy elfelejtjük. Nincs bennük semmi varázs, a varázs abban van, amit a könyvek mondanak, ahogy a világmindenség darabjaiból ruhát varrnak nekünk.” (Bradbury, 2018: 78). A Bradbury-szöveg továbbá fenntartja annak lehetőségét, hogy a műszaki berendezések is közvetítsenek értéket. A különböző közegekben megjelenő tartalmak esetében a színvonal és a befogadás közbeni véleményalkotási és -közlési szabadság, valamint a függetlenség, egyéni autonómia fenntartásának relevanciáját hangsúlyozza. (Bradbury, 2018: 78–80) Rámutat annak veszélyére, hogy a technikailag közvetített multimediális tartalmak gyakran elsöprő erejűek, addiktívek, és ennek következtében nehézkes a velük szembeni kritikai attitűd kialakítása és fenntartása: „A könyvet be tudja csukni, mondván: »Várj egy kicsit.« Isteni hatalom van a kezében felettük. De ha egyszer leült mellé, ki tudja magát kiragadni a televízió markából? Azt csinál magából, amit csak akar. Olyan reális környezetet teremt maga köré, mint a világ. Igazsággá válik: ő maga lesz az igazság.” (Bradbury, 2018: 79)

Kitekintés

A kutatás folytatásában érdemes volna a *Fahrenheit 451*-ben bemutatott technodiktatúrának a regény különböző adaptációiban kikristályosodó formáit, megjelenési módjait is elemzés tárgyává tenni, a hasonlóságokra és a különbségekre egyaránt rámutatva. E tekintetben

– aktualitása folytán – a Bradbury-regény 2018-as, Ramin Bahrani rendezte és az HBO keretében megvalósított filmfeldolgozása érdemel kitüntetett figyelmet. Nem volna szabad azonban a disztópiának a François Truffaut által rendezett 1966-os adaptációjáról, továbbá a regényből 2009-ben készült, Bradbury autorizálta, Tim Hamilton illusztrálta képregényről sem megfeledkezni. (Bradbury, 2009)

Filmjegyzék

Fahrenheit 451, 1966, rendező François Truffaut.

Fahrenheit 451, 2018, rendező Ramin Bahrani.

Irodalom

Aczél Petra (2012). *Médiaretorika*. Budapest: Magyar Mercurius.

Assmann, Aleida (2009). Szövegek, nyomok, hulladékok: a kulturális emlékezet változó médiumai, fordította Göröl Balázs. In: Kisantal Tamás (szerk.) (2009). *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. (pp. 146-159). Budapest. Kijárat Kiadó.

Baudrillard, Jean (1996). A szimulákrum elsőbbsége, fordította Gángó Gábor. In Kiss A., Kovács S., Odorics F. (szerk.). *Testes könyv I.* (pp. 161-193) Szeged, Ictus-JATE.

Beke Ottó (2013). Hol vagy, (video)telefon, tapi és képesség? In *Tanulmányok (pp 121-132)* (az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék folyóirata), 1,

Beke Ottó–Samu János (2017). „Végtelen fény-, hang- és kapcsolatócéán”. A digitális ismeretszerzés és felejtés irodalmi előképei. In *Tanulmányok (pp 113-135)* (az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék folyóirata). 1, 113–135.

Beke Ottó (2018). A hallhatóság és a láthatóság poétikája. Digitális kommunikációs formák a jövővíziókban. In: Virág Zoltán (szerk.). *Színkép, hangkép, összkép. Írások elméletről és gyakorlatról*. (pp 78-95) Szeged. Tiszatáj Könyvek.

Beke Ottó (2020). Ma Po-Jung: A csend városa. Online önkényuralom. In *Szabad Piac. Gazdaság-, társadalom- és bölcsészettudományi folyóirat*. 1, (pp 91–101)

Beke, Ottó–Novák, Anikó–Samu, János–Csányi, Erzsébet (2020). Vremenske granice prijenosa digitalnih podataka. Alastair Reynolds: *Spori Meci. Književna smotra. Časopis za svjetsku književnost*, Vol. 52, No. 197 (3), (pp 117–122)

Booker, M. K., Thomas, A. (2009). *The Science Fiction Handbook*. Chichester– West Sussex: Wiley-Blackwell.

Bradbury, Ray (1953). *Fahrenheit 451*. New York: Ballantine Books.

Bradbury, Ray (2009). *Fahrenheit 451. The Authorized Adaptation*, illustrated by Tim Hamilton. New York: Hill and Wang.

Bradbury, Ray (2018). *Fahrenheit 451*, fordította Loránd Imre. In: Ray Bradbury (2018). *Fahrenheit 451 és más történetek*, fordította Loránd Imre, Török Krisztina, Pék Zoltán. Budapest. Agave Könyvek. (pp 7–148)

- Csepeli György (2020). *Ember 2.0. A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Budapest. Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete.
- Eco, Umberto (2018). *Pape Satan. Hírek egy folyékony társadalomból*, fordította Barna Imre. Budapest. Európa Könyvkiadó.
- Eller, Jonathan R. (2011). *Becoming Ray Bradbury*. Champaign, Illinois. University of Illinois Press.
- Erhard Miklós (2006). A fordító utószava. In: Guy Debord. *A spektákulum társadalma*, fordította Erhard Miklós. Budapest Balassi Kiadó–BAE Tartóshullám. (pp 63–70)
- Feneja, Fernanda Luísa (2012). Promethean rebellion in Ray Bradbury's Fahrenheit 451. The protagonist's quest. *Revista de mitrocítica*, 4, (pp 1–20)
- Gibson, William (1992). *Neurománc*, fordította Ajkay Örkény. Budapest. Valhalla Páholy.
- Han, Byung-Chul (2019). *A kiégés társadalma*, fordította Miklódy Dóra, Simon-Szabó Ágnes. Budapest. Typotex.
- Harari, Yuval Noah (2017). *Homo Deus. A holnap rövid története*, fordította Torma Péter. Budapest. Animus Kiadó.
- Harari, Yuval Noah (2018). *21 lecke a 21. századra*, fordította Torma Péter. Budapest. Animus Kiadó.
- Huxley, Aldous (1982). *Szép új világ. Tudományos fantasztikus regény*, fordította Szentmihályi Szabó Péter. Budapest. Kozmosz Könyvek.
- Karácsony András (2000). Elfelejtett emlékezés. *Századvég*, Új Folyam, tavasz (16), (pp. 111–121).
- Király Jenő (2010). *A film szimbolikája. Második kötet. A fantasztikus film formái. 2. rész*. Kaposvár–Budapest: Kaposvári Egyetem, Művészeti Kar Mozgóképkultúra Tanszék–Magyar Televízió.
- Landon, Brooks (2001). Nem az, ami volt: memóriatúlcsordulás a digitális narratívákban, fordította Elekes Dóra. *Prae*, (pp. 1–2, 29–38).
- Mersch, Dieter (2004). Medialitás és ábrázolhatatlanság. Bevezetés egy „negatív” médiaelméletbe (részlet), fordította Sándorfi Edina. *Filológiai Közöny*, (pp. 3–4, 171–186).
- Meyrowitz, Joshua (2005). A globális hajnala. A hely és önazonosság új élménye a globális világfaluban, fordította Zamfirache Iris. *Világosság*, 6, (pp. 29–36).
- Novák Anikó–Beke Ottó–Samu János (2018). A cyberpunk térhódítása. Poétikák és diskurzusok). *Godišnjak* (az újvidéki Bölcsészettudományi Kar évkönyve). 2, (pp. 63–76).
- Nyíri Kristóf (2006a). Konzervatívnak lenni az internet korában. *Információs Társadalom*, 4, pp. 9–17).
- Nyíri Kristóf (2006b). Mikrotartalom és multimédia – a tudomány megrövidítése? In: Fábri György (szerk.) (2006). *Tudomány és média*. Budapest. Tudástársadalom Alapítvány.
- Ortega, José y Gasset (1995). *A tömegek lázadása*, fordította Scholz László. Budapest. Pont Kiadó.
- Orwell, George (2016). *1984*, fordította Szíjgyártó László. Budapest. Európa Kiadó.
- Pariser, Eli (2012). *The Filter Bubble*. London. Penguin Books.

- Pfaller, Robert (Hrsg.) (2000). *Interpassivität: Studien über delegiertes Genießen*. Berlin. Springer.
- Pfaller, Robert (2009). *Ästhetik der Interpassivität*. Wien, New York. Philo Fine Art.
- Poster, Mark (2005). Digitálisan lokális: a kommunikációs technológiák és a tér, fordította Szakács Judit. *Világosság*, 6, (pp. 37–45).
- Postman, Neil (2006). *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. New York. Penguin.
- Pynchon, Thomas (2007). *A 49-es tétel kiáltása*, fordította Székely János. Budapest. Magvető Kiadó.
- Reynolds, Alastair (2017). *Lassú lövedékek*, fordította Tamás Gábor. Budapest. GABO Könyvkiadó.
- Simmons, Dan (2010). *Hyperion*, fordította Huszár András. Budapest. Agave Könyvek.
- Simmons, Dan (2011a). *Hyperion bukása*, fordította Huszár András. Budapest. Agave Könyvek.
- Simmons, Dan (2011b). *Endymion*, fordította Huszár András. Budapest. Agave Könyvek.
- Simmons, Dan (2013). *Endymion felemelkedése*, fordította Huszár András. Budapest. Agave Könyvek.
- Szűts Zoltán (2018). *Online. Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Budapest. Wolters Kluwer.
- Tófalvy Tamás (2017). *A digitális jó és rossz születése. Technológia, kultúra és az újságírás 21. századi átalakulása*. Budapest. L'Harmattan Kiadó.
- Wegner, Phillip E. (2002). *Imaginary Communities. Utopia, the Nation, and the Spatial Histories of Modernity*. Berkeley, Los Angeles, London. University of California Press.
- Wells, H. G. (1900). *Az időgép*, fordította Mike Lajos. Budapest. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai).
- Žižek, Slavoj (2016). *Zűr a paradicsomban*, fordította Reich Vilmos. Budapest. Európa Könyvkiadó.

TECHNOLÓGIAI SZUVERENITÁS ÉS DIGITÁLIS HATALMI FORMÁK

2021. január 27-én sajtótájékoztatót tartott a Facebook, ahol a sajtóesemény fő témáiként a cég 2020 negyedik negyedéves, illetve a teljes 2020-as évre vonatkozó eredményeit jelölték meg. Jelen volt Mark Zuckerberg, Sheryl Sandberg és Dave Wehner is. Zuckerberg a cég vezetőjeként beszámolt arról, hogy a koronavírus járvány időszakában mintegy 2,6 milliárd ember használta naponta legalább egyszer valamelyik applikációjukat, és 200 millió vállalkozás bonyolított le üzletet a segítségükkel. Négy területre fókuszálva mutatta be a Facebook elmúlt évét: beszélt a közösségépítés fontosságáról és annak technológiai platformjairól, a magánjellegű üzenet küldésekről, a kisvállalkozások üzleti lehetőségeiről és egy új, intenzív belemerülés-élményt nyújtó virtuális platform építéséről. Miközben az első pontként említett digitálisan szerveződő közösségek fontosságát méltatta, nagyon röviden utalt arra, hogy vissza kell szorítani a hírfolyamok politikai tartalmát.¹ Később egy újságírói kérdésre azt válaszolta, pontosan nem tudja mekkora ezen politikai tartalmak aránya a hírfolyamon belül, hogy van-e erről közzé tehető statisztikájuk, de úgy véli, csak kis része tartozik ide a tartalmaknak.

Ehhez képest alig három hét elteltével, február 18-án reggel, amikor az ausztrál felhasználók rákapcsolódtak a Facebookra, üres volt a hírfolyamuk. Csak a cég hivatalos üzenetét² olvashatták, amelyben értesítették őket, hogy letiltották a hírtartalmak megjelenítését, egy ausztrál törvénytervezet miatt. A bejegyzésben hallgattak arról, hogy az ausztrál kormány a Facebook hírtartalmához kapcsolt hirdetési bevételeket szeretné megadóztatni.³ Az amerikai vállalat nem hogy fizetni nem akart, de öt napra elérhetetlenné tette az ausztrál felhasználók hírfolyamait. A Facebook eljárása több okból problematikus, egyrészt, mert nem akar adót fizetni az ausztrál államnak, másrészt, mert visszaél a társadalmi kommunikációban betöltött megkerülhetetlen szerepével. Nem helyálló az az érvelés, hogy nemcsak a Facebook felületekről érhetőek el a hírek, mivel 2020-ban az ausztrálok majdnem kétharmada innen tájékozódott. Ez az arány a magyar lakosság esetében 2020-ban 61 százalék volt.⁴ Ha mindezt folyamatában nézzük, akkor azt fogjuk látni, hogy a Facebook, mint vezető közösségi média platform először elérte,

¹ „Along these same lines, we're also currently considering steps we could take to reduce the amount of political content in News Feed as well.” „Yes, I don't know if we have any stats to share on the size of civic and political content, but it's a pretty small minority of the content, right” FB Q4 2020 Conference Call Transcript p. 2., p. 19. (https://s21.q4cdn.com/399680738/files/doc_financials/2020/q4/FB-Q4-2020-Conference-Call-Transcript.pdf)

² Az eredeti szöveg: „In response to Australian government legislation Facebook restrict the posting of news links and all posts from news Pages in Australia. Globally, the posting and sharing of news links from Australian publications is restricted.” Bár a hivatalos állásfoglalásban már utaltak az ausztrál törvénytervezetre is. Easton, William: Changes to Sharing and Viewing News on Facebook in Australia (<https://about.fb.com/news/2021/02/changes-to-sharing-and-viewing-news-on-facebook-in-australia/>)

³ Treasury Laws Amendment (News Media and Digital Platforms Mandatory Bargaining Code) Bill 2021. Elérhető: <https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/search/display/display.w3p;page=0;query=BillId:r6652%20Reconstruct:billhome>

⁴ Digital News Report 2020 <https://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/hungary-2020/>

hogy a felhasználók jelentős része már nem a klasszikus tömegkommunikációs eszközök hírtartalmát fogyasztja, sőt még csak nem is a web 1-es online lapokét, hanem azokat, amelyeket a web 2-es felületen – elsősorban a Facebookon – megjelennek. Majd ezután a cég számára gazdaságilag kedvezőtlen állami médiapolitikai beavatkozás miatt blokkolta a hírekhez, a társadalmi kommunikáció legfontosabb elemeihez való hozzáférést. A Facebook ezen befolyásoló ereje, illetve az ezzel való visszaélés ellen nemcsak az ausztrál kormány lépett fel. Az Egyesült Államokban 2021. február 5-én Joe Biden és három demokrata szenátor, Mark Warner, Mazie Hirono és Amy Klobuchar terjesztette be a törvényhozás elé a Biztonságos Tech (SAFE Tech) munkanevű javaslatát⁵. Az Európai Unió pedig várhatóan 2021 nyarán fogja tárgyalni a digitális szolgáltatásokról szóló, a nagy technológiai cégeket szorosabb ellenőrzés alá vonó javaslatot, a Digital Services Act-et.⁶

Miről is szólnak végső soron ezek a gazdasági, média- és biztonságpolitikai viták? A technológiai szuverenitásról. *Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnöke 2020. februárjában, amikor az európai digitális átállást vázolta, így fogalmazott: „Mindazt, amiről eddig beszéltem, a „technológiai szuverenitás” kifejezés összegzi. Ezalatt azt a képességet kell érteni, amelyre Európának szüksége van ahhoz, hogy saját szabályait betartva és saját értékrendje alapján saját maga hozza meg a jövőjét meghatározó döntéseket. Ez segít majd abban, hogy mindnyájan optimistán viszonyulhassunk a technológiai haladáshoz.”* *A digitális technológia alkalmazásához köthető pesszimizmus okaira is utalt az európai politikus: „Látom, hogyan tudja aláásni a bizalmat, amikor nagy online platformok meg nem engedhető módon használják saját ügyfeleik adatait, vagy amikor a dezinformáció kiszorítja a felelősségteljes újságírást, és a kattintás-vadászat fontosabbá válik, mint az igazság.”* Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a technológiai szuverenitás kérdésénél nem szorítkozhatunk csupán a hálózat tartalmi szabályozásainak kérdésére, ahogy ezt Szűts is kifejti (Szűts, 2018, 382. o.). Az Oxford Internet Institute kutatója, Luciano Floridi a digitális szuverenitásba a digitális szféra kontrollját, mind a befolyásolás, mind a befolyásolás dinamikájának értelmében is beleveszi. Véleménye szerint a kontrollnak ki kell terjednie az adatok, szoftverek (AI), az előírások és protokollok (5G, domain nevek), valamint a folyamatok (felhő alapú programozás), a hardver (mobiltelefonok, számítógépek), a szolgáltatások (közösségi média, e-kereskedelem) és az infrastruktúra (kábel, műhold, okos városok) területére is (Floridi, 2020). Az olasz származású kiberfilozófus végül úgy összegzi elgondolását, hogy a szuverenitás végső soron a legitim irányító hatalom egyik formája. De ki vagy mi ennek a hatalomnak a letéteményese? Nemzeti vagy szupranacionális szinten kezelendő a kérdés?

⁵ Safeguarding Against Fraud, Exploitation, Threats, Extremism and Consumer Harms (SAFE TECH) Act. <https://www.warner.senate.gov/public/index.cfm/2021/2/warner-hirono-klobuchar-announce-the-safe-tech-act-to-reform-section-230>

⁶ The Digital Service Act package <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-services-act-package>

⁷ Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnökének cikke <https://www.portfolio.hu/unios-forrasok/20200219/ime-a-nagy-terv-ami-minden-europai-ember-eletere-kihat-az-europai-bizottsag-elnokenek-exkluziv-cikke-416467>

Hálózati mintázat és adatosítás

A hálózati kommunikáció hatalmi kérdéseivel, az internet kontrolljával évtizedek óta foglalkoznak mind a jogtudomány, mind a társadalomtudományok kontextusában.⁸ Jelen tanulmány nem vállalkozik mindennek az áttekintésére, csupán két lehetséges megközelítést emeli ki a témának. Az egyik a hálózatos, nem hierarchizált mintázatában látja az új hatalmi forma leglényegesebb elemét (Castells, 2011), míg a másik elgondolás az adatosítás folyamatában. Persze a két megközelítés nem egymást kizáró módon gondolható el, sokkal inkább egymást erősítőként. Mivel a szakirodalomban előbb jelentek meg a hálózatosságra fókuszáló elméletek, ezért én is ezek áttekintésével kezdem.

Hálózati mintázatok

Az új kommunikációs médium, a világháló, az Internet polgári felhasználásának korai szakaszában, az 1980-as évektől a 90-es évek közepéig a legtöbb kutató optimistán tekintett az új technológiára. Sherry Turkle, Howard Rheingold, vagy az Internet Society teoretikusai mind-mind úgy gondolták, hogy egy szabad, demokratikus felület teremthetik meg, mely a társadalmi nyilvánosság, a párbeszéd nyitott, racionális platformja lesz. Optimizmusuk nem volt megalapozatlan, hiszen a jelzett időszakban maroknyi, széleskörű szaktudással rendelkező, magas szocio-ökonómiai státuszú felhasználó élt az Internet adta lehetőségekkel. A 2020-as évekre majd ötmilliárd felhasználója van a hálózatnak, és ez a 4,66 milliárd ember⁹ mind gazdasági, mind kulturális értelemben széles spektrumot fed le. Eközben az Internet, mint médium demokratikusságához kapcsolódó kutató megfontolások is átalakultak, s előtérbe került a hálózat hatalmi kérdéseinek boncolgatása. A kétezres évek elején a spanyol társadalomtudós, Manuel Castells háromkötetes, *Az információ kora* című művében kitért a hatalom kérdéseire is. Úgy véli, a hatalom nem más, mint a viselkedés kikényszerítésének képessége, amely már nem a politikai rendszer kezében van. A harmadik évezredben már nem az államhatalom tudja – a közérdeket szem előtt tartva – a polgárait bizonyos cselekvésekre rávenni és más cselekvésektől eltántorítani. „A kulturális harcok az információ korának hatalmi harcai. Elsősorban a médiában és a médián keresztül vívják őket. De nem a média a hatalom birtokosa. A hatalom, vagyis a viselkedés kikényszerítésének képessége az információcsere és a szimbólumokkal való manipuláció hálózataiban rejlik.” – írja (Castells, 2007, 431. o.). Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy a hatalom fogalma a hálózati társadalomban csakis a *hálózat* fogalmán keresztül ragadható meg. Néhány évvel később, 2011-ben megjelent tanulmányában a hálózaton azonosítható hatalmi formákat négy eltérő típusba sorolta. Az osztályozásnál figyelembe vette mind a hálózati társadalom társas, mind technológiai viszonyait. A négy hatalmi forma a globális hatalmi hálózat (*networking power*), a hálózat belső működését szabályozó hatalom (*network power*), a hálózat

⁸ Összegzést olvashatunk Szűts 2018: 379-382, illetve Andok 2021

⁹ <https://wearesocial.com/digital-2021>

csomópontjai között létrejövő hatalom (*networked power*) és a hálózat létrehozásának és aktiválásának hatalma (*network-making power*) (Castells, 2011). Elsőként a globális hatalmi hálózatot (*networking power*) említi. Ide azokat a cégeket és szervezeteket sorolta, amelyek a globális hálózati társadalom központi csomópontjait alkotják. A bevezetőben látott példa alapján ide sorolhatjuk a Google-t, a Facebookot vagy akár az Amazont is. A hatalomnak ez a formája a bevonás – kizárás kettősségével működik és annál erősebb a kizárás, minél nagyobb haszonnal jár a bevonódás. A hálózatok összekapcsolhatósága tekintetében kiemelt szerepük lesz a hálózati kapuőröknek, akik egy-egy hálózatba való belépés lehetősége felett őrködnek. Látnunk kell, hogy a kapuőrzés fogalmát – mely eredetileg kizárólag információk szűrésére, illetve a médiarendszerbe való beengedésükre vonatkozott – Castells kiterjesztette a hálózati csomópontokként megjelenő aktorokra is. Második típusként a hálózat belső működését szabályozó hatalmat (*network power*) emeli ki. Ez a forma a hálózaton történő társas interakciók koordinálásához szükséges szabályok eredményeképpen jön létre. Ebben az esetben a hatalmat nem a hálózatból való kizárással lehet gyakorolni, hanem éppen ellenkezőleg, a bevonással (a hatálya alá vonással). A hálózat csomópontjai között létrejövő hatalmat (*networked power*) említi harmadikként a spanyol kutató. Ez azon társas szereplők hatalma a hálózaton belül, akik a többi társas szereplő felett befolyással rendelkeznek. Ennek korábbi formáját nevezte a médiakutatás – Lazarsfeld nyomán – véleményvezérnek, míg a hálózati kommunikáció vonatkozásában influenszerekről beszélnek. Bár ez utóbbiak befolyásoló ereje csak szűk kontextusokban mutatható ki. Vagyis a hatalom harmadik formájában Castells a jelenség kapcsolati oldalát hangsúlyozza. A hálózatos hatalom formái és folyamatai minden egyes hálózat tekintetében egyediek, a többitől eltérőek. A negyedik, a hálózat létrehozásának és aktiválásának hatalma (*network-making power*) az a hatalom, mely egy szereplő vagy szervezet általa definiált cél, program vagy mozgalom vonatkozásában aktiválni tud egy hálózatot, valamint a domináns szereplők és hálózatok stratégiai szövetségének érdekei mentén át tud váltani ezek között az aktiválható hálózatok között, illetve képes összekapcsolni ezeket (Castells, 2011, 773 o.). Két komponenst is azonosít tehát Castells, az egyik a hálózatok létrehozásának a képessége, a másik a létrehozott hálózatok stratégiai célú összekapcsolásainak időleges megteremtése. A kétféle hatalom birtokosait programozóknak, illetve kapcsolóknak nevezi. A programozó határozza meg a hálózat célját, s adott esetben képes azt akár újraprogramozni, míg a kapcsoló aktivizálja a célnak leginkább megfelelő hálózatot. Kutatóként azt láthatjuk, hogy a nagy techcégek mindkét komponenssel rendelkeznek. A Castells által felvázolt típusokat érdemes kiegészíteni, illetve továbbgondolni. A kiegészítés egyrészt azt jelenti, hogy nem tekinthetünk el a hálózat külső, jogi szabályozottságától, mely megvalósulhat nemzeti és szupranacionális szinten is. Ahogy a bevezetőben láttuk, ez igen konfliktusos terület. Sőt a szimbolikus hatalmi küzdelmek intenzitása éppen azt jelzi, mennyire stratégiai kérdésről van szó, amikor az Internetre vonatkozó jogi szabályozás kimunkálódik, akár az Európai Unióban, akár az Egyesült Államokban vagy éppen Ausztráliában.

Az alulról szerveződő hatalom: a vernakuláris autoritás és az *empowerment*.

A hálózati kommunikációban a közösségi média, a közösségi médiaoldalak megjelenése tette lehetővé, hogy maguk a felhasználók is létrehozassanak és megoszthassanak tartalmakat a világhálón (Boyd & Ellison 2007, Kaplan & Henlein, 2010). Az ezredforduló után jelentek meg a Web 2.0-höz sorolható platformok, ilyen például a Facebook, a Twitter vagy az Instagram. Ezeken a felületeken a felhasználók esetében is azonosíthatunk, afféle alulról szerveződő hatalmi erőt, dinamikát, melyet online aktivizmusra is használnak. Ezt használták ki például 2011-ben, az Arab Tavasz idején az egyiptomi tüntetők, akik megdöntötték Mubarak elnök hatalmát, vagy ugyanebben az évben az Occupy Wall Street mozgalom is (Papacharissi, 2015, Szűts, 2018, Andok, 2020). Ahogy Gelencsér és Szűts fogalmaz: „A világhálónak ezt a szerkezetváltozását plasztikusan fejezi ki a civilek felhatalmazását, hatalomhoz juttatását jelölő *empowerment* terminussá avatása az internetes közbeszédben.” (Gelencsér & Szűts, 2020, 41. o.). Míg Csepeli ehhez azt is hozzáteszi, hogy ez a szabályozási forma hatékonyabb, mint a felülről szerveződő. „A kibertérben cselekvő intézmények és személyek viselkedésének szabályozásában a felülről lefelé tartó, állami és nemzetközi szabályozások kevésbé hatékonyak. Az emberek és dolgok internete globális, mellérendeléses, decentralizált felépítéséhez inkább illenek a gazdasági és civil szereplők, alulról induló kereslet- és adatvezérelt önszabályozó megoldásai, melyek hosszú távon biztosítják az egész rendszer biztonságos és fenntartható működéséhez szükséges etikai konszenzust” (Csepeli, 2020, 234-235. o.).

Az interneten felhasználóként jelenlévők hatalmának egyik kutatási hátterét az etnográfia nyújtja, mely a vernakuláris autoritás kifejezéssel írja le a jelenséget. A kifejezést a folklórkutatásban korábban „népi” jelentéssel fordították magyarra. Elsősorban a köznép, a laikusok, az amatőrök által létrehozott szöveges vagy képi tartalmakkal kapcsolatban használták a kifejezést. Az ezredforduló után a folklórkutatás kiterjesztette vizsgálódási körét a hálózati kommunikáció irányába, s kutatni kezdték a felhasználók által létrehozott tartalmakat. A folyamatról így ír Glózer: „Az útkeresés során a „népi kultúra” digitális változatát egyre inkább úgy határozták meg, mint az amatőr, intézményektől független (de azokhoz mégis kötődő, hibrid), laikus médiaszövegek és médiabeli részvételi formák sokaságát.” (Glózer, 2016). A továbblépés szempontjából különösen fontos, hogy nemcsak tartalomformák változásáról, hanem új típusú cselekvésformákról is szó van. Ugyanis a tartalommal való cselekvés lehetősége alapozta meg az elmúlt tíz évben azt a tendenciát, amely során a vernakuláris kifejezés jelentésbővülésen ment át. A felhasználók által létrehozott tartalmak mellett a hatalmi formák eme újszerű – alulról szerveződő – változatával kapcsolatban is használni kezdték a kifejezést, vernakuláris autoritásként utalva rá. Elsőként Robert Glenn Howard vetette fel etnográfiai írásaiban a hagyomány fogalmának értelmezésekor. Mivel maga a hagyomány diszkurzív módon formálódik, s ennek legfontosabb módja az általa vernakuláris autoritásnak nevezett jelenség (Howard, 2013). A vernakuláris vagy népi, köznépi autoritás a formális intézményeken kívüli hagyományra támaszkodik. Olyan hagyományra, melynek alapja a hétköznapi emberek egyéni tapasztalata, melyet az intézmény alulértékel, esetleg lekezel. A vernakuláris autoritás egyik jellegzetes „felbukkanási helye” a blog, melyekből Howard többet is elemez (Howard, 2008).

A vernakuláris autoritás elgondolható Steven Lukes tipológiája szerint is, aki három változatot különböztet meg, az egyik a döntéshozatali hatalom, a másik a nem döntéshozatali hatalom és a harmadik az ideológiai hatalom. A döntéshozatali hatalom értelmezhető akként is egy közösségben, hogy a tagok eldönthetik, mikor és kit tesznek meg csomóponttá, mikor és kire irányítják a közösség figyelmét, amely lehet pozitív támogató figyelem, de negatív figyelem is. (Az *empowerment* elgondolás ezt az autonómia irányából közelíti meg.) A nem döntéshozatali hatalmat a klasszikus politológia elméletekben, elemzésekben az értelmiségi elithez, a mindenkori agendát meghatározó „megmondó emberek”-hez kötötték. Ám a hálózati világban ez a hatalom típus nem az offline világ értelmiségi elitjéhez köthető, hanem a társas horizontokat széles körben lefedő influenszerekhez, illetve az őket követő, befolyásukat diverzifikáló vernakuláris jelenléthez. A hálózatnak magának nyilván van – hangsúlyozottan változó tartalmú – ideológiai hatalma.

Összességében elmondhatjuk, hogy a hálózaton a vernakuláris hatalom könnyebben érzékelhető, mint a hagyományos, intézményekhez kötött autoritás, de nem biztos, hogy tartósabb is, mert bár könnyebben, rövidebb idő alatt épül ki, hamarabb is fog lebomlani, mint a klasszikus, offline autoritásformák. Jellemző még a vernakuláris autorításra, hogy nem egynemű, multiplikálódott és tulajdonképpen arra a közösségre van szabva, melyet kontrollál. Ki kell még emelnünk a vernakuláris autoritás opcionális voltát, vagyis azt, hogy a mindenkori internet használó, aki tagja az adott közösségnek, szabadon dönthet arról, hogy aláveti-e magát ennek a hatalomnak, mikor, milyen körülmények között és mikor nem.

Az adatosítás hatalma

A világhálóra vonatkozó másik jelentős hatalmelgondolás szerint a kulcsfogalom az adatosítás (*datafication*). Definíciója szerint az adatosítás kifejezések, helyek és társas interakciók átváltása online mérhető valós idejű adatokra melyekkel nemcsak leírható a társas viselkedés és annak kontextusa, de előrejelzésére is alkalmas. Vagyis az emberi viselkedéshez való újfajta, valós idejű hozzáférést és megértést biztosítanak, nemcsak a viselkedés monitorozásának értelmében, hanem az erre épülő tervezés vonatkozásában is (Mayer-Schoenberg - Cukier, 2013, van Dijck 2014, van Dijck et al., 2015, 2018). A felhasználókra, médiahasználatukra, digitális eszközhasználatukra vonatkozó adatok birtoklása, ezen adatok felhasználása (értékesítése, manipulálása) a 21. század egyik legmeghatározóbb hatalmi ereje. Ezt a fajta hatalmat nem lehet egyértelműen Castells egyik vagy másik hatalmi formájához kötni, a négy általa említett közül. Inkább azt mondhatjuk, hogy mind a négy forma profitálhat az adatosításból. A holland kutató, Jose van Dijck és szerzőtársai az adatosításból és az adatok lommodifikálásából azt a következtetést vonják le, hogy egy új, platform alapú társadalomszerkezet alakul ki, melynek az öt nagy tech cég (Alphabet - Google, Apple, Facebook, Amazon és Microsoft) alkotja a központját (Van Dijck et al., 2018). Nick Couldry, a LSE médiaprofesszora és szerzőtársa, Ulises Mejias is az adatosítás, pontosabban az adatok gyarmatosítása (*data colonialism*) folytán megvalósuló hatalmi formát tartják a legjelentősebbnek a 21. században (Couldry & Mejias, 2019a, 2019b). Elméletükben

a gyarmatosítás kifejezést nem metaforikusan használják a jelen helyzet leírására, hanem egy új, technológiai formát öltő kizsákmányolási mechanizmusként azonosítják. Ebben az új formában ötvöződik a klasszikus történelmi gyarmatosítás kitermelési gyakorlata a számítástechnika nyújtotta, absztrakt kvantifikációs módszerekkel. Vagyis Couldryék *funkcionális* hasonlóságot tételeznek fel az újkori földrajzi gyarmatosítás és a technológiai alapú adatgyarmatosítás között. Ám annyiban eltér a klasszikus földrajzi gyarmatosítástól a mai, hogy nem egypólusú, nem nyugat centrikus, mivel az Egyesült Államok (Google, Amazon, Facebook) mellett Kínát (Alibaba, Baidu) is meg kell említeni. Ráadásul a külső expanzió mellett a belső is megjelenik, vagyis saját országuk állampolgárainak adat-kizsákmányolása is része ennek az új, technológiai alapú gyarmatosításnak. Az adatgyarmatosítás mechanizmusának leírásakor először meghatározzák a személyes adatok fogalmát. Számukra ez nem csupán az adott személyre vonatkozó adatokat jelenti, hanem minden olyan adatot, mely a későbbiek során fontossá válhat az egyén számára akkor is, ha nem róla szól. (Például a koronavírus járványra vonatkozó információk fontossága a lakosság számára, az említett ausztrál példában.) Ezt követően a kutatók bemutatják, hogy milyen természetesnek tekintik ezen adatokhoz való hozzáférést. Olyan természetesnek, mint annakidején a gyarmatok ásványkincseinek kitermelését az őslakosság ingyenes munkájával, amely a hatalom retorikájában is tükröződött a *terra nullis* vagy a *no man's land* kifejezésekben (Couldry & Mejias, 2019). Az aktorok tekintetében a 21. századi technológiai konkviztádorok mellett (a korábban említettek, valamint az Apple és a Tencent is) megjelentek az adatbrókerek is, akik a kitermelt technológiai adatnyersanyagot értékesítik. Mivel a 21. században az emberi élet minden aspektusa befordítható adatokba – nemcsak a társas kapcsolatok és a társas viselkedés, de a *self*-re vonatkozó elgondolások is –, ezért az adatgyarmatosítás mindent átfogó volta megkérdőjelezhetetlen Couldryék szerint. Az adatgyűjtés, az adatbányászat folyamatos, automatizált jellegét a digitális technológia biztosítja, de az adatok generálásához a felhasználók saját, önkéntes tevékenységeikkel (munkavégzés, keresés, szórakozás, vásárlás a neten) is hozzájárulnak.

Összegzés

A tanulmány arra tett kísérletet, hogy a hálózati kommunikáció az Internet világában rámutasson a technológiai szuverenitás jelentőségére, melynek kérdése 2021-re nemcsak nemzetállami, de szupranacionális szinten is problematizálódott. Emellett bemutatott két meghatározó elgondolást az új média hatalmi vonatkozásairól. Az egyik irányzat szerint csakis a hálózat logikáján keresztül ragadhatóak meg az Internethez kapcsolható új autoritásformák, legyenek azok felülről építkezőek vagy akár alulról jövő kezdeményezések, digitális aktivizmusok. A másik irányzat viszont a digitalizációban, a numerikus reprezentáció általános érvényűségében és az ebből fakadó adatosításban látja az új hatalmi forma lényegi elemét. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha a két megközelítést nem egymást kizáró, hanem éppenséggel egymást erősítő folyamatként kezeljük.

Irodalom

- Andok Mónika (2021). *Digitális vallás - Az új információs technológiák hatása a vallásokra, vallási közösségekre Magyarországon*. Budapest. Ludovika Kiadó (megjelenés alatt)
- Andok Mónika (2020). A társadalmi nyilvánosság kutatásának affektív fordulata. In: *Jel-Kép* 2020. 2. szám (pp. 23-38.)
- Castells, M. (2011). A Network Theory of Power. *International Journal of Communication* (pp. 773–787.)
- Castells, M. (2007). *Az évezred vége. Az információ kora III. kötet* Budapest. Gondolat Kiadó Infonia.
- Couldry, N., Mejias, U. A. (2019a). *The Costs of Connection. How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism*. Palo Alto. Stanford University Press
- Couldry, N., Mejias, U. A. (2019b). Data Colonialism: Rethinking Big Data's Relation to the Contemporary Subject. In.: *Television and New Media* Vol. 20 (4) (pp. 336-349.)
- Csepeli György: (2020). *Ember 2.0. A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Budapest. Kossuth Kiadó
- Boyd, D., Ellison, N. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. In.: *Journal of Computer Mediated Communication* 2007. (vol 13. Issue 1.)
- Floridi, L. (2020). The Fight for Digital Sovereignty: What It Is, and Why It Matters, Especially for the EU. In. *Philosophy & Technology* (volume 33, pp. 369–378.)
- Gerencsér P. éter – Szűts Zoltán: (2020). A társadalmi nyilvánosság webkettes szerkezetváltozása. In: *Jel-Kép* 2020 /2. (pp. 39-51.)
- Glózer Rita: (2016). A mémelmélet helye az újmédia kutatásában. In.: *Apertúra* 2016 ősz
- Howard, R. G. (2008). Electronic Hybridity: The Persistent Processes of the Vernacular Web. In *Journal of American Folklore* 121(480) (2008). (pp. 192-218.)
- Howard, R. G. (2013). Vernacular Authority Critically Engaging "Tradition". In. Blank, Trevor J. & Howard, Robert Glenn (szerk.) *Tradition in the Twenty-First Century Locating the Role of the Past in the Present*. Arapahoe Avenue, Suite 206C Boulder, Colorado. University Press of Colorado Utah State University. (pp. 72-99.)
- Kaplan, A. M., Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons* (2010) (p. 53, pp. 59-68.)
- Mayer-Schönberg, V. Cukier, K. (2013). *Big Data. A revolution that will transform how we live, work and think*. London. John Murray Publishers
- Papacharissi, Z. (2015). *Affective Publics. Sentiment, Technology, and Politics*. New York. Oxford University Press.
- Szűts Zoltán: (2018). *Online. Az internetes kommunikáció és media története, elmélete és jelenségei*. Budapest. Wolters Kluwer Kiadó
- van Dijck, J., Poell, T. de Waal, M. (2018). *The Platform Society. Public Values in a Connective World*. New York. Oxford University Press
- van Dijck, J., Poell, T. (2015). Social Media and the Transformation of Public Space. *Social Media and Society*. July-December (pp. 1-5.)
- van Dijck, J. (2014). Datafication, dataism and dataveillance: Big Data between scientific paradigm and ideology. *Surveillance & Society* 12 (2). (pp. 197-208.)

Forrásjegyzék

- Digital News Report 2020 elérhető: <https://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/hungary-2020/> (Utoljára ellenőrizve 2021. 04.29.)
- Easton, William: Changes to Sharing and Viewing News on Facebook in Australia Elérhető: <https://about.fb.com/news/2021/02/changes-to-sharing-and-viewing-news-on-facebook-in-australia/> (Utoljára ellenőrizve 2021. 04.29.)
- FB Q4 2020 Conference Call Transcript p. 2., p. 19. Elérhető: https://s21.q4cdn.com/399680738/files/doc_financials/2020/q4/FB-Q4-2020-Conference-Call-Transcript.pdf (Utoljára ellenőrizve 2021. 04.29.)
- Safeguarding Against Fraud, Exploitation, Threats, Extremism and Consumer Harms (SAFE TECH) Act .Elérhető: <https://www.warner.senate.gov/public/index.cfm/2021/2/warner-hirono-klobuchar-announce-the-safe-tech-act-to-reform-section-230> (Utoljára ellenőrizve 2021. 04.29.)
- The Digital Service Act package. Elérhető: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-services-act-package> (Utoljára ellenőrizve 2021. 04.29.)
- Treasury Laws Amendment (News Media and Digital Platforms Mandatory Bargaining Code) Bill 2021. Elérhető: <https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/search/display/display.w3p;page=0;query=BillId:r6652%20Reconstruct:billhome> (Utoljára ellenőrizve 2021. 04.29.)
- von der Leyen, Ursula Elérhető: <https://www.portfolio.hu/unios-forrasok/20200219/ime-a-nagy-terv-ami-minden-europai-ember-eletere-kihat-az-europai-bizottsag-elnokenek-exkluziv-cikke-416467> (Utoljára ellenőrizve 2021. 04.29.)
- We are Social. Elérhető: <https://wearesocial.com/digital-2021> (Utoljára ellenőrizve 2021. 04.29.)

Merkovity Norbert

FIGYELEM ÉS DIKTATÚRA? A FIGYELEMALAPÚ POLITIKA MINT STRATÉGIAI CSELEKVÉS

A társadalomban végment információs és technológiai változások hatással voltak a politika világára. Mára a politikusok előszeretettel költenek a közösségi média jelenlétükre, sőt, segítőket is foglalkoztatnak. Nemzetközi trend, hogy a közösségi oldalakon terjedő információk előbb érik el a felhasználókat, mint a hírmédia hírei. Nincs ez másképp a politikai hírekkel sem, ami egyben azt jelenti, hogy megnő a szélsőségesen mediatizált és perszonalizált politika jelentősége (Bennett, 2012). Ez nem jelent alapvető változást a politikai kommunikációban, csak a hangsúlyok eltolódását. Immáron nem közönséghez, hanem közösséghez kell szólni. A közösséget pedig ugyanaz határozza meg, mint az élet más területein is: a szórakoztató, az egyedi, a feltűnő vagy a negatív információ könnyen eltereli a figyelmüket. A figyelemért pedig érdemes küzdeni, hiszen választások nyerhetők vele. A figyelem megszerzése, fenntartása, irányítása és maximalizálása lesz az a mindent felülíró szándék, ami nem sokban különbözik más, nem politikai szereplők céljától. Vajon értelmezhető ez a figyelem diktatúrájaként, mint sajtóságos technodiktatúra?

Miről is van szó? A médiakörnyezet egyik vonása, hogy fontos szerepet töltenek be, és a közösségi platformok és transznacionális vállalatok működtetik azokat. Ezek a vállalatok keveset foglalkoznak a politikai nyilvánosság terével, ami hagyományosan a pártok, politikusok, szakpolitikák terepe, ahol politikai szereplők küzdenek más politikai szereplőkkel. Amivel viszont sokat foglalkoznak a vállalatok, az a jóval nyitottabb kulturális nyilvánosság. Ez a befolyásolók (influncerek) terepe, akik könnyedén keltik fel a társadalom széles rétegeinek a figyelmét, amivel például további reklám megkereséseket vagy fellépési lehetőséget kaphatnak. A két nyilvánosságot korábban a média kapcsolta össze. Ma viszont annak vagyunk tanúi, hogy a politikusok is előszeretettel vesznek részt a kulturális nyilvánosság terében zajló kommunikációban, mivel a politikai nyilvánosság terei könnyedén kikerülhetők a tág kínálat következtében. Ennek következménye, hogy a politikai szereplők ugyanúgy a figyelemért harcolnak, mint az influncerek. A továbbiakban a figyelem politikában betöltött szerepét vizsgáljuk, annak pszichológiai, gazdaságtudományi és politikatudományi vonásai alapján.

A figyelem pszichológiája

A figyelem, mint a környezet megismerésének kontextusa nem újkeletű kutatási terület a társadalomtudományokban. A 20. században a public relations és a látványosság kérdéseivel hozták összefüggésbe (Bernays, 1947; Adorno & Horkheimer, 1997). A megítélése nem volt egyértelmű. Amíg a public relations a legapróbb részletek megtervezéséhez szükséges „mérnöki figyelem” tulajdonságaként láttatja a figyelmet, addig a Frankfurti Iskola a kultúra devalválódásának egyik jellemző aktusaként írja le a „látványosságot”, ami így negatív kontextusba kerül.

Ennél is korábban, a pszichológiában kezdtek foglalkozni a figyelemmel. A szisztematikus kutatások az észleléshez kötik a fogalmat és hosszú távon is érvényes megállapításokat tesznek. Az egyik ilyen megállapítás megjegyzi, hogy az emberi észlelés befogadóképessége nem végtelen, ezért a külső (később a külső és a belső) inputok közötti szelekció mechanizmusa által lehet a figyelemről beszélni. A befogadás elválaszthatatlan a szelekciótól és a jelek mentális feldolgozásától. Ennek nyilvánvaló bizonyítéka érhető tetten a vizuális észlelés során, amikor a feltűnő információ kevesebb „helyet” enged más, nem annyira feltűnő információ feldolgozásának. Az észlelés folyamatában a jelek feldolgozás-kapacitását egyenlőtlen versenyként foghatjuk fel, ahol a mentálisan izgalmasabb észlelések előnyhöz jutnak (Desimone & Duncan, 1995, 193-194. o.). A jelek azonban befolyásolhatók, így vonozóvá lehet tenni az információkat, amivel nőhet a befogadás valószínűsége. A folyamat által igazolható, hogy a külső környezetről kialakuló kép az egyénekben szubjektív befolyások alatt áll, amit tovább torzítnak olyan belső folyamatok, mint az egyénekben kialakuló mintázatok, amelyek összefüggésben lesznek a korábbi kategorizálásokkal, tapasztalatokkal vagy elvárásokkal (Bruner, 1957).

Az észlelés köthető továbbá a befogadó egyén aktivitásához is. Az egyének környezetében levő jelek nem önmagukért való elszigetelt jelenségek, hanem kontextusok által meghatározott keretekben léteznek, amiknek segítségével értelmezhető lesz a társadalmi tér (Gibson, 1979). Az egyén nyitottsága a befogadásra elválaszthatatlan a figyelemtől. A sikeres befogadás a figyelem felkeltését is jelenti. Annak a figyelemnek a felkeltését, ami több lehetséges és párhuzamosan jelen levő folyamatból vett észre, majd választott ki befogadásra az egyén. A figyelem egyik első pszichológiai leírása szerint a jelenség ellentéte a zavaros, a kábult, a kelekótya vagy zaklatott állapotnak (James, 1891, 403-404. o.). Úgy tűnhet, hogy a tudatosság kapcsolható hozzá, azonban ezt cáfolják a kutatások.

A figyelem valójában a különböző ingerek közötti tudatos vagy tudattalan szelekciót jelent. A tudatos szelekció arra utal, hogy befolyással lehet lenni arra, mi kerül a befogadó „látóterébe”. A tudatosság tehát nem feltétlenül a befogadó attitűdje, hanem a befolyásoló szándéka is lehet. Azért lehet sikeres az ilyen szándék, mert a figyelem nem mindig és nem mindenütt az észlelés és tudás kapuőre (Mack & Clarke, 2012, 303. o.). A figyelemfelkeltés akár automatikus is lehet. Colin Cherry által leírt *koktélparti-jelenség* ad kézzelfogható értelmezést az automatizmusra (1953). Eszerint, az egyén hajlamos kihallani a saját nevét egy beszélgetésből, még akkor is, ha ő maga éppen egy másik beszélgetésben vesz részt. Ugyanezzel válik magyarázhatóvá a tudattalan szelekció, ami gyakran összefonódik a befolyásolni szándékozó tudatos szelekciójával.

A figyelem másik megközelítése az érzelmek által lehetséges. Az érzelmeket kiváltó ingerek sikeresen képesek befolyásolni az emberek percepcióját. A politikai pszichológiában az érzelmeket a politikai cselekvés természetes velejárójának lehet tekinteni. A politikai kampányok és különösen a politikai hirdetések bővelkednek olyan példákban, amikor az érzelmek a cselekvés kiváltását (szavazást) célozták (Thorson, 2011: 148-149). A kampányhelyzeteken túl is megfigyelhető az érzelmekkel való zsonglórkodás. Az amerikai politikát vizsgálva Drew Westen kutatása rávilágít arra, hogy Republikánus Párt hatékonyan tudja érzelmi töltettel ellátni a kommunikációját, amíg a Demokrata Párt alig képes védekezni

az ilyen üzenetek ellen racionális érveléssel (Westen, 2007). A Republikánus Pártban végbement konzervatív fordulat az 1960-as években átalakította a párt kommunikációját is. A folyamat egyik aktív stratégája Kevin Phillips volt, aki szerint a liberalizmus stigmatizálásával, az ideológia demokrata párti politikusokhoz kötésével elérhető lesz, hogy az átlag szavazó úgy érezze, az ellenfél a liberális elit – Harvard, Boston, a manhattani East Side, Harlem, a New York Times és a liberális Legfelsőbb Bíróság pártja –, amitől könnyű célponttá válik (Phillips, 1969: 239). Ezt a taktikát követte Ronald Reagan, aki elnökké válása előtt a következőképpen írta le a liberalizmust egy televíziós interjújában: „[...] Tudja, sok évvel ezelőtt valaki nagyon átgondoltan mondta egyszer, ha a fasizmus valaha Amerikába jön, akkor a liberalizmus képében fog beköszönteni [...]. És mi a fasizmus? A fasizmus a magántulajdon, a magánvállalkozás, de a teljes kormányzati ellenőrzés és szabályozás befolyása alatt. Nos, nem ez a liberális filozófia?” (Wallace, 1975). A liberalizmus tudatos összemosása a fasizmussal, ami ellen amerikai katonák harcoltak a második világháborúban, azt az érzetet kelthette, hogy az egyébként liberálisként aposztrofált demokrata párti politikusok a szabadság ellen dolgoznak. Ami ellen korábban a csatamezőkön, most a szavazatokkal kell küzdeni, máskülönben eltűnik az az Egyesült Államok, amit ismernek. Az érzelmek felülírják a racionalitást, mivel mélyebben hatnak. Mindezek közül pedig a félelem az, ami a legtöbb érzelmet képes generálni, és emiatt könnyen fordítható politikai cselekvéssé.

Az érzelmek politikai használatának következménye az lesz a politikai nyelvben, hogy általa kialakíthatóvá válnak azok a keretek és képek, amelyek révén „fegyverként” használható a nyelv (Lakoff, 2008: 15). Politikai közösségek hozhatók létre, akiknek a figyelme befolyásolható lesz a megfelelő érzelmek használatával. Az egyik sikeres közösségformáló a politikában a félelem. „Napjainkban alapvetően a televíziót és a digitális médiát használják a félelem üzeneteinek terjesztésére, míg más helyzetekben – és időkben – bevonták a filmet, a nyomtatott sajtót, a rádiót, sőt az egyházi szószéket is” (Altheide & Merkovity, 2021, 15. o.). A félelem politikai használatának újkori megjelenése a 2001. szeptember 11-i, amerikai terrortámadásokig vezethető vissza. David Altheide kutatása szerint a politika – és vele együtt a média – a mindennapok velejárójaként kezdte el használni a félelmét, amivel keretezhetővé vált a valóság. Ennek egyik tipikus eredménye, hogy a terrorizmust, brutális támadásokat, gyerekrablásokat nem pusztán egy távoli és bekövetkezését tekintve alacsony valószínűségű beszédtemaként kezelik az emberek, hanem elfogadják a mindennapok velejárójaként, terjesztik azokat a közösségi oldalak segítségével (Altheide, 2017: 90–93). A témák változhatnak, a terrorizmust felválthatja a migráció, de a félelem marad. Toposzokká válnak azok az ügyek a politikai diskurzusokban, amelyek ezt a specifikus érzelmi töltetet viselik magukon, hiszen ezeken keresztül kelthető fel a választók politikai figyelme.

Az érzelmek politikai használata által, feltételezhető, hogy az embereket az érzelmeik vezérlik a szavazásokkor is. Amennyiben igaz ez az állítás, akkor a racionális érvelések korszaka elmúlni látszik a politikában. Ezt támasztja alá a politika perszonalizációja és popularizálódása, amikor a politikus fontosabb szereplővé válik a pártnál, és a politikus kommunikációjának kliséi hasonlatosak lesznek a népszerű, nem politikai szereplők kommunikációjához. Mielőtt azonban véglegesen a politikáról szóló kutatásokra vezetnénk a figyelemről szóló gondolkodást, egészítsük ki azt a kutatások másik irányával a közgazdaságtudományok területéről.

A figyelem gazdasága

A tanulmány elején jelzett információ- és kommunikációtechnológiai forradalom nem hagyta érintetlenül a gazdasági szereplőket sem. Régi vállalkozások újultak meg, újak jöttek létre. A munka világa és a szórakozás gazdasági vonzatai jelentős átalakulásokon mentek keresztül. Ezek között a változások között figyeltek fel arra, hogy a figyelem a korábbi javakhoz hasonlatos státuszba került.

Az egyik legkorábbi érték a tulajdonlott föld volt. A föld ugyan röghöz kötötte az ember, de a termőföld vagy az ott található ásványi anyagok biztos megélhetést biztosítottak a tulajdonosoknak. Ugyanakkor a föld használhatósága véges, mivel csak korlátozott mértékben volt szétosztható az örökösök között vagy eladható a vásárlóknak. Az emberi cselekvést (a föld megmunkálásától a háborúig) meghatározta, hogy milyen minőségű földből lehet biztosítani a kívánt jólétet. A föld önmagában azonban nem biztosít jólétet, azon dolgozni is kell. A gépek megjelenésével lehetővé vált a földek könnyebb megmunkálása. A gépek birtoklása és a tudás, ami a működtetésükhöz szükséges új értéket teremtett (ld. Foley, 2003). Később a gépek fejlesztése révén lehetővé vált, hogy olyan gyárakat építsenek, ahol különféle gépek voltak képesek előállítani egyre összetettebb termékeket. A gyárak birtokosainak (tőkéseinek) már nem volt szükségük hozzáértésre, elég volt, ha hozzájutottak a javakhoz valamilyen módon és irányították, vagy olyanra bízta, aki irányította. A számítógépipar fejlődése felborította ezt, a tudás (más szemléletben az információ) emelkedett a javak közé. A tudás révén kialakult a kapocs a megtermelt áruk és szolgáltatások, valamint a fogyasztók között. Ugyanis nem elég előállítani valamit, ismerni kell azokat az információkat, amelyek révén sikerre lehet vinni az adott dolgot. Ennek következtében fejlődtek az eladástechnikák. A vásárlók igényeinek megismerése és a piaci rések megtalálása olyan megtérüléseket szolgált, amelyek révén előnyhöz lehetett jutni. A tudás „tölcser” kapott az újabb technológiák, majd az okoseszközök által. Immár széles körben elérhetővé váltak a tudás forrásai. A következménye az lett, hogy túltermelés következett be a tudásból. Már nem elég felismerni a tudás hiányát, megszerzésének a forrását is ismerni kell. A tudás forrásai között járatlan átlagember viszont nehezen tesz különbséget jó és rossz forrás között. A látványosabb, a mentális értelemben izgalmasabb források sikeresen válhattak a tudás forrásaivá, de a látvány és izgalom nem mindig elégíti ki a jó (pontos, használható) fogalmát. A figyelemfelkeltő források világítanak rá arra, hogy az emberi figyelem szűkös, de számszerűsíthető árucikk (Marazzi, 2008).

Néhány jellemző tulajdonság ugyanúgy jelen lesz a figyelemnél, mint más javaknál. Egyik ilyen, hogy a figyelem sem köthető a hasznos vagy haszontalan termékhez, szolgáltatáshoz. Nem is köthető össze a pozitív vagy negatív hírekkel. Sok esetben úgy tűnik, hogy a negatív hírek még több figyelmet is generálnak. Tracy Morgan, amerikai komikus szerint a rossz hírek fénysebességgel utaznak, míg a jó hírek úgy, mint a melasz (Itzkoff, 2014). Korai példája ennek, amikor a 2004-es Super Bowl félidei műsorában Justin Timberlake – esemény utáni interjúk szerint – véletlenül letépte Janet Jackson ruhájának pántját, amitől láthatóvá vált az énekesnő keble. Másnap ez a fénykép lett hosszú időre a legkeresettebb kép az interneten. Olyan figyelmet generált az esemény, aminek információ értéke igencsak kétséges, mégis elérte, hogy emberek millióit foglalkoztassa a két énekes közös fellépése. Alig tíz évvel később, a trash-reality sztár, Kim Kardashian ígérte meg

követőinek a közösségi média felületein, hogy „fel fogja robbantani” az internetet (Hershkovits, 2014). Az egész egy marketingkampány része volt, aminek a lényeg az volt, hogy a Paper magazin címdalán olyan kép jelent meg a celebőről, ami sokat sejtetett a hátsó feléből. A végeredmény nem meglepő, a fénykép a legkeresettebb fotó lett az interneten. A két történet hasonló, mégis lényegi különbség fedezhető fel. A két énekesnek volt terméke. A figyelem ugyan rájuk irányult, de rajtuk keresztül el lehetett jutni a dalaikig. A második történetnél maga Kardashian a termék. Az összes figyelmet a személye fogadta, így a termék is ő volt. A cél az volt, hogy további témák tárgya legyen, fennmaradjon az érdeklődés a személye iránt. Ezt az érdeklődést (figyelmet) aztán további cselekvésre lehet fordítani, azaz áruvá tenni a figyelmet.

Az internetes celebőrök, befolyásolók (influencerek) számára a figyelemmel való „üzletelés” a pszichológiai konklúzió felismerése, miszerint az ember figyelve szükségszerűen korlátozott, ezért szűkös jószág (Goldhaber, 2006). A figyelem olyan fizetőeszközzé válik (figyelmes tőke) a közösségi média korában, aminek megszerzése, bővítése vagy fenntartása jövedelemmel kecsegtet (figyelem jövedelme) (Franck, 1998). Ez a felismerés vezetett oda, hogy elkezdtek fókuszált elkötelezettségként vizsgálni a figyelmet a közgazdaságban, ami az információ egy adott elemére összpontosul. Az elmélet szerint egy elemet felfogunk (tudatosság), feldolgozzuk (figyelmet fordítunk rá), végül pedig eldöntjük, hogy szükséges-e cselekednünk (Davenport & Beck, 2001: 20). Ez lett a figyelemalapú közgazdaság alaptézise. A paradigma amellet érvel, hogy fontos elkülöníteni egymástól a tudatosságot és a figyelmet. A tudatosság megelőzi a figyelmet. Akkor válik gazdasági értelemben hasznossá a figyelem, amikor az információ eléri azt az állapotot, hogy jelentést társít hozzá az ember és cselekvésre ösztönzi (Davenport & Beck, 2001: 22.).

A figyelemalapú gazdaságban nem a tartalom számít, hanem a figyelemért küzdő személy. Minél jobban eltér a megszokottól, a mindennapokban elvárt normáktól, annál több figyelmet tud generálni, amiből tőkét tud kovácsolni. Az influencer jelenség a közösségi oldalak *algoritmusaiba kódolt figyelemközpontúságot* aknázza ki és használja fel a kommunikációja során (Abidin, 2021; Bishop, 2019). A figyelemalapú közgazdaság tehát arra a jelenségre utal, ahol a fizetség a befogadással lép kapcsolatba, és mindez az eredendően korlátozott és nem lecserélhető emberi figyelem által válik működőképessé (Goldhaber, 2006; Lanham, 2006). Az olyan környezetben, mint a közösségi oldalak, különösen fontos tulajdonság a figyelem megragadása. A cikázó információk megragadják a felhasználók figyelmét, de gyorsan el is engedik, más információk „foglalják le” a figyelmet. A figyelmi terhelés állandó kihívás elé állítja azokat, akik mások figyelméből élnek, ezért állandóan újítani kell. Így születnek újabb és újabb hashtagek, népszerű (és ezért másolt) tartalmak, divatok, víruszerűen terjedő információk. A folyamat eredményeképpen az ilyen hírességek sokkal nagyobb kulturális jelentőséggel bírnak, mint amekkorát érdemelnének (Manson, 2014). Természetesen a politikusok is észlelik a *mediatizáció* és a *perszonalizáció* fejlődésének sajátos útját, és maguk is nyitottak átvenni az influencerek kommunikációs stílusát. A politikatudományokban azonban, két lehetséges módon közelíthetünk a figyelem jelenségéhez. A hosszabb múltra visszatekintő értelmezés szerint a politikai döntések meghozatalának lehet figyelem általi magyarázata, amíg az újabb megközelítés a politikusok közösségi média kommunikációját vizsgálja, a figyelemről tanultak alapján. A továbbiakban ezt a két irányzatot vizsgáljuk meg.

A politikai figyelem

A figyelempolitika (*attention politics*) a politikai napirend kérdéseivel foglalkozik. Pontosabban, a nyilvánosságban forgó témák politikaivá válásával. Központi elemét képezi a társadalmi nyilvánosságról és a napirend befolyásolásáról szóló tudásunk. A nyilvánosságban keringő témák közül válogathatnak a politikusok, hogy mit tesznek politikai témává. A folyamat azonban nem ennyire egyszerű, mivel azonos időben több téma is napirenden lehet, és közülük nem mindegyik ígér népszerű politikai döntést. Emiatt a politikusok célja *előhangolni* a közvéleményt, azaz olyan témákat juttatni a közvélemény napirendjére, amelyek kapcsán sikeres politikai döntéshozatalt és eredményeket tudnak felmutatni. Ezt a folyamatot írja le a napirend-kijelölés modellje (McCombs & Shaw, 1972). A figyelempolitika szempontjából a politikai napirend bír jelentőséggel, ami magyarázatot kínál arra, hogy miért lesznek egyes témák kiemelten kezelve, amíg más témák nem. A válasz a politikai tisztviselők figyelem kapacitásának korlátozott jellegében bújik meg (John & Jennings, 2010: 563–564; Kingdon, 1984: 3).

A választási kampányok olyan tipikus események, amikor reflektorfénybe kerülnek egyes témák. Az így nyilvánosságra került, gyakran kombinált témák egyes pártok tagjainak kompromisszumaiként és politikai ígéretként értelmezhetők. Megválasztásuk esetén kérdés, hogy miképpen lehet priorizálni a témákat a döntéshozatalban. A szakirodalom a válogatást két modell alapján írja le. A kötelezettséget vállaló modell szerint a törvényhozók a kampányokban tett ígéreteket rangsorolják, a választók óhajait figyelmen kívül hagyják. Az előrelátó modell figyelembe veszi, hogy a választók milyen sorrendet szeretnének látni az ígérek betartásakor (Mansbridge, 2003: 516–520). Bármelyik modellt is kövessék a politikusok, egyes ügyek a politikai figyelem középpontjába kerülnek, míg mások nem. További szempontok is hatással lehetnek a figyelem fókuszára. Az egyik ilyen, hogy a politikusok döntő módon képesek befolyásolni a politikai napirendre kerülő ügyeket, így azt is, hogy mi kerüljön a döntéshozói figyelem középpontjába. Egy brit kutatás azt vizsgálta, hogy milyen figyelemirányító képességgel rendelkezik a Királynő. Az uralkodó beszédeit vizsgálva azt a következtetést lehet levonni, hogy a közvéleményre reagáló beszédek képesek befolyásolni a politikai figyelmet, azt, hogy mi kerüljön a politikai napirendre (Jennings & John, 2009). Egy holland kutatás pedig a politikai beszédek és a kormánykoalíciók prioritásai között talált összefüggést (Breeman et al., 2009). Más kutatások arra jutottak, hogy a döntéshozói figyelem független a kormányzati ciklusoktól, a mindenkori témák között döntő számban találni olyanokat, amelyek nem kapcsolódnak az aktuális politikai kurzusokhoz (Mortensen et al., 2011). Az előbb említett kutatások egyetértenek abban, hogy a döntéshozatal témafeldolgozása epizodikus, a figyelmi kapacitás ingadozó. Ilyen értelemben nem különbözik más szervezetek kapacitásától. A figyelmet igénylő témákkal való munka úgy valósítható meg, ha a prioritások felállítása után, a kevesebb figyelmet igénylő témák parkolópályára kerülnek, és ott várják a sorukat.

A figyelempolitika tehát a politikai döntéshozatal belső logikáját tárja fel, összefüggésben áll a politikai napirenddel. Továbbá a pártpolitikai ellentétek teszik színesebbé, amelyek csak rövidtávon befolyásolhatják a prioritásokat (John & Jennings, 2010). Ezt alátámasztandó,

egy kutatás azt vizsgálta, hogy miért volt fontos téma a bevándorlás Dániában és miért nem volt az Svédországban az 1990-es évek derekán. Az derül ki az eredményekből, hogy amíg Dániában két jobboldali parlamenti erő ellenzékbe kerülésével a pártok lehetőséget láttak a bevándorlás-ellenes témákban azért, hogy újra növekedjen a népszerűségük még úgy is, hogy összetűzésbe kerültek a korábbi koalíciós partner baloldali párttal, addig Svédországban erre nem volt lehetőség. Svédországban ugyanis csak egy jelentős jobboldali párt volt, amelyik a koalíciókötési lehetőség nyitva tartása miatt nem engedhette meg magának, hogy összetűzésbe kerüljön a baloldali pártokkal (Green-Pedersen & Krogstrup, 2008). A példa nem csak azt mutatja, hogy miként színesedik a figyelmi fókusz a pártpolitika által, hanem arra is rávilágít, hogy miként képes a politika befolyásolni az emberek figyelmét. Ezzel pedig visszatérünk oda, hogy a politikatudományok, különösen a politikai kommunikáció napirend-kijelölési mechanizmusai értelmezési keretet nyújtanak a politikai figyelem leírásához (Ld. Kioussis & McCombs, 2004). A közösségi média annyi változást hoz ebbe a folyamatba, hogy fragmentálódik a nyilvánosság, ami a politikai nyilvánosságra is igaz lesz. Ugyanakkor, ahogyan azt a figyelemalapú gazdaságnál is láttuk, az egyének lesznek képesek hatékonyan használni a közösségi média tereit, ők tudnak figyelmet generálni. Ez alól nem kivétel a politika világa, ahol a hangsúly a pártokról a politikusra vándorol. A figyelempolitika azonban nem képes választ adni az olyan jelenségekre, hogy miért kerülnek egyes politikusok már-már influencer-i státuszba, míg más politikusok alig lesznek észrevehetőek. Ezért szükséges más oldalról is megvizsgálni a figyelmet a politika világában.

A figyelemalapú politika

A figyelem fogalmának lehetséges olyan megközelítése a politikában, ami közelebb visz minket a figyelem gazdaságához és elismeri, hogy a politikai szereplők versenytársai immár nem pusztán más politikai szereplők lesznek, hanem a celebek és influencerek dimenziójában mozgó figyelemgenerátorok is. Ha így vizsgáljuk, akkor a figyelemalapú politikához (*attention-based politics*) jutunk, ami azt a folyamatot írja le, amelyben a politikusok kommunikációjuk révén az információ- és hírfolyamok sokaságából magukra vagy az általuk felkínált témákra irányítják a felhasználók (választók) minél nagyobb tömegének a figyelmét (Merkovity, 2018). Fontos hangsúlyozni a figyelemirányítást, ami annak a lehetőségét is hordozza, hogy elterelje a figyelmet a kellemetlen témákról. Mégis, ez a fajta figyelem más lesz, mint a napirend-kijelölés kapcsán tárgyalt figyelempolitika, mivel nem szükségszerűen kapcsolódik össze a döntéshozattal. A figyelemalapú politika a politikai kommunikációs stratégiákban nyer értelmet, amikor a politikusok kulturális nyilvánosságban elfoglalt helyét vizsgáljuk.

A politikának mindig is előjoga volt az emberek és a média figyelemére (Sarcinelli, 2011: 196–200). Ez nem volt másképp a távoli múltban sem. A figyelem stratégiai alkalmazása azonban nagy változásokon esett át a jelen században. Ez a változás akkor látható, amikor a politikai kommunikáció német szakirodalma azt elemzi, hogy miként válnak a politikai szereplők figyelemgenerálókká és milyen elképzelések mentén alkalmazzák a politikai stratégiát. Az egyik kutatási eredmény szerint az internet megváltoztatta a politikai

cselekvés lehetőségeit. Ezt felismerve – és követve a szavazók mozgásait az online térben – a politikusok számára a következő tényezők szólnak a figyelemalapú politika használat mellett (Schulz, 2011: 228–229). (1) A *választási kampányok szervezése* és az ehhez szorosan kapcsolódó *mobilitáció* könnyebbé, valamelyest olcsóbbá vált az internet által. Az üzenetek terjesztése, illetve a követők megszólítása, mozgatása soha nem volt ilyen könnyű. Az ehhez szükséges koordinációs feladatok elsajátításához átalakulnak a rekrutációs szempontok, ami kifizetődő, mivel nem látott előnyökkel kecsegtet. Joe Trippi plasztikusan fogalmazott, amikor ennek a jelenségnek a gyakorlati hasznát írta le Barack Obama 2008-as amerikai elnökválasztási kampányában látottak alapján: „az internetre csatlakozva le lehetett tölteni 100 ember nevét, címét és telefonszámát a szomszédságban, akiket el lehetett vinni szavazni, vagy 40 emberét a saját háztömbben, akik még bizonytalanok voltak. Itt a szórólap, nyomtasd ki és vidd el nekik. Rajtuk múlt [az önkénteseken] és a számítógépeiken, a saját házukban nyomtatták s töltötték le. Nagyon jól csinálták... Emlékszem, hogy azt mondtam, játék, meccs, vége van” (idézi Talbot, 2008, 78. o.). (2) A *pénzgyűjtés* és a pénzgyűjtést helyettesítő ingyenes elérések is intenzívebbé tehetők az online térben. A vírusszerűen terjedő tartalmak képesek olyanokat is elérni, akik korábban nem találkoztak a jelölttel. A nagyobb elérés több potenciális adományozót is jelent. Az érem másik oldalán pedig lehet, nem is az adományok lesznek a fontosak, hanem a figyelmükkel fizető felhasználók. Amíg az adott jelöltre fordítják a figyelmüket, addig kevesebb eséllyel foglalkoznak az ellenféllel. Ebben pedig, utalva Tracy Morgan megállapítására, a negatív információk talán még nagyobb hasznot is hajtanak, mint a pozitív vagy semleges hírek. (3) Az online tér kibővítette az *információforrások piacát a média és a választók részére*. Így a politikus közvetlen információforrás lehet a választók számára, amivel több lehetősége lesz lekötni a figyelmet. Szélsőséges esetben a politikusok képesek átvenni a hírmédia szerepét is. (4) További *szegmentálást lehet végrehajtani a választókon a preferenciáik szerint*. Az online platformok eleve magukban hordozzák a szegmentálást. Más közönségnek szól a Facebook, a Twitter, az Instagram vagy a TikTok. A legalapvetőbb különbség a felhasználók korában figyelhető meg, de hírfogyasztás, településtípus és akár nemi alapon is szegmentálható a közönség, ami a megfelelő mobilizációs stratégiával vegyítve átfogó kommunikációs kampány alapját képezheti.

Az imént tárgyalt felsorolás túlmutat azon, hogy a politikusok a politikai nyilvánosság terét elhagyva jelennek meg a kulturális térben, és a figyelem gazdaságában megismert versenyben sajtóságos jellegzetességekkel bíró figyelemalapú politikát teremtenek. A hangsúly a stratégiára terelődik. A figyelemalapú politika tehát nem a politikai kommunikáció fejlődésének minőségi határozója. Azt célt tartja szem előtt, hogy kiszolgálja a politikai stratégiát. Ennek középpontjában a politikai alany kommunikációja áll, akinek a stratégia eszköze és célja a kommunikáció lesz, ami az összes médiumon és platformon folytatott cselekvéshez kapcsolódik. Láthattuk korábban, a figyelemért folytatott kommunikáció révén szegmentálhatók a választók, ami hasznos lehet különféle politikai programok vagy döntéshozatalok magyarázatakor a különféle csoportoknak. A kommunikáció kontextusba helyezi a mondandót, amit segítenek az alkalmazott politikai szimbólumok vagy rítusok. Végso soron pedig hozzájárul a legitimáció létrejöttéhez (ld. Sarcinelli, 2010). A figyelemalapú

politika tehát a kommunikációt, annak figyelemgeneráló jellegzetességét helyezi előtérbe. Ezáltal jönnek létre politikai csatornák a kulturális nyilvánosságban, amelyeket a hagyományos médiacsatornák is átvesznek. A szerkesztőségek politikai meghódítása így elfecsérelt energiabefektetést jelent, mivel az influencerek (így a politikus-influencerek is) sokkal hatékonyabban szállhatnak versenybe a figyelem arénájában a közösségi oldalakon. Valójában az történt az elmúlt bő évtizedben a politikai kommunikációban, hogy a politikusok nyitottak a politikai nyilvánosságon kívüli területek felé. Kezdeményező szerepkörbe kerültek, ahol a figyelem megszerzése, megtartása és maximalizálása jelenti a siker kulcsát.

Mivel a figyelem irányítására rendkívül alkalmasak a szórákkoztató elemek, ezért a politikusok kommunikációjában is megjelenik a szórákkoztató szándék. A szórákkoztató tartalmak – legyen szó akár negatív, akár semleges vagy pozitív tartalmakról – nagy eséllyel válnak virálissá, emiatt a követők számánál nagyobb tömeghez képesek eljutni (ld. Dörner, 2001). A szórákkoztató kommunikáció élettartama azonban rövid, napokban, órákban mérhető, emiatt kell gyártani újabb és újabb szórákkoztató tartalmakat. Az ilyen környezetben felértékelődik a politikai tanácsadók (stratégák, spin doctorok) szerepe, akik nyitottak lesznek az aktuális trendekre és készen állnak a váratlan helyzetekre. A tanácsadók szakosodása teszi lehetővé a politikusok számára, hogy a megnövekedett számú kommunikációs csatornák erdejében jelen legyenek és lehetőség szerint a „figyelem karmestereivé” váljanak. Ha pedig így vizsgáljuk, akkor a figyelem nem pusztán stratégia, hanem cél lesz, amit a népszerűség megtartása vagy megszerzése érdekében szükséges elérni. A politikusok segítségére lesz ebben a folyamatban, hogy a munkájuknak létezik egyfajta természetes figyelemfelhívó jellege, ami a társadalomban betöltött szerepből fakad. A másik oldalról azonban megtanultuk, hogy a figyelem véges, ezért innovatív módon kell alkalmazni a kommunikációs csatornákat. A figyelemért harc folyik, amit nemcsak a politikai ellenfelekkel kell lefolytatni, hanem a nem politikai szereplőkkel is.

Végekövetkeztetések, a figyelem diktatórikus vonása

A figyelemalapú politika azt a folyamatot jelenti, ahol a politikusok magukra vagy a saját témájukra irányítják a választók figyelmét. A jelenség nem egyedi és nem új. Egyrészt, a figyelem jelensége, annak szűkös jellege és gazdasági jószágként való értelmezése a politológia irodalmán kívül is megtalálható. Másrészt, a politikai szereplők mindig is kívánták a figyelmet. A figyelemalapú politikában a politikusok aktivista aspektusa kerül a vizsgálatok középpontjába. Ez a nézőpont kevésbé foglalkozik a médiarendszerek és a politika kapcsolatával. Sokkal jelentősebb a politikai szereplők tanulási folyamata, aminek segítségével elérik a választóikat, és ebben rejlik a figyelem diktatórikus vonása. Az online kommunikációs platformok olyan algoritmusokba kódolt figyelem-kíváncsalom mentén szerveződnek, amelyek kötelező erővel bírnak azokra a szereplőkre, akik tömegeket szeretnének megszólítani. A politikai szereplők számára az alkalmazkodás a kulcskérdés, ami mindig is a politikai lét velejárója volt. A mindenkori helyzethez való alkalmazkodás irányította a politikusokat a

rádiók mikrofonjai, a televíziók kamerái és most az okoseszközök billentyűi elé. A lényeg mindig azonos volt, a közönséget, a szavazókat akarták elérni. Manapság ez a közönség a közösségi oldalak online tereiben található, ezért a politikai szereplők alávetik magukat azoknak a pszichológiai, gazdasági, illetve technológiai szabályszerűségeknek, amelyek alapján el tudják érni őket. Így teremtik meg a figyelemalapú politikát, ahol a figyelem a Szent Grál szerepét tölti be és rákényszeríti a politikusok kommunikációjára a saját jegyeit.

Irodalom

- Abidin, C. (2021). Mapping Internet Celebrity on TikTok: Exploring Attention Economies and Visibility Labours, *Cultural Science Journal*, 12(1), (pp. 77–103.)
- Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (1997). *Dialectic of Enlightenment*, London, Verso.
- Altheide, D. L. (2017). *Terrorism and the Politics of Fear (Second Edition)*, Lanham. Rowman & Littlefield.
- Altheide, D. L. & Merkovity, N. (2021). Hogyan segíti a félelem- és figyelemalapú politika Donald Trumpot és más jobboldali autokratákat? *Médiakutató*, 22(1), (pp. 11-20.)
- Bennett, L. W. (2012). The Personalization of Politics: Political Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1), (pp. 20-39.)
- Bernays, E. L. (1947). The Engineering of Consent, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 250(1), (pp. 113-120.)
- Bishop, S. (2019). Managing Visibility on YouTube Through Algorithmic Gossip, *New Media & Society*, 21(11-12), (pp. 2589-2606.)
- Breeman, G., Lowery, D., Poppelaars, C., Resodihardjo, S. L., Timmermans, A. & de Vries, J. (2009). Political Attention in a Coalition System: Analysing Queen's Speeches in the Netherlands 1945–2007, *Acta Politica*, 44(1), (pp. 1-27.)
- Bruner, J. S. (1957). On Perceptual Readiness, *Psychological Review*, 64(2), (pp.123-152.)
- Cherry, C. E. (1953). Some Experiments on the Recognition of Speech, with One and with Two Ears, *The Journal of the Acoustical Society of America*, 25(5), (pp. 975-979.)
- Davenport, T. H. & Beck, J. C. (2001). *The Attention Economy: Understanding the New Currency of Business*, Cambridge: Harvard Business School Press.
- Desimone, R. & Duncan, J. (1995). Neural Mechanisms of Selective Visual Attention, *Annual Review of Neuroscience*, 18(1), (pp. 193-222.)
- Dörner, A. (2001). *Politainment: Politik in der medialen Erlebnisgesellschaft*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.
- Foley, D. K. (2003). *Unholy Trinity: Labor, Capital and Land in the New Economy*, London: Routledge.
- Franck, G. (1998). *Ökonomie der Aufmerksamkeit*, München: Carl Hanser Verlag.
- Gibson, J. J. (1979). *The Ecological Approach to Visual Perceptions*, Boston: Houghton Mifflin.
- Goldhaber, M. (2006). The Value of Openness in an Attention Economy, *First Monday*, 11(6).
Elérhető: <http://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/view/1334/1254>

- Green-Pedersen, C. & Krogstrup, J. (2008). Immigration as a Political Issue in Denmark and Sweden, *European Journal of Political Research*, 47(5), (pp. 610-634.)
- Hershkovits, D. (2014). How Kim Kardashian Broke the Internet with her Butt, *The Guardian*, 17 December. Elérhető: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2014/dec/17/kim-kardashian-butt-break-the-internet-paper-magazine>
- Itzkoff, D. (2014). Tracy Morgan: 'You Got to Watch What You Say', *The New York Times Magazine*, 15 April. Elérhető: <https://www.nytimes.com/2014/04/20/magazine/tracy-morgan-you-got-to-watch-what-you-say.html?mcubz=2&r=0>
- James, W. (1891). *The Principles of Psychology, Vol.1*, London: Macmillan and Co.
- Jennings, W. & John, P. (2009). The Dynamics of Political Attention: Public Opinion and the Queen's Speech in the United Kingdom, *American Journal of Political Science*, 53(4), (pp. 838-854.)
- John, P. & Jennings, W. (2010). Punctuations and Turning Points in British Politics: The Policy Agenda of the Queen's Speech, 1940–2005, *British Journal of Political Science*, 40(3), (pp. 561-586.)
- Kingdon, J. (1984). *Agendas, Alternatives and Public Policies*, New York: Harper Collins.
- Kiousis, S. & McCombs, M. E. (2004). Agenda-Setting Effects and Attitude Strength: Political Figures during the 1996 Presidential Election, *Communication Research*, 31(1), (pp. 36-57.)
- Lakoff, G. (2008). *The Political Mind: Why You Can't Understand 21st-Century Politics with an 18th-Century Brain*, New York: Viking.
- Lanham, R. A. (2006). *The Economics of Attention: Style and Substance in the Age of Information*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Mack, A. & Clarke, J. (2012). Gist Perception Requires Attention, *Visual Cognition*, 20(3), (pp. 300-327.)
- Mansbridge, J. (2003). Rethinking Representation, *American Political Science Review*, 97(4), (pp. 515-528.)
- Manson, M. (2014). In the Future, Our Attention Will Be Sold, *Markmanson.net*, 4 December. Elérhető: <https://markmanson.net/attention>
- Marazzi, C. (2008). *Capital and Language: From the New Economy to the War Economy*, Los Angeles: Semiotexte.
- McCombs, M. E. & Shaw, D. L. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media, *Public Opinion Quarterly*, 36(2), (pp. 176-187.)
- Merkovity N. (2018). *A figyelemalapú politika a közösségi média korában: a politikai kommunikáció lehetséges értelmezése napjainkban*, Budapest: Médiatudományi Intézet.
- Mortensen, P. B., Green-Pedersen, C., Breeman, G., Chaqués-Bonafont, L., Jennings, W., John, P., Palau, A. M. & Timmermans, A. (2011). Comparing Government Agendas: Executive Speeches in the Netherlands, United Kingdom, and Denmark, *Comparative Political Studies*, 44(8), (pp. 973-1000.)
- Phillips, K. (1969). *The Emerging Republican Majority*, New Rochelle: Arlington House.
- Sarcinelli, U. (2010). Strategie und politische Kommunikation: Mehr als die Legitimation des

- Augenblicks, in Raschke, Joachim & Tils, Ralf (Hrsg.): *Strategie in der Politikwissenschaft: Konturen eines neuen Forschungsfelds*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, (pp. 267-298.)
- Sarcinelli, U. (2011). *Politische Kommunikation in Deutschland: Medien und Politikvermittlung im demokratischen System. (3. erweiterte und überarbeitete Auflage)*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Schulz, W. (2011). Medien im Wahlkampf, in Schulz, Winfried (Hrsg.): *Politische Kommunikation: Theoretische Ansätze und Ergebnisse empirischer Forschung. (3. überarbeitete und aktualisierte Auflage)*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, (pp. 217-288.)
- Talbot, D. (2008). How Obama Really Did It: Social Technology Helped Bring Him to the Brink of the Presidency, *Technology Review*, 111(5), (pp. 78-83.)
- Thorson, E., Christ, W. G. & Caywood, C. L. (2011). Selling Candidates Like Tubes of Toothpaste: Is the Comparison Apt? in Biocca, Frank (ed.): *Television and Political Advertising: Volume I: Psychological Processes*, New York: Taylor and Francis, (pp. 145-172.)
- Wallace, M. (1975). Mike Wallace interjúja Ronald Reaganal. *CBS 60 Minutes*, 14 December. Elérhető: <http://www.mrctv.org/videos/reagan-conservatives-and-libertarians>
- Westen, D. (2007). *The Political Brain: The Role of Emotion in Deciding the Fate of the Nation*, New York: PublicAffairs.

SYSTEM ERROR? A JOG RENDSZERE ÉS A DIGITÁLIS TÁRSADALOM

2015-ben egy magasrangú német bíró feltette a kérdést: ha az ipar már a 4.0 állapotában van, hogyan lehetséges, hogy az igazságszolgáltatás még 1.5 üzemmódban működik? (Gailer, 2015) A kérdés célzottan az e-akta bevezetésének évekig tartó igazságügyi huzavonájára vonatkozott, azonban a kérdés mögött meghúzódó aggodalom a Digitális Társadalom és jog kapcsolatának valamennyi szegmensét érintette. Vélhetően a bírói aggály eltúlzott és egyedi volt, az informatikai / digitális társadalommal foglalkozó társadalomtudományi elemzések ugyanis nem foglalkoztak a jog hátrányba kerülésével. Szinte észre sem vették lemaradását. A jogrendszer oldaláról közelítve pedig a vádat el lehetett utasítani, mivel kommentárok, jogszabályok, bírói ítéletek sokasága törődött a Digitális Társadalom szabályozásával.

A gyanú azonban az elmúlt öt évben sem oszlott el. Egyre többen fogalmazták meg azt a véleményt, hogy a jogfejlődés nem tart lépést a Digitális Társadalom menetelésével, elmaradt, lassítja a haladást. A megoldáshoz közelebb visz – érvelt néhány szerző –, ha a jog semleges szemlélőként viselkedik, így felesleges a jog nyelvezetére lefordítani, és normatív parancsként előírni a digitális világ követendő (ezért helyes és preferált) magatartásmintáit. El kell vetni a jogi koloncokat, így fenntartható az innováció.

Nem kétséges, a névhez léptünk rá, ahol ki kellene jelölni az átjárót. Nehéz feladat, mivel figyelembe kell venni a jogi történéseket éppúgy, mint a szabályozási terveket, javaslatokat, a bírói gyakorlatot, a különböző nemzeti vagy nemzetek feletti, regionális – esetleg globális – jogi tendenciákat. A vizsgálódásokból készült kötetekből egy könyvtárat lehetne megtölteni, e lehetőség hiányában, ebben az írásban kizárólag az alapproblémákra összpontosítunk.

A jog rendszeréről

A jogról, mint egységes (homogén) rendszerről csak egy nagyon általános szinten beszélhetünk, esetleg a mindennapok kommunikációjában. A jogi rendszer sajátosságait feltáró elméletekből (kiemelten: Luhmann, 1983, 1987, 1995) tudjuk, a jogi rendszer összetett, maga is több alrendszerből álló intézmények, magatartásszabályok, hagyományok, normák, tudások világa. Beilleszkedése a Digitális Társadalom alakzataiba ezért a különféle kommunikációs csatornák (hagyományos és közösségi média, politikai kommunikáció), egymástól eltérő közvetítőrendszerek (nyelv, jogalkotás) differenciált és bonyolult hálózatán keresztül történik. A Digitális Társadalom kihívása számos ponton, eltérő intenzitással és ütemezéssel érinti, így a napi jogesetet eldöntő bíró (megvalósult-e rágalmozás a Facebook-on?) és az alkalmazott jogszabályt előkészítő politikai - állami aktorok (a Facebook-on elkövetett rágalmozás speciális tényállását megfogalmazva) egymástól eltérő szinten kapcsolják össze a jogi probléma megoldását annak (digitális) rendszerkörnyezetével.

A jog rendszere a modern, Digitális Társadalom globális hálózatának korában túlnyúlik a nemzeti keretekbe fogott jogi renden. A regionális, vagy nemzetközi aktorok – a jogba iktatott

felhatalmazás alapján – a szupranacionális szabályozási tér bármelyik pontján aktiválhatják magukat, nem kizárt e szabályalkotások párhuzamos vagy akár egymással szembefutó trendje. A globális hálózati dinamika megjelenhet akár az ítélkezési gyakorlatban (Európai Unió Bírósága, nemzetközi állami és választottbírói fórumok), akár a jogalkotásban (Európai Unió jogszabályai, nemzetközi szerződések, regionális jogforrások). Strukturálisan, szervezetileg, funkcionálisan, értékekben, érdekekben, kulturális környezetben, kommunikációs folyamatokban eltérő jogalakítás zajlik. Egy ilyen rendkívül összetett felépítésű rendszer esetében melyik szerkezeti egységben, vagy annak melyik részében látjuk az elmaradás, a lemaradás, a szabályozatlanság kiépítésének jeleit? A jog alkotása vagy a jog alkalmazása az, amely hátrányba került, esetleg mindkettő? Szerencsénkre Gailer az igazságszolgáltatásról beszélt, amely ugyan lényeges része a jog rendszerének, de nem az egyetlen centruma. A lemaradás azonban ennek ellenére – akár a mára 2.1-es állapotába jutó igazságszolgáltatást nézzük, akár a jogi rendszer egyéb összetevőjét –, tagadhatatlanul észlelhető.

Állításunk alátámasztásának legjobb példája a Mesterséges Intelligencia (MI) jogi szabályozásának kísérlete. A szabályozási célok sokrétűek, attól függenek, melyik szabályozási központ mit vár el a jogszabálytól, ami arra vezethető vissza, milyen követendő magatartást preferál, milyen értékek mellett döntenek a szabályozás során. Az Európai Unió Bizottságának 2020-as Fehér Könyve például a versenyképesség növelését, a kiválósági és a bizalmi ökoszisztéma megteremtését, a polgárok alapjogainak védelmét kiemelve a beruházásösztönző, az innovációt előremozdító keretszabályozást támogatja. Nemzetek feletti szabályokat kell teremteni, mert az egyes nemzetállamokra rábízott szabályozás – érvelnek – csak a káoszt teremti meg az uniós piacon. Kutatás, integratív tudományszervezés, határokon átnyúló innováció szerveződés, uniós intézmények. A szabályozás alapja az MI kockázati erőssége, ezért gondoskodni kell a vagyoni és nem vagyoni károk elhárításáról, a kockázatok minimalizálásáról, bárhol jelenjék az meg.

Az egyik szabályozó központ (EU Bizottság) tehát bejelentkezett, céljai eléréséhez rendelkezésére állnak az uniós jog intézményei. Jogot alkothat (rendeletet, azaz közvetlenül kötelező normát, jogharmonizációra kötelező szabályokat, azaz irányelveket, és a közösségi jog alapján működő intézményeknek különböző jogi minősítésű előírásokat), jogalkalmazással garantálhatja az egységes jogi gyakorlatot (Európai Unió bírósági rendszerével), végül uniós intézmények révén biztosíthatja az előírások érvényesülését (Európai Unió Kiberbiztonsági Ügynökség és más tervezett intézmények) (Várnay-Papp, 2010). A javasolt jogi szabályozás kettős jellegű, egyik része a már működő jogszabályok továbbfejlesztése (online téri fogyasztóvédelem, termékefelelősség, a közlekedés és más nevesített területen – pl. orvosi műszerek – a meglévő előírások reformja), a másik része azonban radikálisan új. Az utóbbiak körébe tartoznak az MI termékbe történő beépítésének, a szoftverfrissítésnek, a gépi tanulásnak, a felelősségi lánc kialakításának, a hálózati összekapcsolhatóságból eredő kockázatviselésnek a szabályai.

Az EU csúcsszerveinek jelentései és állásfoglalásai mellett az Unió két nagy tagállama 2018-ban és 2020-ban elkészítette a maga digitális stratégiáját. Franciaországról és Németországról van szó és mindkét országban az állam legfelsőbb vezetői mutatták azt be (Villani et. al, 2018). A francia elképzelések globálisak, befogják a külső és belső társadalmi kapcsolatrendszerek

összességét. Nem becsülik le az Európai Unió törekvéseit, ám egyértelműen egy EU-Franciaország tandem globális helytállására hívnak fel. A kulcsfogalmak ismerősen hangzanak (átláthatóság, ellenőrizhetőség), azonban a francia állam szervezetének és szolgáltatásainak reformja, az MI-ra alapozott innovatív tevékenységek kibontakoztatása újdonságnak számít. Kiemelték, változtatni kell a munka világát, az igazságszolgáltatást és a digitális gazdaságot szabályozó jogi kereteken. A digitális platformokkal, MI alkalmazásokkal összefüggésben az anyag a „jog forradalmáról” beszél, elismerve ugyanakkor a GDPR vagy a jogállam digitális jogvédelmének már elért (európai) eredményeit. A jogalkotóra a jogvédelem biztosítása és az innováció elősegítése vár, ami érdekes együttes feladat.

A francia stratégia közös európai és nemzeti jogi keretről értekezik. Szemléletében nem áll távol az uniós megközelítéstől, de a jelentés készítői súlyos kritikát fogalmaztak meg a világos uniós jogi keret hiánya miatt. Szerintük az európai kutatási versenyképesség és innovációs potenciál messze elmarad a világ más részeitől. Számunkra fontos, hogy kimondták, miszerint az MI forradalma megköveteli a jogász szakma megújítását, integrált, több szakma tudásából álló jogász társadalomra van igény. Nem hagyhatjuk az MI működésért vállalt felelősséget a kutatókra és mérnökökre – érvelnek –, ám ehhez az MI működéséhez értő és azt megértő jogászok kellenek. Jogász, jogi tudatosság, rugalmasság és integrált jogi szaktudás – foglalják össze a törekvéseket.

Előttünk áll tehát két szabályozási központ, a maga versengő érdekeivel, értékeivel, szabályozási stratégiájával. Rövid átgondolás után látható, a két stratégia egymással szembe fut, még akkor is, ha a francia az uniós szabályozás megtartása és továbbépítése mellett érvel. Az EU Bizottság Fehér könyve éppen azt akarja elkerülni, amit a francia stratégia jelent, a tagállami szabályozások beindulását. A jog rendszere ezért nem pusztán a homogenitást nem képviseli, hanem egymással versengő belső szabályozási teret épített fel. Fontos megjegyeznünk, ez korunk, a hálózati társadalmak (Castells, 2005) jogrendszere, néhány évtizeddel korábban nem beszélhettünk volna egy ennyire strukturált és összetett jogi térről.

Talán e versengésnek köszönhető – nem tudjuk, csak feltételezzük –, hogy eddig a szabályozásnak inkább az elveit, semmint a jogi normák tényállásait és magatartás szabályait dolgozták ki. A regionális (európai) jogrendszer egy másik szegmensében viszont nagyobb az összhang, az igazságszolgáltatás szervezeti folyamatainak szabályozásában ugyanis már nem pusztán elvek, hanem rövid és hosszú távú konkrét megoldások, javaslatok találhatók. Az Unió részéről e programot nem a Fehér Könyv, hanem a Bizottság Közleménye (Bizottság Közleménye, 2020.12.2.), illetve az Európai Unió Tanácsának következtetései (Tanács Következtetések, 2020.06.16. és 2020.10.14.) tartalmazzák, és emlékezzünk: a Villani jelentés *expressis verbis* sürgette a jogi kultúra egészének reformját. Az uniós szervek rendkívül kritikusan azt állították, hogy az igazságszolgáltatás néhány területén (nyilvántartások, adatbázisok) lassú az előrehaladás, az ügyek többségében papír alapú az ügyintézés, diffúz a szabályozás, elégtelen a jogi eszközök használata, túl sok az uniós hivatal.

A Tanács az igazságügyi digitalizáció stratégiáját az igazságszolgáltatás digitalizációjaként, valamint a mesterséges intelligencián alapuló digitális igazságszolgáltatás felépítésével képzei el. Az első kör a technológiai lehetőségekre összpontosít, elősegítve az igazságszolgáltatás szereplőinek kommunikációját, a dokumentumok elektronikus továbbítását, az audio-

vizuális eljárási cselekmények lebonyolítását. Velük szembeni követelmény a hatékonyság, a gyorsaság, a biztonság, az interoperabilitás, de a technikai megoldások nem kérdőjelezhetik meg az eljárási alapelveket. A digitális eszközökhöz való hozzáférést széles körűen kell kiépíteni mind a hozzáférés terében (a távoli és a vidéki területeken élők számára), mind a lehívott információk szerkezetében. E technológia használatakor a kiberbiztonságot, az információk áramlásának biztonságát egységes és megfelelő szabványokkal kell biztosítani.

A másik csomag a digitális igazságszolgáltatás. Digitális igazságszolgáltatás esetén az MI alkalmazások és a blokklánc technológia maguktól végzik el az igazságügy feladatait: *„az ügyek tárgyára vonatkozó információk elemzése, strukturálása és előkészítése, szóbeli meghallgatásokról készült felvételek leiratának automatikus elkészítése, gépi fordítás felkínálása, jogi dokumentumok és bírósági ítéletek elemzésének és értékelésének támogatása, a pernyerési esélyek becslése, az esetjog automatikus anonimizálása és jogi csetbotokon keresztül történő információnyújtás.”* A stratégia lényege a MI alapú döntéstámogató rendszerek elterjesztése azzal, hogy ezek a rendszerek nem befolyásolhatják a bírák döntéshozatali hatáskörét és a bírói függetlenséget. *„A bírósági határozatokat minden esetben embernek kell meghoznia, és e feladat nem ruházható át egy mesterséges intelligenciát alkalmazó eszközre.”*

A szemhatár horizontját kibővítve utalnunk kell az USA bírósági gyakorlatában éppen a MI alkalmazások miatt megjelent konfliktusokra, a diszkrimináció különböző gépi alakzatainak kialakulására, a kockázati becslések tévedéseire (Gyekiczky, 2020). A Tanács válasza: az ember és a gépi intelligencia kollaborációja, az emberi (bírói, jogi döntéshozói) döntések megtartása. Minden MI rendszerrel szembeni elvárás a fekete-doboz hatás megakadályozása, a felelősségvállalás, a transzparencia, a működési eredmények ellenőrzése, különösen akkor, ha ezek a jogorvoslati jog biztosításának garanciái. A MI rendszerek nem tartalmazhatnak semmilyen diszkriminációt, semmilyen formában nem eredményezhetik a döntéshozatal torzulását, átláthatatlanságát, ki kell iktatni a jogsérelemhez vezető megoldásokat.

Az igazságszolgáltatásba kötelező jogi követelményeket kell bevezetni a mesterséges intelligencia-rendszerek tervezésére, fejlesztésére, telepítésére, használatára és értékelésére vonatkozóan, az alapvető jogokat érintő potenciális kockázatok hatékony kezelése érdekében. A szabályoknak ki kell terjedniük a bírósági döntéshozatalt átláthatatlanná tévő automatizálás tilalmára; az átláthatóság, az érthetőség, az ellenőrizhetőség, a robusztusság, a pontosság, a biztonság és az elszámoltathatóság megfelelő fokának biztosítására, a megkülönböztető hatások megelőzését célzó követelményekre. Az igazságszolgáltatásban alkalmazott – különösen a bírósági eljárásokban bevetett – MI rendszereket előzetes értékelési eljárásnak kell alávetni, többek között a rendszer megbízhatóságának, érthetőségének, robusztusságának és biztonságának vonatkozásában. Szükség van az alkalmazások nyomon követésére, felülvizsgálatára és hatékony ellenőrzésére.

A digitális eszköztár bővítéséhez jogalkotási kezdeményezésekre és az informatikai eszközpark fejlesztésére van szükség, valamint a monitor tevékenységre alkalmas eszközök bővítésére. Kritérium: mindez nem csökkentheti a jogvédelem szintjét, a jogi alapértékeket.

A határon átnyúló ügyekben a tagállami jogi együttműködést kell erősíteni, elő kell írni a digitális csatornák használatát, a papír alapú kommunikációt ki kell váltani az elektronikus kommunikáció formáival. El kell érni, hogy a tagállami jogi eljárásokban az elektronikus

dokumentumok joghatása és bizonyítékként való felhasználása ne legyen visszautasítható pusztán azért, mert az nem papír alapú. Ehhez biztosítani kell a digitális infrastruktúrát az elektronikus aláírások, hitelesítések, személyi adatkezelés területein, ki kell dolgozni a mindenki számára elérhető informatikai architektúrát, a szabványokra, a rendszerműködésre vonatkozó javaslatokat. Ezért került már sor az e-CODEX, az eEDES kialakítására, illetve reformjára.

El kell terjeszteni a „My e-Justice tér” megoldását, amely egy, a nemzeti és a határon átnyúló, személyes használatra kialakított digitális tér, megkönnyíti az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést a határon átnyúló uniós eljárásokban. A digitális térszerveződési forma nem váltaná le a nemzeti e-Justice szolgáltatásokat, hanem egymásba épülve, egymást támogatva működne. Az igazságszolgáltatás digitális társadalma voltaképpen itt kezdődik, akkor, amikor az áthelyeződik az online térbe, és leváltja a hagyományos igazságszolgáltatási tereket.

Nem túlzó azt állítanunk, e lépések felrobbantják a jogi rendszer hagyományos szerveződési formáit. Az uniós jogi stratégia mellett ugyan nem elemeztük részletesen az esetlegesen megjelenő tagállami elképzeléseket, így a fantáziára bízunk annak belátását, hova vezetne el egy, a részleteiben kimunkált és így diffúzzá váló szabályozási gyakorlat. Kialakulhat annak a veszélye, hogy a jog rendszere a társadalmi stabilitást biztosító funkcionális szerepének nem tud eleget tenni, mert elfoglalt az új kihívásra adott saját válaszainak kidolgozásával. Valószínűsíthető, hogy a gyors és mindent megváltoztató expozív innováció számára elégtelen a lassabb reakcióidő, a szabályozási alapelvek kidolgozásán fáradozó stratégiaalkotás, az egyelőre jogi norma nélküli jogászkodás. A temporalitás és funkcióváltás eltolódása mellett azonban megjelentek olyan tünetek, amelyek arra utalnak, hogy a (vélt vagy valós) „rendszerhiba” forrása a jog hagyományos „mélyszerkezetében” is keresendő. A tünetegyüttes az évszázadok óta tartó, majd a XX. században kiteljesedő jogként ismert társadalmi alrendszer belső világában, annak „forráskódjaiban” fedezhető fel.

Programozott rendszerhibák

Az uniós és a tagállami dokumentumokban szinte hemzseg a jövőidőben fogalmazott szükségesség, a terv, az elképzelés. Bemutattuk, már ezen a szinten olyan komoly problémák merülnek fel, amelyek megakadályozhatják a technológiai fejlődésre adott gyors reagálást. A szabályozási centrumok pluralitása, a kettős jogalkotási stratégia (jogfejlesztés és új szabályok) a hálózati terek összetett szerkezetének kialakulása eltér a jogi rendszer XX. században bevált innovációs formáitól. Nem véletlenül írunk és beszélünk még mindig projektekről, tervekről, ideákról, kész jogi normák és működő jogintézmények helyett. Fel kell tenni a kérdést, a jogi rendszer összetétele – hagyománya, trendjei, aktorai – egyáltalán alkalmasak-e a megkövetelt magas fokú innovációra? Nemleges válasz esetén pedig találunk-e olyan jogterületet, ahol az innovációt támogató rendszerszerveződés elképzelhető. Természetesen a kérdésre adandó igen válasz sincs kizárva.

Az egyik legfontosabb jogelméleti és jogszociológiai kérdés időtlen időktől, vajon mit szabályoz a jog? A leginkább elfogadott válasz szerint: az emberi magatartást. A kapcsolat

visszafelé szintén működőképesnek látszott, az emberi magatartást a joggal, annak normáival lehet szabályozni. A tétel leginkább a jogászok számára volt egyértelmű, ám időközben kiderült, a jog mellett működnek más szabályozási síkok, így az erkölcs, hiszen az erkölcs parancsai számos esetben felülírják a jog elvárásait (gondoljunk Antigoné konfliktusára), vagy említhetnénk a hagyományok (szokások) erejét. Léteznek tehát a jogtól eltérő típusú magatartást szabályozó rendszerek, hatáskörük, megoldási logikájuk, eszköztáruk egyre bővül (Janky, 2020). Az informatikai társadalom – és a Digitális Társadalom – alakzatainak új magatartásszervezője az algoritmus, a kód, amely egy, cselekvésre készítő technológiával kényszeríti ki az elvárt magatartást (Zödi, 2018) Zödi Zsolt szerint a következő lépés, hogy a magatartás közvetlen szabályozása kimarad, egyből a kódot írják elő. Ez az ún. technológiai szabályozás, amire volt már példa a jogtörténetben, hiszen az energiaszolgáltatásra, vagy a műszaki létesítményekre vonatkozó „jogszabályok” széles körben éltek ezzel a lehetőséggel.

A kód általi szabályozás látszólag jobban szinkronizálható a Digitális Társadalommal, mind a különféle magatartási normák előírására koncentráló megoldások. A magatartások közvetlen szabályozása azonban még e módszerekkel sincs kizárva, mivel számos, a digitális technológiákra vonatkozó jogszabály (digitális térben elkövethető bűncselekmények meghatározása) egyenesen megköveteli az érintett magatartások jogi definícióit. Az a kód fogalom, amivel eddig dolgoztunk az algoritmushoz kötődő (matematikai) kód volt, így nem érdektelen annak tisztázása, vajon a jog rendszerének belső kódjai – amennyiben léteznek – alátámasztják, vagy ellene feszülnek a digitális rendszerlogikában született kódoknak?

A jog gyakorlatában nélkülözhetetlen döntés tárgya magának a jog belső kódjának, a jog/jogtalanság bináris kódjának működtetése (Luhmann, 1993). A jogi eljárások a döntés programozásának eljárásai, lefolyásukat a jogalkotó előre rögzíti a jog normáiban. Az eljárás-, és a normaprogram azonban nem azonosak egymással, ezért a jog programozottsága többsíki. A jogi rendszerben kondicionáló és a célprogram működik, közülük a technicizálásra az első a leginkább alkalmas. A kondicionáló programok mellett a jogi rendszerben fellelhetők más, racionalizált rendszerelemek, melyek a legtisztább esetben matematikai vagy logikai kalkulációk kiindulópontjai lehetnek, szélsőséges esetben pedig a kondicionáló program (matematikai) algoritmusok alapján automatizálható folyamatának elemei. Amennyiben az algoritmusok nem hozhatók létre, a kondicionáló program felhasználásával lehetővé teheti a döntési folyamat lényegi leegyszerűsítését, így a döntéshozó megismerheti a saját programját, amit megvizsgálhat abból a szempontból, vajon a döntéshez szükséges információkat e programozott leegyszerűsítés tartalmazza-e vagy nem (Luhmann, 1987). Járható út vezet tehát a jog belső kódjaitól az algoritmikus kódokhoz.

A jog belső kódjainak kérdése az utóbbi években ismét napirendre került. Látni a Digitális Társadalom és a jogi szabályozás közötti aszinkronitást, felmerült ugyanis az a kétely, hogy a jogi modellek nem képezhetők le egyszerű transzformációval az algoritmusok és az informatika nyelvére, melynek oka a jog (jogi rendszer) eddig figyelembe nem vett szociológiai sajátossága. A jog informatikai (algoritmikus) szabályozásának megoldásai (code-driven / kód orientált, illetőleg date-driven / adat orientált szabályozás) ugyanis alapvetően eltérnek a jogi rendszer belső logikájától, amelyet (hipotetikusán) text-driven / szöveg orientált szabályozási rendszernek nevezhetünk. (Hildebrandt, 2018)

A kód orientált szabályozás minden algoritmikus rendszer alapja. „Amennyiben ez adott, akkor az következik” (If this then that - IFTT) logika egy ún. döntési fát (elágazásokkal tarkított fa) alakít ki. A jogi döntések esetében e rendszer részévé csak azok a jogi normák és jogtárgyak válnak, melyek ebben a láncolatban részt vesznek. Feltéve a kiinduló premisszák igazságát, igaz döntésekhez jutunk, ellenkező esetben nem, ám ez magából a rendszerből nem derül ki. Az adat-orientált szabályozási struktúrában a rendszer mozgatója az adat lesz, nem pedig a kóddá átalakított jogi információ. A modell megoldás az ALI, a természetes nyelvek feldolgozásán, a jogi szövegek megtanulásán, a megerősített tanulás technikáján (Agnostic Machine Learning) alapul. Az ALI nem determinisztikus rendszer, hanem választások, hibák, tanulási megerősítések folyamatában épül fel. Az ALI megpróbál minél közelebb kerülni a szakértői tudás feltehetően szimulálható modelljéhez, a korreláció mértéke sikerének a fokmérője.

Hildebrandt azt állítja, hogy a jog kettős szabályozási természettel rendelkezik. A külső (kifelé irányuló) szabályozás nyomást gyakorol az emberi magatartásokra (láttuk, ez a hagyományos jogi logika). Másfelől a modern jog szabályozza a jogrendszeren belüli történések tartalmát és terjedelmét, többek között a jogalkalmazó (és jogalkotó) szervek döntéseit. A két különböző szabályozási irány a „cybernetic regulation”, illetőleg „legal regulation” elnevezésekkel írható le. A kibernetikai szabályozás lényege Norbert Wiener óta a magatartások feletti rendszer-ellenőrzés, a világos célok kitűzése, a célmegvalósulás visszajelzése, a magatartások sikeres befolyásolása. Mindez különbözik a jog alapvető sajátosságától, mert a jogállami jog lényegileg nem a magatartások irányítására, hanem a jogi normák megalkotásának szabályozására irányul – írja Hildebrandt. Jóllehet fontos az az út, amelyen az individuumhoz eljut a jogi norma, fontos a norma felcímkézése, ám a modern jog szabályozási tárgya mégis a jog „intézményi faktora”. A modern jogot a pozitív jogot meghatározó szabályok és elvek készlete alkotja, itt dől el, mi számít vagy mi minősül a jogi norma megszegésének, vagy jogi igazságnak. A modern pozitív jog „szöveg-vezérelt”, a jog / jogtalanság dimenziójában mozog.

A bemutatott elképzelések abból indultak ki, hogy a Digitális Társadalom kapcsolatainak szabályozása jogi szabályozás, a szabályozhatóság pedig általános lehetőség. Kicsit pontosítani kell ezen az összefüggésen, mivel napjaink digitális világában létezik egy, a jogi szabályozás által soha el nem érhető terület, ez a „dark web” térszerveződése. Példája rávilágít arra, hogy szabályozás és jogi szabályozás közé nem tehető egyenlőségjel.

A probléma leírásához az internet természetéből kell kiindulnunk. Az internetet a hálózatkutatók úgy mutatják be, mint egy „skalafüggetlen” hálózatot (Barabási, 2002, 2016), ahol a globális hálózat szigetekre, részhálózatokra eshet szét. Ezek felderíthetetlenek, a legjobb keresőmotorok előtt is zártak (a Google sem indexeli ezeket).

E szigetrendszer a fegyverkereskedelem, terrorizmus, gyermekpornográfia, a kiberbűnözés (Klein, 2018) fő helyszíne. A sötét web a legitim és demokratikus társadalmi, politikai rendszerek jogi szabályaival nem érhető el, belső folyamatait e szabályok nem irányítják. A jog kijelölheti határait, a büntető jog normái megszabják az itt szerveződő magatartások társadalomellenességét, mégis e tér jogi „terra incognita”.

A jog normáinak hiánya nem jelenti azonban a szabályok hiányát, a szabályozás nélküliség állapotát. Amennyiben a szabály fogalmát úgy határozzuk meg, hogy minden

magatartásirányításra alkalmas norma, érték, előírás vagy motiváció szabálynak minősül (Janky, 2019) akkor kijelenthetjük, e térben léteznek szabályok, sőt szankciók is a magatartások kikényszeríthetőségére. Legismertebb szabály talán a betyárbeccsület, a szankciók listája pedig a Keresztapa c. film alapján könnyen összeállítható. E tér ennek ellenére soha nem lesz a jogi szabályozás tárgya, nem keletkeznek vele kapcsolatosan jogalkotási feladatok, mivel a szabályozandó tevékenység, viszony, kapcsolat oly mértékben társadalomellenes, hogy beemelésük a jogi normák tényállásai közé – ezzel együtt legitimitásuk elismerése – ellehetetlenítené a modern társadalom működését. Kivéve a büntetőjogot, ahol a tiltás, a határok meghúzásához szükséges e magatartások absztrakt leírása.

A sötét web aktorainak joghoz való viszonya extrémnek mondható. Nem sok empirikus elemzés áll rendelkezésünkre, ezért az általánosítható tapasztalat gyér. Az egyik ismert vizsgálat szerint a sötét oldalon kialakuló csevegő fórumok résztvevői azért iratkoztak fel az oldalra, hogy kikerüljék a „korrekt politikai beszéd” általuk károsnak vélt csapdát, avagy szembe szálljanak a mainstream véleményformálókkal (Gehl, 2016). A legitim jogot kötöttségnek vélik, a szabad cselekvés béklyójának, a véleménysszabadság ellehetetlenítőjének. A hálózat tagjai tudatosan tagadják és magas szintű technikai ismeretekkel játszik ki a jog által szabályozott, és követendővé emelt kommunikációs magatartásokat. Napjaink jogi szabályozása e fórumok résztvevőinek kommunikációs tevékenységét akarja szankcionálni, így a jogmentes területet átalakítani jogellenessé. Olyan jogi eszközzel azonban, ami a szabályozás konkrét lehetőségét hordozza, nem találkoztunk.

A leírtakból arra következtethetünk, hogy a jogi rendszer és a Digitális Társadalom kapcsolódása korántsem nélkülözi a rendszerszintű problémákat. Az ok nem a jogalkotók, vagy a jogalakítók téves, hibás gondolkodása, hanem a jog rendszertulajdonsága. Másképpen működik, másképpen programozott, mint ahogy ezt a digitális kihívásokra adott hatékony válaszok néha megkövetelnék, illetve a jogi szabályozás maga nem ér el, és nem is érheti el az összes rendezésre váró területet. Felmerül, vajon a jog szabályozó hatalma korlátlan-e még, avagy a már ismert vagy éppen csírájából éppen kikelő intézményes megoldások (mediációk, társadalmi bíróságok, belső érdekegyeztetések, civil ellenőrzés, stb.) sokaságát kellene tudatosan tovább fejleszteni. A válasz túlnyúlik e cikk keretén, egyelőre bemutatjuk, hogy a helyzet nem ennyire reménytelen, bizonyos területeken ugyanis a jogi rendszer hatékony válaszokat képes adni.

Partial Recovery

Részleges helyreállítás alatt azokat az új és hatékony megoldásokat értjük, melyek a jelenlegi jogi kereteken belül alakultak ki, legyen szó bírói döntésről vagy jogalkotói aktusról. Figyelmünk – a több központú jogrendszerekre tekintettel – kiterjed mind az uniós (regionális), mind a tagállami (Németország) jogra.

A hálózati társadalmak korában az egyik kiemelkedő jogi probléma a joghatóság (a különböző jogi autoritások hatáskörének) meghatározása. A Digitális Társadalomban ezért kapott nagy figyelmet az Európai Unió Bíróságának (EuB) egyik döntése, amely kijelölte az

eljáró bírói fórumot abban az esetben, amikor a jogi személy személyiségi jogát az interneten sértették meg, és a jogsértő a világhálón esetleg be sem azonosítható államban (tagállamban) lépett fel, vagy lépett be a világhálóra. Az ítélet a „Fake News”, a „Cyber Mobbing” elterjedését volt hivatott megakadályozni (C-194/16.). Az európai bírói fórum mondta ki, hogy a Facebook fiókkal rendelkező nem veszíti el fogyasztói minőségét, és így nem válik érvénytelenné a fogyasztói szerződések körébe sorolt Facebook szerződése sem, *„amennyiben könyveket publikál, előadásokat tart, honlapokat üzemeltet, adományokat gyűjt és több fogyasztó igényeit is magára engedményezteti a célból, hogy azokat bíróság előtt érvényesítse”* (C-498/16.). Így a fogyasztó és a Facebook közötti jogviták elintézésére a fogyasztói joghatóság szabályait kell alkalmazni.

A német bíróságok döntései ezidőben érintették az elektronikus üzleti forgalom számos online helyzetét (e-kereskedelem, internetes jegyvásárlás), jogellenesnek nyilvánították a Youtube videók apróhirdetesként történő feltöltését, megtiltották a légitömegközlekedésben használt és elektronikusan letölthető beszállási kártya utáni külön díj beszedését. Az internetes gyógyszertárak (Versandapotheke) új regisztráltakat jutalmazó 10 Eurós kedvezményét versenyellenesnek nyilvánította a Német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (BGH), és kimondta az internetszolgáltató felelősségét a hálózati zavarokért.

A bírói gyakorlat ezen utóbbi megoldása később megjelent a jog normatív szabályainak reformjában. A német polgári törvénykönyv (BGB) egy európai uniós irányelvet implementálva bevezette a foglalkás közbeni hálózati zavarokért való felelősség intézményét (BGB 651x.§). Nem minden szerződéskötésre és nem minden online tevékenységre vonatkozik ez a jogi előírás, csak az utazási szerződések megkötésére. Nem szabályozza az online banki szolgáltatás igénybevétele során előforduló hálózati zavarokat (hibákat), az internetes jegyvásárlások alatt fellépő hálózati hibákért való felelősséget. Itt a BGB általános (vagy éppen egyéb speciális szerződésekre vonatkozó) szabályai az irányadók, amelyek mind a bizonyítási kötelezettség, mind a kimentési okok körében nem fogyasztóbarát előírások.

A jog tehát reagált a kihívásokra, a maga történetileg kialakult és adott offline tere logikájának megfelelően. A bíró és a jogalkotó, a nemzetek feletti és a tagállami jogmeghatározó központ egyaránt közreműködött egy parciális terület részleges (és nem általánosítható) konfliktusának pacifikálásában. A jogalakulás azonban más területen is „jogfejlesztő” üzemmódra kapcsol, megújítva néhány általánosabb jogi kategória (jogfogalom) tartalmát.

A felidézendő jogeset lényege szerint a fiatalon elhalálozott Facebook fiók tulajdonosának örököseit (szülők), akik szerették volna a fiók tartalmát törölni, és ez okból a belépési kódokat megszerezni, mind a közösségi platform, mind az első-, és másodfokú bíróság elutasította. A bíróságok szerint a szülők kérése az elhunyt személyiségi jogait érinti, a személyhez kötött jogokban pedig az öröklés kizárt, illetve az engedély sértené a távközlési adattartalmak titkosságára vonatkozó előírásokat. A régi római jogelvvvel ellentétben – amely szerint a személyiség közvetlen hatalma alatt álló javak (dolgok és jogok) nem képezhetik az öröklés tárgyát – a BGH kimondta, hogy a Facebook profil mint „digitális hagyaték” örökölheto, ezért a szolgáltatónak hozzáférést kell biztosítania az örökösök részére. Az örökhatyó (felhasználati) szerződést kötött a szolgáltatóval, ezért a szerződések joga (a kötelmi jog) alapján kell a jogesetet megítélni, e körben pedig a jogutódlás nem kizárt. A BGB 1922. §-ra

hivatkozó jogi álláspontot hamar átvette az ítélkezési gyakorlat, a Münsteri Területi Bíróság például ezen az alapon az Apple ID és iCloud fiókoknál rendelte el a felhasználó kódok kiadását az örökösöknek.

A bíróságok jogfejlesztése – és a jogalkotói konstitúció – határozottan kiállt a jogi kontinuitás elve mellett. Vonatkozik ez azokra az esetekre is, amikor az írott jog szabályainak átírása nem tartozhat ugyan bírósági hatáskörbe, ám a bírói jogértelmezéssel a szabályozási rendszer új és korábban nem ismert tényállásokra terjed ki. Így például a védjegyjogtalommal összekötve az internetes domain nevekkel, és linkekkel történt „trükközést” értékelték a bírók jogellenesnek. Az ítélet tárgyát képező jogesetben az internetes kereskedő által forgalmazott porszívó márkát egyrészt alig lehetett megkülönböztetni egy másik kereskedőnél megrendelhető márkától, másrészt a saját domain név oly mértékben felcserélhető volt a másik kereskedőével, hogy a vevőjelölt észre sem vette és máris áttért a konkurens eladótól az elmarasztalt kereskedő saját weboldalára.

A jogesetek között találunk azonban olyan példákat is, amikor maga a jogirodalom tanácstalan. A leggyakrabban emlegetett példa a *Behavioral Microtargeting* térnyerése. A Brexit és a különböző országokban lezajlott választási kampányok után láthatjuk, a Behavioral Microtargeting nem pusztán kereskedelmi gyakorlat, hanem olyan általános és manipulatív kommunikációs mód, amely megmarad a jogszerűség határain belül. A fogyasztóvédelem területén célzott kereskedelmi kommunikációról van szó, amelyekben egyoldalúan, a Big Data elemzéseket felhasználva, a kiválasztott célközönségbe tartozó és a profilozott fogyasztóhoz idomuló reklámokat sugároznak. Személyre szabott kínálat – szól a hivatalos elnevezés –, de sem a személy, sem annak konkrét, artikulált szükséglete nem ismert, csak feltételezett. A célszemély profilját adatainak, digitális lenyomatának rendszeréből állítják össze oly módon, hogy az még az adatvédelmi előírásoknak is megfelel. A magatartást befolyásoló kommunikációs kampány a hatalom és az információs rendszerek új aszimmetriájához vezet, a megtevesztés, a manipulálás nagyon magas fokú lehetőségét tartalmazza. A kereskedők és a vállalkozások olyan új, számukra szuboptimális döntési magatartásokat hívhatnak elő, amelyet a vevők (ügyfelek, választók) korábban egyáltalán nem akartak (Ebert, 2019). Ebert úgy látja, a Behavioral Microtargeting új tendencia a fogyasztói aktivitás alakításában, így az átlagfogyasztónak az EuB és a fogyasztóvédelmi jogszabályok által proklamált példaképe (a racionálisan és megfontoltan választó fogyasztó) problematikusává vált. Amennyiben a fogyasztó klasszikus alakja eltűnik, eltűnik egy, a BGB-ben deklarált önálló jogalany. Ingataggá válik a jogalanyiség mellett a szerződések joga, a kisértékű fogyasztói szerződések dogmatikai építménye, a szerződési akarat formálódásnak (évszázados) hipotézise. Napi példa a weboldalakról történő kilépés után tovább folyó reklámüzenetek, a fel nem keresett utazási irodák ajánlatai, melyek éppen arra helyre vonatkoznak, ahova foglaltunk vagy amire rákerestünk. A klasszikus fogyasztói szerződések pillére, a tudatos és értékválasztáson nyugvó, a fogyasztói szükségleteket tükröző döntés maga válik illékonyvá.

A jogirodalom már az elmúlt évtized közepe táján felmérte a Digitális Társadalomnak a polgári jogra gyakorolt várható hatását. Az uralkodó vélemények szerint komplex, a hagyományos civilisztika minden területére kiterjedő kihívásról van szó, amely minden bizonnyal megszabja majd az elkövetkezendő évtized jogalkotási és jogalkalmazási feladatait.

A magánjog évszázadokig helyesnek tartott és konceptuálisan megerősített strukturális rendjét – írta például Christiane Wendehorst – a digitális időszykhoz kell igazítani, ám mindig ott kell a kiigazítást elvégezni, ahol ennek szükségessége felmerül (Wendehorst, 2019). Wendehorst szerint ezek a digitális személyiség fogalma és joga, a mesterséges intelligencia, a gépek közötti kommunikáció, az önvezérlő digitális eszközök joga, a hálózaton kötött szerződések, az új technológiák alkalmazásának felelősségi kérdései, az idegen adatokba való betekintés joga, az adattulajdonjog, és a digitális hagyaték problémái. E témák közül három az, amely kidolgozott válasszá kerekedett az idők folyamán, így a felelősség új szabályai (bár nem az önvezető autók esetében, amit egyre türelmetlenebbül vár a közvélemény), a digitális hagyaték bírói értelmezése és az adatvédelem meglehetősen összetett szabályai.

A civilisztika kénytelen adaptálódni és a Digitális Társadalom követelményeinek megfelelően átalakítani a normatív rendszerét. A feladatnak minden érintett társadalom a maga jogi kultúrájának, innovációs lehetőségeinek keretén belül tesz eleget. A törvényalkotási és a bírói jog oldaláról együttesen indulnak el a változások, például a személyiségvédelem területén, ahol közös erőfeszítéssel igyekeznek gátat vetni a világhálón elszabaduló személyiségi jogsértéseknek.

Néhány összefoglaló gondolat

A Digitális Társadalom problémáinak jogi kezelésére három innovációs modellt figyelhetünk meg. Az első az ún. „adaptációs modell”, a második a „transzformációs modell”, és végül a „szakítás modellje”. Az adaptációs modellbe tartoznak mindazok a változások, amelyek a Digitális Társadalom jogi kihívásait a létező jogrend keretén belül válaszolják meg. Akár jogalkotói, akár jogalkalmazói ez a törekvés, nem mozdul el a működő jogrend talapatáról. E modell népszerű és jelenleg lényegében az innováció uralkodó mintázata.

A transzformációs modell azon törekvések gyűjtőfogalma, amelyek az adaptációs minták sikertelensége vagy hiánya esetén új jogalkotási és joggyakorlati szabályokkal oldják fel a patthelyzetet. A modell számos ponton támaszkodik a működő jogrendre, így például nyelvezetében és annak alapelveiben, ám az új szabályok és jogi normák már nem követik pontról pontra az egzisztáló jogrend logikáját. A modell dinamikáját a jogi tudás adja, bázisa a jogirodalom, a szakmai elemzések, a jogtudományi innovációk, sokszor mellőzi azonban a hagyományos jog rendszerében fellelhető jogértelmezési kereteket.

A szakítás modellje egy teljesen új jogi rendszert és jogi rendet feltételez. A tradicionálisan kiépített jogrendből alig-alig emelhető át ide jogi norma, de ezen túlmenően sajnos jelenleg nem bővelkedik impulzív, szélesen elfogadott megoldásokkal sem. Aktuális formájában inkább ideáltípus, elképzelés (egyesek szerint vágyalom), mintsem realitás, jóllehet e modell hordozza és fogja össze a jövő követelményeit, mivel a Digitális Társadalom alapvető szabályozási kérdései e modellben rendeződhetnek. Alapvetően a szakításra épül, így viszonya az első két modell eredményeivel problematikus, holott területén már régen egyeduralkodóvá kellett volna válnia (robotok joga).

Az európai unió jog két modellt alkalmaz, a második típust beolvasztja az elsőbe. Összevetve

a megoldások, modellek, és modellalkotók mozgását megállapítható, hogy a rendszerszintű történések – alkalmazkodva a differenciált jogalakítói szerkezetekhez – egymástól eltérő válaszokat adhatnak a digitális kor kihívásaira. Az eltérés mértékét csökkentheti a jogharmonizációs kényszer vagy a jogszerveződés hierarchikus mechanizmusa (nemzetközi jog primátusa), ám a differenciálódás tényszerűen észlelhető. E tapasztalat nem jelenti ugyanakkor azt, hogy a homogenitás követelményét kellene itt és most megfogalmazni. Lehetségesnek véljük, hogy a külső környezet összetett és változóan dinamikus mozgása miatt még inkább ki kellene tárni a kaput a különböző szinten szerveződő, sokszínű megoldások előtt. Természetesen nem arra gondolunk, hogy az uniós jogalkotó mellett a tagállami aktorok is ugyanazon átjárón keresztül közlekedjenek – ez valóban a káosz állapotához vezetne –, hanem arra, hogy a jogi rendszer belső dinamikájának két nagy erőcsoportját, a bírói gyakorlatot és a jogalkotási aktusokat lehetne optimálisan egy másik rendszerdinamikába szervezni. Nincs hatékonyabb válasz egy-egy kihívásra, mint a bírói döntés, amely – láttuk – sok esetben elsődleges szűrőállomásként viselkedik, máskor pedig a szabályozási modell kidolgozásának kísérleti feladatát látja el. A jogalkotás rendszerszintű reakciója hosszú, időigényes és szervezetileg összetett (itt és most nem a hazai, hanem európai példákról beszélünk), a gyors reagálású erő a bírói eljárás lehet. Messze visz a gondolat, így végezetül csak arra utalunk, ennek az erőnek a kihasználása akkor lehetséges, ha azt megfelelően felszerelik, és hagyják a saját autonóm logikája szerint cselekedni.

A korábban feltett kérdéseinkre visszatérve úgy látjuk, hogy a jogi rendszer képes választ adni a digitális kor kihívásaira, de ez a válasz összetett, részleges, strukturálisan és szervezetileg inhomogén. Viszont hatékony lehet, képes feloldani a felmerült jogi / társadalmi konfliktusokat. Még akkor is, ha számos korábbi illúzióval le kell számolnunk, így tudomásul kell venni a jog rendszerének eredendő zavarait éppúgy, mint az elhárításukra szolgáló innovatív erőfeszítések gazdag tárházát.

Irodalom

- Barabási Albert-László (2016). *A hálózatok tudománya*. Budapest. Libri.
- Barabási Albert-László (2002). *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Budapest. Libri.
- Castells, Manuel (2005). *Az Információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. I. – III. kötet*. Budapest. Gondolat – Infonia.
- Committee of Plattform Lernende Systeme (2020.). *Creating Value from Data. Potentials of Data- and AI-Based Value Networks*. <https://www.plattform-lernende-systeme.de/home-en.html>. (Letöltés: 2021. február 04.)
- Ebert, Martin (2018). *Beeinflussung und Manipulation von Kunden durch Behavioral Microtargeting. Verhaltensteuerung durch Algorithmen aus Sicht des Zivilrechtes*. MMR.2018.423. <http://beck-online.beck.de/Print/CurrentMagazine?> (Letöltés 2019. június 13.)
- Gailer, Reinhard (2015). *Industrie 4.0 – Justiz 1.5?* NJW-Editorial. Heft 25/2015.
- Gehl, Robert W. (2016). *Power / freedom on the dark web: A digital ethnography of the Dark*

- Web Social Network*. New Media & Society. 2016.Vol 18(7) 1219 – 1235. (Letöltés 2019. június 05.)
- Gyekiczky Tamás (2020). *Jogrendszerek a Digitális Társadalomban*. Budapest. Wolters Kluwer.
- Hildebrandt, Mireille (2017). *Algorithmic regulation and the rule of law*. <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rsta.2017.0355> 2018. (Letöltés: 2020. december 15.)
- Janky Béla (2019). *Összjáték. Erkölcs és racionalitás. Egy kutatási program regénye*. Budapest. Gondolat.
- Klein Tamás (2018). Cybercrime. In Klein T., Tóth A. (szerk.) *Technológiai jog – Robotjog – Cyberjog*. (pp. 293-320). Budapest. Wolters Kluwer.
- Luhmann, Niklas (1983). *Legitimation durch Verfahren*. Frankfurt am Main. Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1987). *Rechtsszociologie*. Opladen. Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, Niklas (1995). *Das Recht der Gesellschaft*. Frankfurt am Main. Suhrkamp.
- Várnay Ernő – Papp Mónika (2010). *Az Európai Unió joga*. Budapest. Complex, Wolters Kluwert.
- Villani, Cédric – Schoenauer, Marc – Bonnet, Yann – Berthet, Charly – Cornut, Anne-Charlotte (et al.) (2018). *Donner un sens à l'intelligence artificielle: Pour une stratégie nationale et européenne*. Mission Villani sur l'intelligence artificielle. Yann Bonnet, Secrétaire général du Conseil national du numérique, 978-2-11-145708-9. (<https://www.vie-publique.fr/sites/default/files/rapport/pdf/184000159.pdf>) Letöltés: 2021. február 04.)
- Wendehorst, Christiane (2019). *Die Digitalisierung und das BGB*. NJW 2016, 2609. <http://beck-online.beck.de/Print/CurrentMagazine?> (Letöltés: 2019. június 03.)
- Zödi Zsolt (2018). *Platformok, robotok és a jog. Új szabályozási kihívások az információs társadalomban*. Budapest. Gondolat.

Jogi dokumentumok (Letöltés ideje: 2021.január 10)

- A Tanács következtetései Európa digitális jövőjének alakításáról. Európai Unió Tanácsa. 220/C 202 1/01. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. C 2020 I./1. 2020.06.16.
- Az igazságszolgáltatáshoz való jog – a digitalizáció lehetőségének kiaknázása. A Tanács következtetései. (2020/C 342/1/01.) Európai Unió Tanácsa. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. C 342/I/1. 2020.10.14.
- Az igazságszolgáltatás digitalizációja az Európai Unióban. Lehetőségek eszköztára. A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának SWD(2020) 540 final. Brüsszel, 2020.12.2. COM(2020) 710 final.

Ítéletek

C-194/16. A Bíróság (nagytanács) 2017. október 17-i ítélete (a Riigikohus [Észtország] előzetes döntéshozatal iránti kérelme) – Bolagsupplysningen OÜ, Ingrid Ilsjan kontra Svensk Handel AB ügyben.

C-498/16. A Bíróság (harmadik tanács) ítélete 2018. január 25. Maximilian Schrems kontra Facebook Ireland Limited Az Oberster Gerichtshof (Ausztria) által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem ügyében.

Karagits Kíra Vivien - Gettler Martha -
Keszei Barbara - Zelena András

A FACEBOOK MINT EMLÉKLAP A HABERMAS-FÉLE ELMÉLETI ÖSSZEVETÉS TÜKRÉBEN

Az internetes kommunikáció folyamatában nemcsak azok a szolgáltatások meghatározó jelentőségűek, amelyek tartalmat állítanak elő, hanem azok is, amelyek a tartalmakat a közönséghez eljuttatják (Koltay, 2000). Ezek az internetes közvetítőszolgáltatók (az online tartalmakat a közönséghez „engedő” kapuőrök) egyfajta szerkesztési tevékenységet látnak el, amely hasonlóná teszi őket a „hagyományos” médiához (Koltay, 2000). Bár a Web2.0 keretrendszerében (a lineáris csatornához képest) lehetőség van társak közötti visszacsatolásra és válaszreakció(k)ra is, elmosódik a határ a személyes és a nyilvános kommunikáció, valamint a tömeg- és interperszonális kommunikáció között. (McQuail, 2003) Megállapítható, hogy új médiahasználati szabályrendszer nyert teret a felhasználók között, és új kompetenciák elsajátítására van szüksége az internetezőnek, hiszen egyszerre kell művelniük a befogadás és az értelmezés kognitív folyamatát. „Elengedhetlenné válik a technológiai- informatikai nyelv ismerete és az új kommunikációs kultúra jeleiben és protokolljában való jártasság.” (Aczél, 2015, 143. o.) Habermas kommunikatív cselekvés-elméletének fordítás- és interpretációtechnikai megállapításait Dombos (2007) összegzi. Tanulmányában arra a megállapításra jut: „A beszédaktusok alapján részletesebben kifejtett, s már az említett önkorrekciót is tartalmazó angol nyelvű változatában [...] bármiféle a világra ható cselekvési fajtától tételesen elhatárolja magát. [...] Ekkor az így definiált kommunikatív cselekvés már csupán valamiféle halvány és baráti jellegű interperszonális háttér létrehozására alkalmas, pl. az időjárásról való »illokúciós« társalgásnak.” [Kiemelés tőlem.] (Dombos, 2007, 10. o.)

Ha a habermasi kommunikatív cselekmény halmazt kiterjesztjük a social media felületeire, akkor világosan kirajzolódik, hogy a Facebook miért vált gyorsasággal napjaink egyik legismertebb online platformjává, közösségi színterévé. Környezetünk és kultúránk mellett, az információ-éhes társadalom megjelenésével ismeretszerzési szokásaink is megváltoztak. (Gálik, 2005) Életünk legkülönbébb eseményeit előszeretettel osztjuk meg a közösségi portálokon. Ezek megosztására platformként szolgálhat a média számos színtere, köztük a YouTube, a Twitter vagy bármelyik blog, illetve ezúttal a fókuszba emelt Facebook is. A felhasználók jelentős része boldog pillanatai mellett vesztességüket és gyászukat is közzéteszik ezeken a felületeken, amelyekre az ismerősök reflexiókkal, kommentekkel fejezhetik ki reakcióikat.

Újhelyi Adrienn (2014, 114. o.) tárgyalja, hogy „azt sem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a Facebook társas következményei jelentősek, individuális, interperszonális, csoport- és társadalmi szinten is.” Rögzítendő tehát, hogy az interperszonális kapcsolatok működési rendjében és azok minőségében új folyamatok jelennek meg, és radikálisan elmosódik a határ a valós én és a virtuális arc, a „közösségi álarc-hamis én” között. (Jenkins, Ford, Green, 2013) A valós én és közösségi álarc, a virtuális arc különbözőségéről, a jelenség veszélyeiről

számos szociálpszichológiai témájú szakcikk született, írja Zelena András (Zelena, 2018, 140. o.) A felhasználók között, az újmédia lehetőség horizontja által, a folyamatos visszacsatolás, a reakciónyújtás lehetősége is adott (Szűts, 2018). A felhasználó nem tesz mást, mint egy bizonyos szerepbe bújik a közösségi portálon. Teszi mindezt úgy, mint aki a világ legnagyobb étteremkritikusainak egyike – folyamatosan éttermi szelfijeit és „minikritikáit” teszi közzé, vagy naponta több fotót posztol a 'milyen jó szülő vagyok' fotósorozatából úgy, hogy a játszótéren is az ideális fotóhelyszínt és a legtökéletesebb beállítást keresi a kép jövőbeni lájkjainak reményében. Sajnos a személyiség, a valós énkép komoly torzulása azon jelenség, amikor az életkor előrehaladtát feldolgozni képtelen személy évekkel, évtizedekkel korábbi fotókat tesz közzé aktuálisnak tetsző szövegtartalom kíséretében, a jelenben készült fotóit pedig órákig retusálja, eltüntetve róla a valós életkorra utaló jeleket.

Tehát az újmédiában az információ nemcsak kibocsátás, hanem együttes létrehozás eredménye is, így az újmédia nem szórja, hanem körözteti az információt. (Jenkins, Ford & Green, 2013) A Facebook lehetővé teszi már az Emlékdal-lehetőséget, amely a címben is megjelölt emléklap-tükör funkcióval is felruházható, azaz az elhunyt személlyel és személyről nyilvánosan beszélhetnek. Találkozhatunk emlékdalakkal egyrészt a család, barátok által létrehozott oldalak útján, másrészt az elhunyt személy korábbi profilján keresztül. Ezen oldalak segítségével, a hozzátartozók, barátok érzéseiket, gondolataikat fogalmazhatják meg az elhunytak felé, valamint egymás között is párbeszédet folytathatnak. A terápiás írás egy modernkori változataként segíthet ez a közzétételi forma. Ezek a bejegyzések a temetkezés, a virrasztás, a sírlátogatáshoz hasonló rituálék formájában öltenek szerepet. Azonban eltérően a megszokott hagyományoktól, ezek a rituálék nyilvánosan, a virtuális térben zajlanak, ez okból kifolyólag pedig maradandó digitális lábnyomot hagynak. (Kern et al., 2013) A jelenséget Ricoeur (2004) az elhunytól való megemlékezés harmadik szintjeként fogalmazta meg, mely a gyászoló és elhunyt párbeszédét foglalja magába. Ricoeur szerint a megemlékezés a gyászoló személy külső és belső gyászában, a csoport tagjai között, valamint a gyászoló és az elhunyt között történik. Ezáltal a halott igazán sosem távozott el, ehelyett a virtuális dialógusok állandó állapotában marad. (Ricoeur, 2004) Zelizer (1995) a „folyamatos” (processual) kifejezést használta a kollektív emlékezet állandóan épülő, fejlődő és időben halhatatlan jelenségére. „Ezen online közösségek és közösségi oldalak az elhunytak örök emlékének őrzői.” (Zelizer, 1995, 218. o.). „Az emlékdalok jelentősége, az emlékek tárgyiasításában keresendő.” – mondja azt Hallam és Hockey (2001, 9. o.). Szerintük az emlékdalok és az elhunyt személy hátrahagyott tárgyaihoz való ragaszkodás között párhuzamot vonhatunk. Legtöbbször erőszakos vagy idő előtt bekövetkezett halálesetekben figyelhető meg hasonló reakció. Az emlékdalok egy békés, fájdalomtól és betegségtől mentes pillanatot tükröznek. Nem követelik meg a gyászolótól, hogy lássa az elhunytat vagy akár fizikailag is a közelében legyen, mindezzel mentesítve a gyászolót a félelem és az extrém érzelmi bánat terhéért. (Huntington, Metcalf, 1979) Mindez rávilágít a virtuális és a valós terek között elmosódó határvonalra, így legitimálva a nyílt, nyilvános érzelmek kimutatását, ellenben a megszokott rítusokkal szemben, amelyek korábban nem tartoztak a temetési szertartások, a gyász hagyományai közé. A szóban forgó platformok és bejegyzések archivált megnyilatkozások, amelyek az emlékezés (virtuális memória) új formáját testesítik meg.

O'Rourke (O'Rourke, 2013, idézi Parapics, Veszelszki 2014, 182. o.) így fogalmaz: „A halál, a haldoklás a 20. század elejéig sosem volt privát ügy: a szűkebb közösség (család, lakóközösség) együtt élte át a gyász időszakát.” Ebből következik, hogy nem tartja meghökkentő, kirívó exhibicionizmusnak az erről való nyilvános (ám modern formájú) kommunikációt. Az olvasó méltán teheti fel a kérdést: „Miért vált a halál tabutémává?” Philippe Ariès (1977) elmélete szerint a mai ember halálhoz való viszonyulásához nagyban hozzájárult, hogy milyen korban született, illetve az adott korban épp milyen történelmi események mentek végbe, azaz a történelmi korok befolyása korántsem csekély. Ariés halálképünk alakulását négy fő korszakra osztotta fel: „megszelídített halál”, „önmagunk halála”, „mások halála” és a „tiltott halál”. Eszerint a halál, a maga természetes mivoltában közösségi folyamathból „tiltott halállá” változott. (Ariés, 1977) A halál a tabutémák közé degradálódott. Életünk szinte mindennapos részét képezik a halálhírek, mégis mindenki igyekszik annak jelenlétét határozott módon tabusítani, kizárni. A hárítás eredményeként tartalomvesztett és értelmetlen halál az, amit ismerünk. (Blasszauer, 1984) Mindez jól jellemzi a modern ember halálhoz fűzött viszonyát. Philippe Ariés úgy véli a változás főképp a huszadik századi háborúknak és a tömeges halálozásoknak tudható be. (Ariés, 1977) Az első világháború után egy váltás volt megfigyelhető, mondhatni ekkor vált közömbös színtérré a halál kérdésköre, melyet tévesen evidens viselkedésmintaként fogunk fel. Vélhetően persze szerepet játszik a halál képivé tétele, a nagy számban bemutatott filmek, illetve fotósorozatok közzététele is (Blasszauer, 1984). Monostori Dóra és munkatársai a a szülészeti és gyermekintenzív ellátás során a prae- és perinatalis halálhírközlés módszertanát és törvényi lehetőségeit ismertetik (Monostori és mtsai, 2018). Míg Hegedűs Katalin 2002-ben még a televízió térhódításáról írt, azonban mindez teljes fordulatot véve, napjaikra már az internetre, a közösségi médiára értendő. Gondolatai azonban továbbra is helytállóak, szerinte a televízió (esetünkben már az internet, közösségi média) „...átveszi a család szerepét, az alapvető információk már nem személyes tapasztalás vagy a családi kommunikációs rendszer működése útján jutnak el a fiatalokhoz, hanem a televízión (világhálón) keresztül.” (Hegedűs, 2002; idézi Zana, 2007.56. o.)

Az újmédiának és a közösségi platformoknak köszönhetően a felhasználók hajlamosak kontroll nélkül információkat közzétenni a weben. Problémafelvető 2014-es tanulmányában Zelena András mutatja be a fájlmegosztó oldalak „nyugodj békében” videóinak lélektani működését. (Zelena, 2014) A virtuális tér keretrendszerébe egyre több esemény „költözik”. Mivel a social média platformok már olyan közvetítő szerepet töltenek be, amelyek segítségével a befogadó informálódik a környezetéről, óhatatlanul is szembe találhatja magát hamis információkkal, megtévesztéssel, és így a félreértelmezés is gyakori. Az internethasználónak tehát érdemes tisztában lennie néhány alapvető fogalommal annak érdekében, hogy biztonságosan, önmagát védve tudja használni az világhálót. A biztonságos használatért az internetes kapuőrök (gatekeepers) a felelősek. Jelentőségük abban áll, hogy a felhasználó lehetőleg ne találkozzon álhírekkel (fake news), azaz valótlan információkkal, és átvitt értelemben fenntartják az internet morális közegének egyensúlyát is.

A kapuőrök, cenzorok

Ha a kapuőrökről, mint a szólás- és sajtószabadság jogi szabályozásának szereplőiről elfogadjuk azt a – tudományos közbeszédben széles körben elterjedt – megállapítást, hogy képesek megőrizni és továbbörökíteni a szólásszabadság jogi doktrínáit, akkor a Facebook- emléklap kérdése kapcsán felvethető ismét néhány kérdés. (Koltay, 2000). Mert bár a platformok számos esetben kapuőr funkciót töltenek be, szabályokat alkotnak arra, hogy milyen tartalom jelenhet meg rajta keresztül, ki férhet azokhoz hozzá. Ettől a mai foglmaink szerint még nem lesznek médiaszolgáltatók, azonban mégis a média számos funkcióját átveszik. A szolgáltatók ugyanis egyre nagyobb hatalommal rendelkeznek, amely befolyásolja, hogy az online térben keresgélő, „szörföző” személy mely és milyen információhoz férhet hozzá, és mely tartalomszolgáltató fog előtérbe, illetve perifériára kerülni (Bartóki-Gönczy, 2018). Kapuőrök például a keresőmotorok (Bartóki-Gönczy, 2018). A közösségi médiaszolgáltatók már tartalmilag belenyúlhatnak, moderálják, korlátozzák a social media platformokon létrejövő párbeszédet, az ún. individuális vagy szervezethez tartozó virtuális homlokzatot (Bakó, 2011). A fentiek értelmében tehát leszögezendő, hogy az internet egy szinte végtelen tér, amelynek bizonyos részeihez bárki hozzáférhet. Ennek olvasatában értelmezhető a Habermas féle 1962-es elmélet a nyilvánosságról. A polgári, társadalmi nyilvánosság fogalma először fizikai térhez volt köthető, célja javaslat: a társadalmi, politikai és gazdasági problémák közös megvitatása, a „nyilvános okoskodás” (Angelusz et al., 2011). Már a társadalmi nyilvánosság fogalmának megszületésekor kérdéses volt, hogy ez mennyire fenntartható. Habermas ugyanis utalt rá, hogy a közéleti viszályok, konfliktusok akadályozzák a fogyasztói és üzleti tömegkommunikációt. Továbbá kérdés az, lehetséges-e valamilyen módon kezelni mégis a magánszereplők szólásszabadsági jogát? Ezen a ponton fonódik össze a Habermas elmélet és az internetes kapuőrök sajátos viszonya. A „szabályozás” fogalma már nem feltétlen egyértelmű. A kormány szabályozza a kapuőröket, a kapuőrök pedig a felhasználókat. A kapuőrök és a kormány párhuzamosan reagálnak, mint koordinátorok, szabályozók a saját tartalmak szabályozása, instruálása kapcsán. A kettősséggel pedig a jogrendszer kénytelen megküzdenni (Koltay, 2020).

A polgári nyilvánosság jelentős része a 21. században az online térbe került. A közéleti világ vitái – szignifikáns mennyiségben – már online folynak. Mialatt a befogadó az internetes tartalomra összpontosít, a média szinte láthatatlan módon átformálja a társadalmi normákat és a társadalmi értékeket, a ki nem mondott szabályokat. Az internetes kommunikáció tehát nem csak a kommunikáció minőségére és tartalmára hat ezeken a változásokon keresztül. Az online szolgáltatások, mint a keresőmotorok vagy a social media irányítani képes a közszférát, hatást tud gyakorolni a közbeszédre. Visszatérve a jogrendszer kettős problematikájára: az online platformok létrehozzák a pseudo-jogi rendszert, ami alapján saját jog szerinti szankciókkal szabályoznak és mindezt magántulajdonú online térben teszik. Ezt a demokratikus nyilvánosság védelmét kijátszó rendszert kénytelenek szó nélkül nézni a nemzetállamok (Koltay, 2020). Habermas perspektívájából nézve a 20. századi internet világát, a vállalati érdekek alapján irányított tömegmédia összejátszott az állammal, ennek következtében már nem állt a közérdek szolgálatában. A 20. század túl nagy politikai

hatalmat adott a médiának, emiatt tér nyílt a nyilvános politikai manipulációra (Reed, Boyd, 2016). A szakirodalom kritizálja a Habermas elméletet abból az aspektusból, hogy az elmélet a közzsféra alatt kizárólag a homogén, fehér felső-középosztályt érti, a növekvő egyéb társadalmi csoportok kárára (Reed, Boyd, 2016). Habermas szerint a technológia nem lehet médium, mert nem bír semmilyen kommunikációs jelentőséggel, egyszerűen csak minimalizálja a fizikai erőfeszítéseket, így segítve a kommunikáció menetét. Az elmélet folyamatos újraértelmezései egyre közelebb visznek a jelen, valamint a médiumok változásának megértéséhez, a társadalom és a social media közti potenciális kockázatok felismeréséhez (Heyman, Pierson, 2015).

Összegzésként igazolni látjuk hipotézisünket, mivel a fent tárgyalt habermasi kommunikatív cselekvésemélet kiterjesztett értelmezési horizontja igazolja azt a korábbi tézisünket, miszerint a social media azért vált napjaink egyik legismertebb online platformjává, mert – a Gálik Mihály-i értelemben – az információéhes társadalom ismeretszerzési szokásai is megváltoztak. (Gálik, 2005) E két elmélet összevetése pedig a Facebook mint emléklap, Pászka definíciójával látszik igazolhatónak, miszerint: „A kollektív emlékezet tehát azért rekonstrukciós, mert a múltból csak azt őrzi meg, amit az adott csoport az adott vonatkozási keretek között képes rekonstruálni” (Pászka 2009, 292. o.).

Irodalom

- Angelusz, R., Tardos, R. & Terestyéni (2011). Kommunikációs technológiák, médiainstémények, társadalmi átalakulás. *Média – Nyilvánosság – Közvélemény*. Szöveggyűjtemény. Gondolat Kiadó, PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék (V. fejezet, pp. 11-12.)
- Bakó, R. K. (2011). A szervezeti retorika új média-terei. *Reconnect Working Papers*, 1, (pp. 1-12.)
- Bartóki-Gönczy, B. (2018). *Az online közvetítő szolgáltatók, mint az információhoz való hozzáférés új kapuőrei*. <https://doi.org/10.15774/PPKE.JAK.2018.001>
- Bisceglío, P. (2013). How social media is changing the way we approach death. *The Atlantic* (2013. augusztus 20.) Letöltés dátuma: 2021.április 18. <https://www.theatlantic.com/health/archive/2013/08/how-social-media-is-changing-the-way-we-approach-death/278836/>
- Blasszauer, B. (1984). *A jó halál*. Budapest. Gondolat
- Dewall, C. N., Buffardi, L. E., Bosner, I. & Campbell, W. K. (2011). Narcissism and implicit attention seeking: Evidence from linguistic analyses of social networking and online presentation. *Personality and Individual Differences*, (p. 51, pp. 57–62.)
- Dombos, P. (2007). Habermas önkorekciója. *Szociológiai Szemle*, (pp. 1-2, 3-15.)
- Fearon, J. C. (2011). *The Technology of Grief: Social Networking Sites as a Modern Death Ritual*. Antioch University, Keen.
- Gálik, M., (2005). A média átváltozásai - Visszatekintés és jövőkép. *Jel-kép* 4, (pp. 44-52.)
- Hallam, E., Hockey, J. (2001). *Death, memory, and material culture*. Oxford, New York.

- Heyman, R., Pierson, J. (2015). Social media, delinguistification and colonization of lifeworld: Changing faces of facebook. *Social Media and Society*, 1 (2).
- Huntington, R., Metcalf, P. (1979). *Celebrations of death: The anthropology of mortuary ritual*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Jenkins, H., Ford, S., & Green, J. (2013). *Spreadable Media: Creating Value and Meaning in a Networked Culture*. New York; London: NYU Press. Letöltés: 2021. április 22. Forrás: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt9qfk6w>
- Kádár, G., Török, B. (2021). Addig nyújtózkodj, ameddig a szólásszabadság ér. Vagy ameddig engedek? – Interjú Dr. Török Bernáttal. *Arsboni* 1-5.
- Koltay, A. (2000). Az internetes kapuőrök és az emberi jogok európai egyezményeknek Tizedik cikke- A sajtószabadság új alanyai. *Állam és Jogtudomány* 58(4) 129-140.
- Koltay, A. (2020). Online kapuőrök és a demokratikus nyilvánosság jövője és jelene. Digitális szabadság
- Monostori, D., Dombi, E., Zelena, A (2018). Hibás kommunikációs panelek perinatális veszteség esetén esetismertetés. *ORVOSI HETILAP* 159: 25 (pp. 1033-1036.)
- O'Rourke, Meghan (2013). Tweeting death. *New Yorker* (2013. július 31.) Letöltés dátuma: 2021. április 18. Forrás: <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/tweeting-death>
- Parapatics, A., Veszelszki, Á. (2014). A részvételtől a részvétiig. A halál megjelenése és gyászunk a közösségi oldalakon. *Magyar nyelvőr*, 138 (2) (pp. 179-199.)
- Pászka, I (2009). *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged. Szegedi Egyetemi Kiadó.
- Philippe, A. (1977). A halál iránti attitűdjeink. A fejlődés főbb állomásai és értelmezése. *Mérleg* 13 (4) (pp. 339-354.)
- Rebecca, K., Abbe, E.F. & Gisela, G. (2013). R.I.P.: Remain in perpetuity. Facebook memorial pages. *Telematics and Informatics* 30 (1) (pp. 2-10.)
- Reed, L., Boyd, D. (2016). Who controls the public sphere in an era of algorithms: Case studies. *Data & Society*, 10, https://www.datasociety.net/pubs/ap/QuestionsAssumptions_background-primer_2016.pdf
- Ricoeur, P. (2004). *Memory, History, Forgetting*. Chicago. University of Chicago Press
- Szűts Z. (2018). *Online - Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Budapest. Wolters Kluwer.
- Újhelyi, A. (2014). A facebook szociálpszichológiája, szakirodalmi összefoglaló. *Alkalmazott pszichológia* 14 (1), (pp. 113-132.)
- Zana, Á. (2007). Halál és haldoklás a vizuális médiában- Hogyan alakul a halálképünk a média hatására? *Kharón Thanatológiai Szemle* 2007/3-4 11, (pp. 4-58.)
- Zelena, A. (2014). A fájlmegosztó oldalak „nyugodj békében” videóinak lélektanáról. *Kharón Thanatológiai Szemle*, 2014/4. 19-25.
- Zelena, A. (2018). Veszteségkommunikáció az újmédia színterein. *Médiakutató: médiaelméleti folyóirat*. 18 (pp. 139-147.)
- Zelizer, B. (1995). Reading the past against the grain: The shape of memory studies. *Critical Studies in Media Communication* 12 (2) (pp. 214-239.)

ÖNREPREZENTÁCIÓ A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁBAN A COVID19-JÁRVÁNY ELSŐ ÉS MÁSODIK HULLÁMÁNAK IDEJÉN

Bevezetés

A közösségi média az elmúlt másfél évtizedben sokunk életében nélkülözhetetlenné vált. Számos definíciója ismert, amelyeknek a legjobb összefoglalása talán így hangzik: „a közösségi média mobil és web-alapú technológiákat alkalmaz rendkívül platformok létrehozására, ahol egyének és közösségek felhasználói tartalmakat készíthetnek, módosíthatnak, vitathatnak és oszthatnak meg” (Kietzmann, Hermkens, McCarthy & Silvestre, 2011). A közösségi média felhasználható a földrajzi és kulturális értelemben vett távolság áthidalására, s kommunikációs értelemben a küldő és a fogadó szerepének felcserélhetősége jellemzi. Jelen kísérleti tanulmány célja, hogy betekintést nyújtson az önreprezentációs minták változásába a közösségi médiában – pontosabban a közösségi oldalakon (Facebook, Instagram, LinkedIn, Twitter, Pinterest és YouTube) és közösségi üzenetküldő szolgáltatásokban (Messenger, Viber, WhatsApp, és Snapchat) –, valamint ennek a mentális egészségre gyakorolt esetleges hatásába; a magyar felhasználók körében – a Covid19-világjárvány első és második hulláma alatt online kérdőív segítségével – készült felmérés alapján.

A Covid19 („Coronavirus disease 2019”) egy új típusú koronavírus okozta betegség, amit a szakirodalom SARS-CoV-2 néven is említ („severe acute respiratory syndrome coronavirus 2”, vagyis súlyos akut légzőszervi szindróma 2.), és először a kínai Vuhan városában jelent meg (Cennimo, 2020). Az egyesült államokbeli Betegségmegelőzési és Járványügyi Hivatal (Centers for Disease Control and Prevention) leírása alapján „a Covid19-ről feltételezzük, hogy elsősorban közeli kontaktus nyomán terjed emberről emberre, beleértve az egymás közelében tartózkodást is (nagyjából 180 cm-en belül) (CDC 2020). Mivel a vírus igen fertőzőképes, nagyon könnyen terjed, és különösen ártalmas a gyengébb immunrendszerrel rendelkezőkre, a világ számos táján kijárási korlátozásokat, lezárásokat, karantént és fizikai távolságtartást vezettek be a járvány megfékezésére” (Sanche et al., 2020).

Magyarországon 2020. március 11-én hirdettek egészségügyi veszélyhelyzetet a Covid19 első hullámának idején (Magyar Közlöny 2020/39). Ezt március 28-án kijárási korlátozás követte, az első rendelkezés szerint kéthetes időtartamra. A kormány azonban április 9-én határozatlan időre meghosszabbította a kijárási korlátozást, amit május 4-től fokozatos enyhítés követett. Az első hullám alatti korlátozó intézkedések közé tartozott a határzár; az oktatási intézmények, a szabadidő eltöltésére szolgáló zárt terek, az éttermek, a kávézók, a bárók, a szórakozóhelyek és bizonyos magánintézmények bezárása; a gyülekezés és a nyilvános események korlátozása; a látogatási tilalom a szociális intézményekben és a kórházakban; valamint a maszkviselési kötelezettség bizonyos zárt terek esetében, például a tömegközlekedési eszközökön, boltokban és bevásárlóközpontokban.

A megbetegedések számát és a korlátozó intézkedéseket tekintve – enyhébb nyári időszak után – ősszel ismét növekedésnek indult a napi új esetszám, így november 4-én újra kihirdették az egészségügyi veszélyhelyzetet, a járvány második hullámára adott válasz gyanánt (Magyar Közlöny 2020/237). November 5-én részleges kijárási tilalom lépett érvénybe, amely jelen tanulmány megírásának idején – vagyis 2021. február 18-án – is fennáll, ami azt jelenti, hogy este nyolc óra és hajnali öt között csak bizonyos kötelezettségről (pl. munkavállalásról vagy versenysportolói tevékenységről) szóló igazolás birtokában lehet közterületen tartózkodni. A szájmászok viselete immáron nemcsak zárt térben vált kötelezővé, hanem a 10 000 fős lélekszám fölötti települések esetében – a helyi szabályozástól függően – valamennyi közterületen.

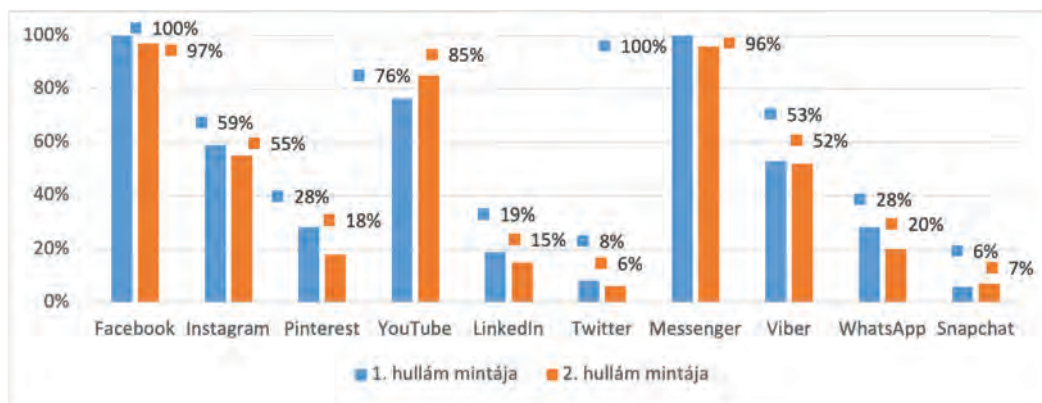
A Covid19-világjárványhoz olyan mentális és érzelmi tehertételek társulnak, mint például a jövővel kapcsolatos bizonytalanság, a fertőzéstől való félelem, az erőforrások hiánya, a személyes szabadságot mindeztáig példátlan mértékben korlátozó közegészségügyi intézkedések, az anyagi veszteségek, vagy a médiában megjelenő ellentmondásos üzenetek (Pfefferbaum & North, 2020). A szakirodalom szerint jelentős növekedést lehetett megfigyelni a depresszió, a szorongás, valamint azok társbetegségeinek előfordulásában azoknak a körében, akik gyakran használták a közösségi médiát a Covid19-járvány alatt (Gao et al., 2020). Az extenzív közösségimédia-használatot azonban már a pandémia előtt összefüggésbe hozták a megnövekedett depressziókockázattal (Lin et al., 2016). Jelen kísérleti tanulmány három hipotézise a következő: (1) a közösségi média használatára fordított idő, (2) és az önreprezentációs tartalmak megosztásának hajlandósága ismét megnövekedett a járvány második hulláma alatt, (3) ami a depressziós tünetek előfordulásának magasabb arányával jár együtt – az első hullámhoz hasonlóan (Sándor, 2020).

Módszertan és eredmények

Annak érdekében tehát, hogy pillanatképet kapjunk a közösségimédia-használati szokások változásáról és azok mentálhigiénés vonatkozásáról a Covid19-járvány első és második hulláma alatt, kétlépcsős adatfelvétel történt, online kérdőív segítségével. A két anonim kérdőív ugyanazt a 20 kérdést tartalmazta, csupán az időhatározó tért el a szövegben ott, ahol erre szükség volt. Az első kérdéscsoport az alapvető demográfiai jellemzőikre vonatkozott (nem, kor, településtípus és iskolai végzettség); míg a második a közösségimédia-használati szokásokra (Milyen közösségimédia-platformokat használnak, milyen típusú tartalmakat tesznek közzé, honnan „posztolnak”, és milyen gyakran. Emellett pedig válaszoltak a nemzetközileg elismert és gyakran használt Patient Health Questionnaire 2 (PHQ-2) kérdéseire is, az aktuális mentális egészségi állapotuk alapszintű felmérésének céljából. A kérdőív – járványügyi okokból személyes interjúkészítési lehetőség hiányában – két nyitott kérdést is tartalmazott a résztvevők közösségimédia-használattal kapcsolatos gondolatainak rögzítésére, a Covid19 első hulláma alatt.

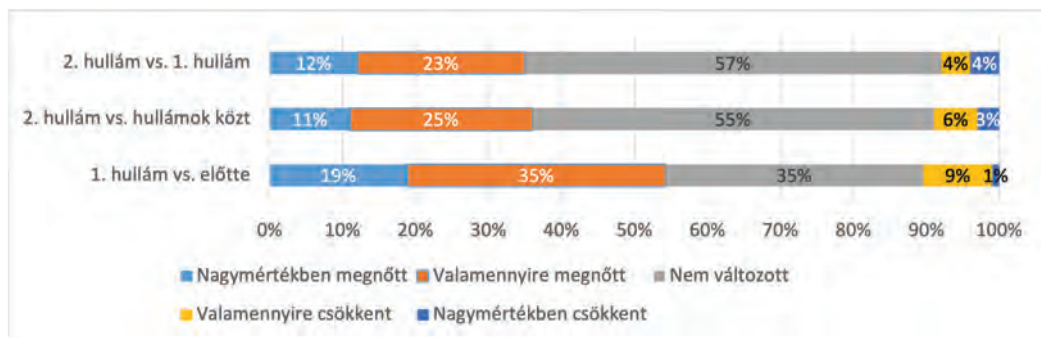
Az első adatgyűjtésre 2020. április 22. és május 11. között került sor a közösségi médián (Facebookon és Instagramon) keresztül elért mintával, az első hullám miatti korlátozó intézkedések idején. Akkor 170 közösségimédia-felhasználó töltötte ki a kérdőívet, ahol a

közösségi média-használati kérdések elsősorban az első hullámra és a járvány előtti időszakra vonatkoztak. A második kérdőívet a második hullám alatti kijárási tilalom bevezetése után, november 20. és december 2. között lehetett kitölteni, és az akkori állapot mellett a két hullám közötti időszakra vonatkoztak a közösségi média-használati kérdések. A világjárvány kiszámíthatatlan természete és a korlátozó intézkedések előreláthatatlansága miatt, mindkét esetben a lehető leggyorsabb és leghatékonyabb adatgyűjtési mód alkalmazására volt szükség. Mivel az első hullám alatt még nem tudhattuk, hogy lesz-e második – és ha igen, akkor mikor és mennyire súlyos –, nem lehetett biztosítani, hogy a két minta ugyanazokat a kitöltőket tartalmazza. Az összehasonlíthatóság érdekében a második kérdőív válaszadatbázisa arányosításra került: 119 résztvevőből 100-nak a válaszai kerültek kiválasztásra úgy, hogy a válaszadók neme és a korcsoportok egymáshoz viszonyított aránya kevesebb, mint 0,5%-os eltérést mutasson az első hullám mintájához képest (mindkét mintában 79% volt a nők aránya, 21% pedig a férfiaké; 2% tartozott a 13-19 évesek közé, 34% a 20-29 éves korcsoportba, 31% a 30-39 évesek közé, 16% a 40-49 éves korcsoportba, 13% az 50-59 évesek közé, 4% pedig a 60-69 esztendőss korcsoportba). A Facebook és a Messenger számított a leggyakrabban használt közösségi média-platfornak (100% és 100%-os aránnyal az első hullámos mintában, illetve 97% és 96%-os aránnyal a másodikban). A vizsgált platfornok közé tartozott még a YouTube (76% és 85%), az Instagram (59% és 55%), a Viber (53% és 52%), a WhatsApp (28% és 20%), a Pinterest (28% és 18%), a LinkedIn (19% és 15%), a Twitter (8% és 6%), és a Snapchat (6% és 7%) [1. ábra].

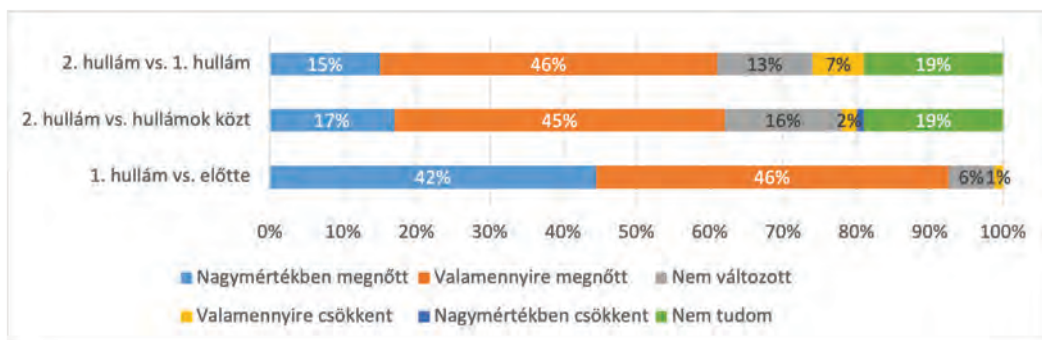
1. ábra: Közösségi média-platfornok használata a résztvevők körében

Arra a kérdésre, hogy „Hogyan változott a közösségi média használatára fordított idő?” az első hullám alatti válaszoknál lehetett a legnagyobb változást megfigyelni, akkor a résztvevők 54%-a számolt be arról, hogy több időt szánt erre, mint a járvány előtt. A válaszadók harmadánál ez az idő még tovább növekedett a második hullám idején, amely azonban csekélyebb változást hozott, mint az első [2. ábra]. „Tavasszal [az első hullám alatt] több időt töltöttem el az online térben, mint most, de összességében több időt töltök az online térben, mint [a] korona [vírus-járvány] előtt” – fogalmazott az egyik kitöltő a második hullám idején.

2. ábra: Saját közösségimédia-használati időben észlelt változások a járvány idején

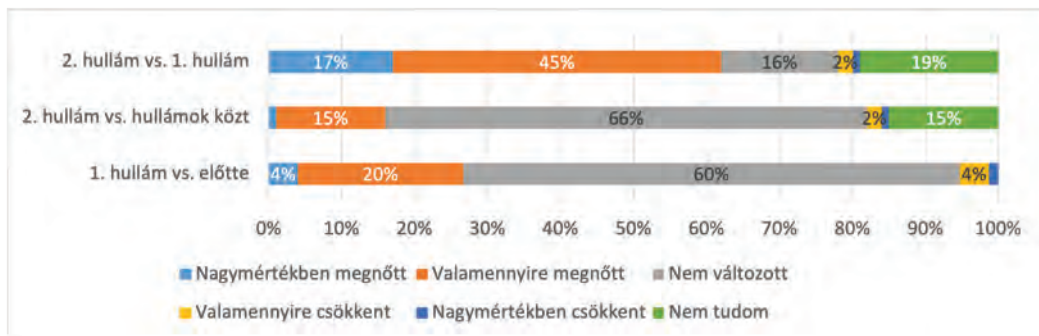
Az eredmények jelentős különbséget mutatnak aközött, hogy a résztvevők hogyan érzékelték a saját közösségimédia-használati idejükben bekövetkezett változást és a másokét. Hajlamosabbak voltak másoknál nagyobb változásról beszámolni, mint saját maguknál [3. ábra]. „Aki otthon van, az szerintem többet használja ezeket az appokat” – mutatott rá az egyik kitöltő. „A képernyőidőm jelentősen növekedett, egyértelműen mutatva, hogy többet használom a közösségi médiát. Leginkább a barátaimmal való kapcsolattartásra használom” – jelezte egy másik résztvevő. „Munkaügyben többet használom, mert online oktatok” – hangsúlyozta a munkavégzéssel való összefüggést egy harmadik válaszadó.

3. ábra: Mások közösségimédia-használati idejében észlelt változások a járvány idején

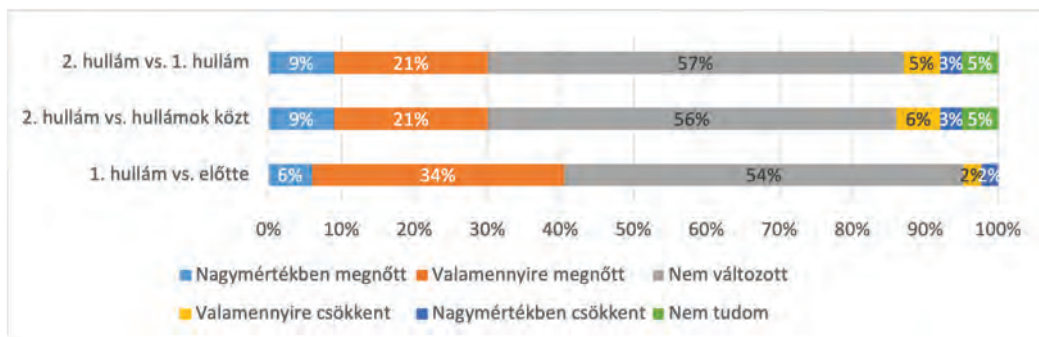
Ami a közösségi médiában közzétett fényképekre és videókra kapott reakciókat (lájkokat, egyéb egy gombnyomással adható válaszokat vagy kommenteket) illeti, a résztvevők nagyobb mennyiség-növekedést észleltek a második hullám alatt az elsőhöz viszonyítva, mint az első hullám alatt a járvány előtti időszakhoz viszonyítva. A kitöltők csaknem kétharmada (62%) úgy érzekelte, hogy több reakciót kapott a második hullám idején, mint az elsőnél, míg kevesebb, mint egynegyedük (24%) számolt be ugyanolyan szintű aktivitásról az első hullám alatt, mint a járvány előtt [4. ábra]. „Mivel a korosztályomban [20-29] lévőeknek több ideje van (online tanulás miatt, pl. nekem a napi vonatutazási időm felszabadult, ami napi 4 óra) szerintem több időt fordítanak a beállított képekre” – hangsúlyozta az egyik válaszadó.

„Szerintem az emberek általában véve többet használják a közösségi médiát, mint az új korlátozások előtt. Általánosságban nincs olyan sok tennivalónk... csak a közösségi média” – jegyezte meg egy másik résztvevő.

4. ábra: Saját közösségimédia-bejegyzésekre kapott reakciók számának változása a járvány idején

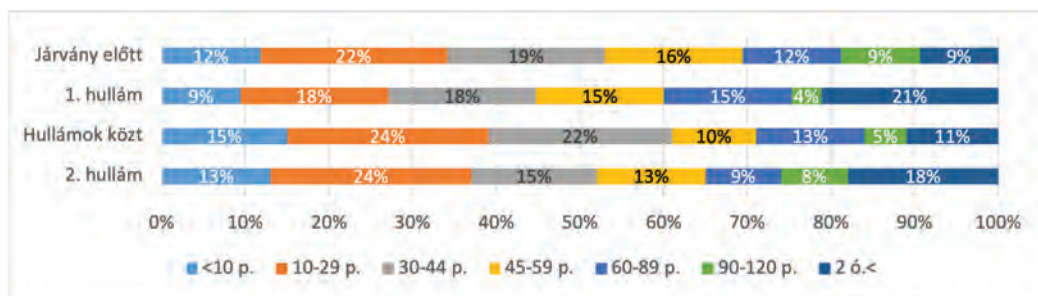
Érdekes, hogy több kitöltő (40%) érezte úgy, hogy jobban megnövekedett a mások közösségimédia-tartalmaira adott reakcióik száma az első hullám alatt (a járvány előtti időszakhoz viszonyítva), mint a második hullám alatt az elsőhöz vagy a két hullám közötti időszakhoz viszonyítva (30% és 30%). „Többet kommentelnek, durvábbak a viták” – figyelte meg az egyik kitöltő a reakciók kapcsán.

5. ábra: Mások közösségimédia-bejegyzéseire adott reakciók számának változása a járvány idején

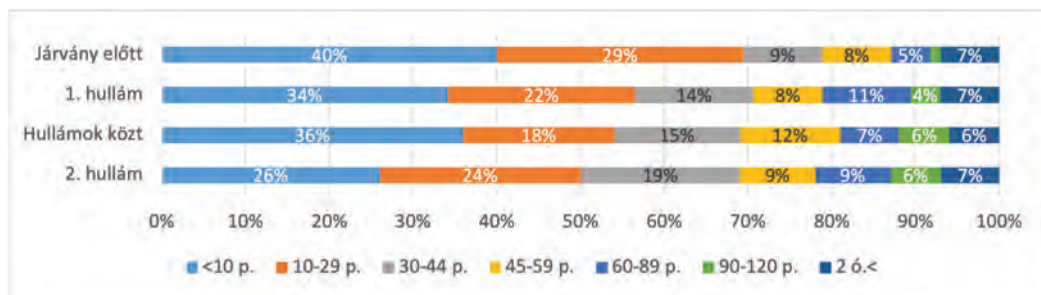
A mátrix-kérdésekkel (soronkénti feleletválasztással, ahol az időintervallumok szerepeltek az oszlopok mentén, a közösségimédia-platformok pedig az egyes sorokban) nyert adatok szerint a közösségi média használatára fordított napi idő jelentősen megnövekedett a Covid19-világjárvány idején. A résztvevők kétszer válaszoltak erre mindkét kérdőív esetében: az elsőnél az első hullám alatti és előtti adatok kapcsán, a másodikkál pedig a második hullám alatti és előtti közösségimédia-használatra vonatkozóan. Valamennyi vizsgált platform közül

a Facebook-használat esetében lehetett megfigyelni a legkiemelkedőbb változást: az első hullám idején a „több mint 2 óra” számított a leggyakoribb válasznak (21%), míg az ennyire intenzív használat aránya szinte a felére csökkent (11%) a két hullám között, hogy aztán a második hullám alatt ismét emelkedjen (18%) [6. ábra]. „Mások képeit a[z este] 8 utáni időszakban intenzívebben figyelem” – utalt az egyik válaszadó a második adatfelvétel idején érvényben lévő 20 és 5 óra közötti kijárási tilalomra.

6. ábra: Észlelt napi Facebook-használati idő a járványhullámok előtt és alatt

Azoknak az aránya, akik naponta legalább félórát töltenek a YouTube-on, ugyancsak jelentősen emelkedett az első hullám alatt (31%-ról 44%-ra), majd ez a növekedés tovább folytatódott a két hullám közötti időszakban (46%) és a második hullám alatt is (50%) [7. ábra].

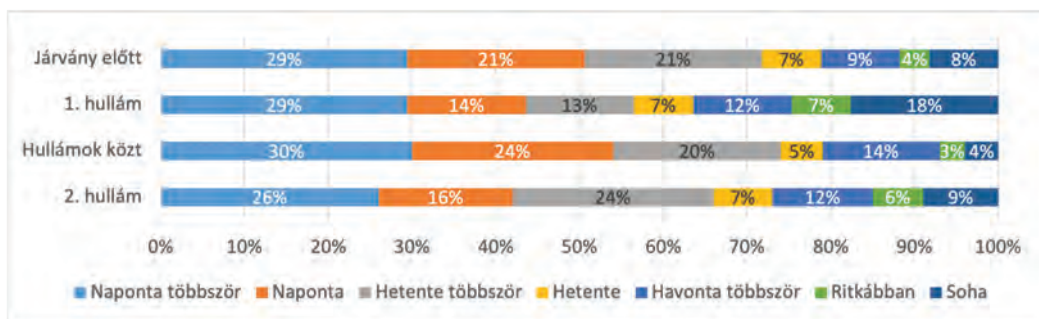

7. ábra: Észlelt napi YouTube-használati idő a járványhullámok előtt és alatt

A közösségi médiabeli önreprezentáció intenzitásának felméréséhez a résztvevők válaszoltak arra, hogy milyen gyakran osztottak meg képeket vagy videókat saját magukról vagy a hozzájuk közelállókra a járvány első két hulláma előtt és alatt. Az adatok szerint jelentősebb változást lehetett megfigyelni a közösségi üzenetküldő platformokon (Messengeren, Viberen, WhatsAppon és Snapchaten), mint a közösségi oldalakon (Facebookon, Instagramon, LinkedInen, Twitteren, Pinteresten és YouTube-on). „Sokkal több a szelfi (sminkben, maszkban), több lett az önjelölt szakács és cukrász, az első hullámkor nagyon sok volt a Skype és Zoom beszélgetések képernyőmegosztása, több házi edzéses és futós képet látok az ismerőseim körében, tömegesen megjelentek a home office és kézműves hobbi képek, több a nosztalgikus

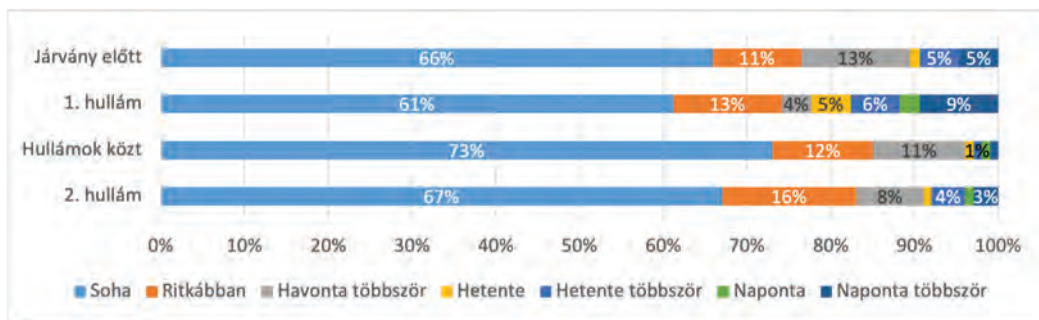
megosztás az előző évek utazásairól és koncertekről, bulikról, fesztiválokról” – foglalta össze az egyik kitöltő. „Többen kezdtek el karanténos képeket, videókat, mémeket megosztani, gyártani” – tette hozzá egy másik.

A legjelentősebb változás a Messenger esetében történt, ahol az első hullám alatt a válaszadók 18%-a osztott meg fotókat vagy videókat saját magáról, vagy a hozzá közelállólókról „naponta többször” is, míg a járvány előtt csupán 8% tett így, a két hullám között 4%, a második hullám idején pedig 9%. Az ilyen jellegű tartalmak napi egyszeri megosztása 4%-ról 7%-ra emelkedett a Messengeren az első hullám alatt, hogy aztán a két hullám között 3%-ra essen vissza, majd 6%-ra növekedjen a második hullám idején [8. ábra].

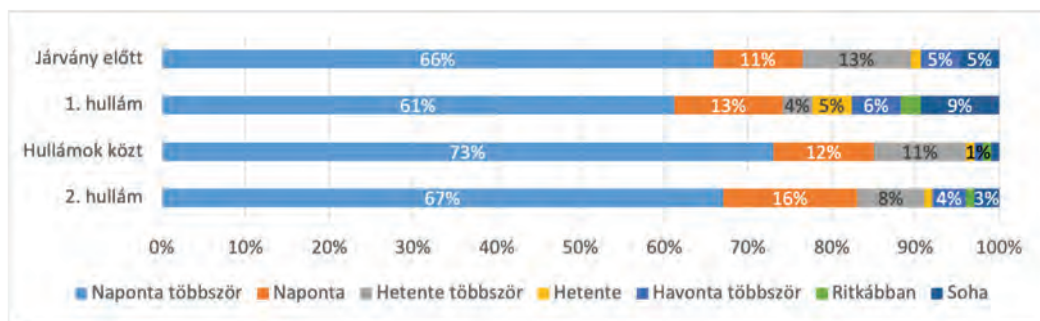
8. ábra: A résztvevők saját magukat vagy hozzájuk közel állókat ábrázoló fényképeinek vagy videóinak megosztási gyakorisága a Messengeren a járvány előtt és alatt

A Viberen – a résztvevők körében második leggyakrabban használt közösségi üzenetküldő platformon – kétszeresére emelkedett a napi többszöri önreprezentatív kép- vagy videómegosztók aránya a Covid19-világjárvány első hulláma alatt (5%-ról 9%-ra), ez az arány viszont jelentősen csökkent a második hullám előtt és alatt (1% és 3%) [9. ábra].

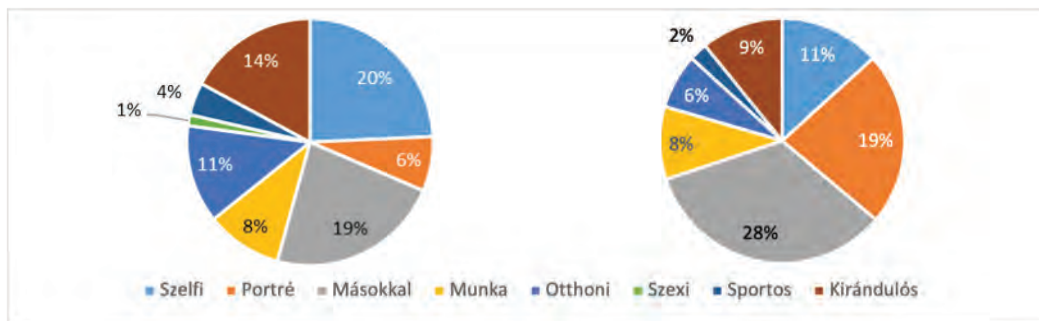
9. ábra: A résztvevők saját magukat vagy hozzájuk közel állókat ábrázoló fényképeinek vagy videóinak megosztási gyakorisága a Viberen a járvány előtt és alatt

A Facebookon, amely jelenleg a világ legnépszerűbb közösségimédia-oldala (Clement, 2020), a válaszadók között az első hullám alatt 4%-ról 6%-ra nőtt azoknak az aránya, akik legalább naponta „posztoltak” saját magukat vagy hozzájuk közel állókat ábrázoló fényképeket vagy videókat, majd a két hullám között 1%-ra esett vissza, hogy aztán 3%-ra emelkedjen a második hullám idején. A leggyakoribb válasz minden időszakra vonatkozóan az volt, hogy a kitöltők havi néhány alkalomnál is ritkábban tesznek közzé önreprezentatív tartalmat a Facebookon [10. ábra].

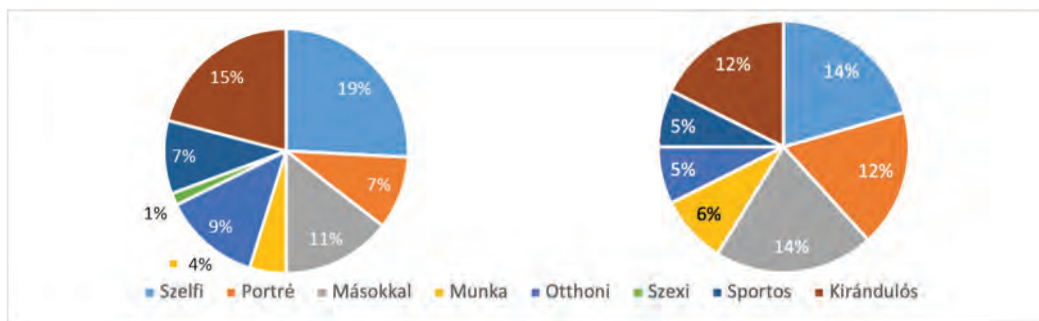
10. ábra: A résztvevők saját magukat vagy hozzájuk közel állókat ábrázoló fényképeinek vagy videónak megosztási gyakorisága a Facebookon a járvány előtt és alatt

Az önábrázolás formáját tekintve az első hullám alatt a „szelfik” számítottak a leggyakoribbnak valamennyi vizsgált közösségimédia-platformon (Facebook, Instagram, Pinterest, YouTube, LinkedIn, Twitter, Messenger, Viber, WhatsApp és Snapchat). Ezzel szemben a második hullámra csökkent a szelfik népszerűsége (20%-ról 11%-ra), átengedve az első helyet a korábbi ezüstérmes „másokkal” kategóriának (19%-ról 29%-ra emelkedett aránnyal) [11. ábra]. Ez arra enged következtetni, hogy a két hullám közötti időszak emlékeit később, a második hullám alatt osztották meg a felhasználók, vagy esetleg már kevesebb aggályuk volt a személyes érintkezéssel kapcsolatban. „Nagyon sok »throwback« képet látok” – erősítette meg az egyik válaszadó. „Nagyobb a megmutatási vágy [másokban] arra nézve, hogy hogyan töltik otthon az idejüket” – jegyezte meg egy másik.

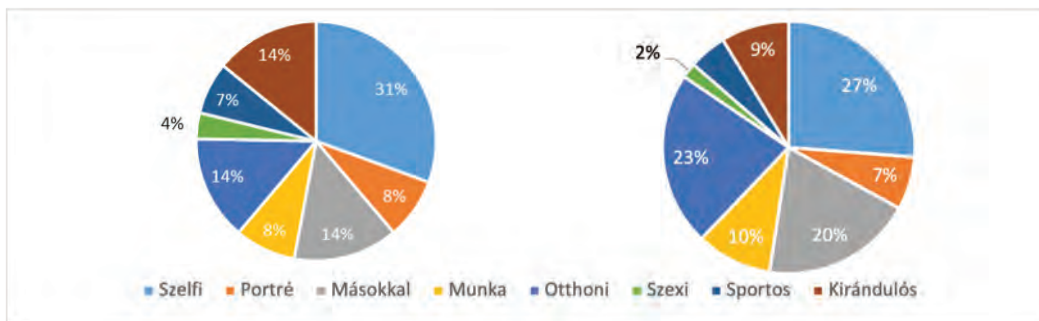
11. ábra: A Facebookon megosztott önreprezentációs jellegű fényképek és videók a járvány első (balra) és második (jobbra) hulláma alatt

Az Instagramon, amely ugyancsak a világ egyik legnépszerűbb közösségimédia-platformja (Clement, 2020), ugyanez a tendencia érvényesült: a szelfik népszerűsége az első hullám alatti 19%-ról 14%-ra esett vissza a második hullámra, míg a másokkal készült fényképek és videók 11%-ról 14%-ra emelkedett [12. ábra]. „Sokan posztolnak többet, és olyanok is elkezdtek gyakrabban szelfiket vagy otthoni (pl. háziállatos) fotókat közzétenni, akik eddig ezt ritkán tették” – közölte az egyik kitöltő a második hullám idején.

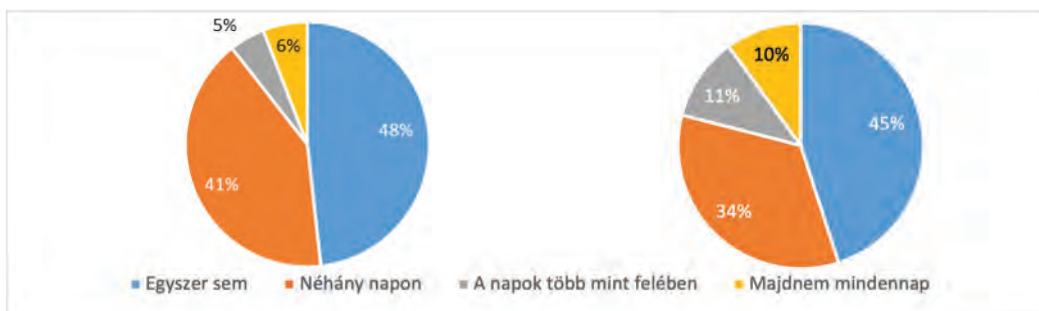
12. ábra: Az Instagramon megosztott önreprezentációs jellegű fényképek és videók a járvány első (balra) és második (jobbra) hulláma alatt

A közösségi oldalakhoz képest zártkörűbb közösségi üzenetküldő platformokon, mint amilyen például a Messenger – ahol a tartalmat általában nem nyilvános megosztásra szánják – a „szexi” képek és videók aránya is mérhető volt (4% és 2% a két járványhullám alatt) [13. ábra].

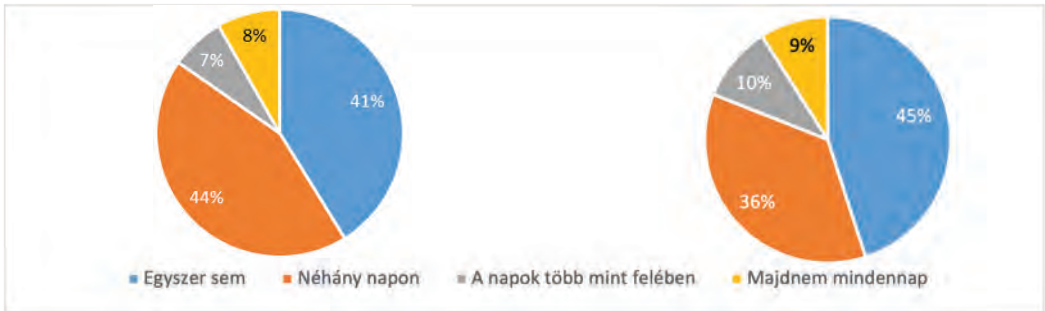

13. ábra: A Messengeren megosztott önreprezentációs jellegű fényképek és videók a járvány első (balra) és második (jobbra) hulláma alatt

Annak érdekében, hogy rálátást kapjunk a résztvevők mentális egészségi állapotára, a kérdőív része volt a nemzetközileg elismert és gyakran használt Patient Health Questionnaire-2 (PHQ-2) kérdéssor is, amely csupán kettő – ám igen fontos – elemet tartalmaz. „Az elmúlt 2 hétben milyen gyakran okoztak Önnek gondot az alábbi panaszok? 1. Kevés érdeklődés vagy örömezés tevékenységei során. 2. Szomorúság, lehangoltság vagy reménytelenség.” A válaszlehetőségek: „egyszer sem” (0 pont), „néhány napon” (1 pont), „a napok több mint felében” (2 pont), „majdnem mindennap” (3 pont). A PHQ-2 teszt eredménye így 0-tól 6 pontig terjedhet. Legalább 3 pont esetén fennáll a súlyos depressziós zavar (major depressive disorder) veszélye, s további vizsgálatok elvégzése javallott. A PHQ-2 eredmények szerint több résztvevőt érintett ez a probléma a második hullám alatt, mint az első az idején [14-15. ábra].

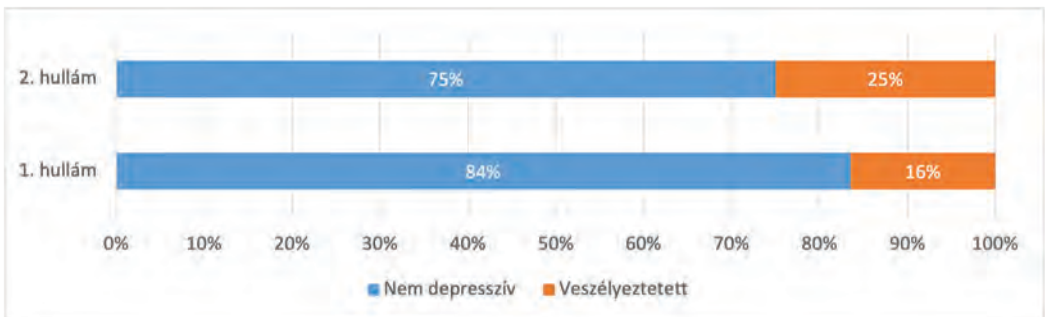

14. ábra: PHQ-2 válaszok – „Kevés érdeklődés vagy örömezés tevékenységei során” az első hullám (balra) és a második hullám (jobbra) alatt

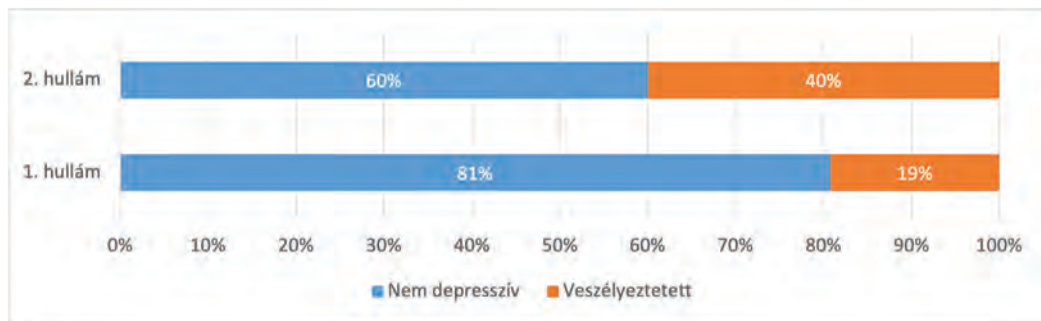

15. ábra: PHQ-2 válaszok – Szomorúság, lehangoltság vagy reménytelenség” az első hullám (balra) és a második hullám (jobbra) alatt

A PHQ-2 kérdésekre adott válaszok alapján jelentősen megnövekedett azoknak az aránya a teljes mintában, akiknél fennállt a súlyos depresszív zavar kockázata: az első Covid19-járványhullám alatt 16%-uk ért el legalább 3 pontot a teszten, míg a második hullám idején 25%-uk [16. ábra]. Azok között viszont, akik legalább napi rendszerességgel osztottak meg képet vagy videót saját magukról vagy hozzájuk közelállókról a Messengeren – ahol az ilyen tartalmak megosztására való hajlandóság a leginkább megnövekedett –, 19% volt a súlyos depresszív zavarral veszélyeztetettek aránya az első hullám alatt, és 40% a második hullám idején [17. ábra].

16. ábra: A PHQ-2 teszt szerint depresszióval veszélyeztetettek aránya a teljes mintában

17. ábra: A PHQ-2 teszt szerint depresszióval veszélyeztetettek aránya azok között, akik legalább napi rendszerességgel osztottak meg képet vagy videót saját magukról vagy hozzájuk közelállóról a Messengeren

Konklúzió

Jelen kísérleti tanulmány eredményei mindhárom hipotézist megerősítették: (1) a közösségimédia-használatra fordított idő és (2) az önreprezentatív tartalmak megosztásának hajlandósága ismét megnövekedett a második hullám alatt, (3) az ilyen jellegű tartalmakat leggyakrabban megosztók között pedig magasabb volt a súlyos depresszióval veszélyeztetettek aránya a PHQ-2 pontszámuk szerint, akárcsak az első hullám idején (Sándor, 2020). Noha a közösségimédia-használatra fordított idő és a saját magukat vagy a hozzájuk közelállók által ábrázoló fényképek vagy videók megosztási hajlandósága csekélyebb mértékben növekedett a második hullám alatt a két hullám közötti időszakhoz viszonyítva, mint az első hullám alatt a járvány előtti időszakhoz viszonyítva. A második hullám alatt sokkal nagyobb volt a súlyos depresszív zavarral veszélyeztetettek aránya a teljes mintában – ráadásul azok között, akik legalább napi rendszerességgel osztottak meg képet vagy videót saját magukról vagy hozzájuk közelállóról a Messengeren – ez az arány több mint kétszeresére növekedett a második hullámra. A kutatás a viszonylag kis elemszámú minta ellenére is hozzájárul a közösségimédia-használat, az ottani önreprezentáció, illetve a társadalmi események közötti összefüggések feltárásához.

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszönetet mond az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájának a tudományos háttér biztosításáért, külön megköszönve a doktori témavezető, Dr. Csepeli György professor emeritus, az Interdiszciplináris Társadalomkutatások Doktori Program vezetőjének segítségét.

Irodalom

- Cennimo, D. J. (2020). *What is COVID-19?* Retrieved January 4, 2021, from <https://www.medscape.com/answers/2500114-197401/what-is-covid-19>
- Centers for Disease Control and Prevention (CDC) (2020). *Ways COVID-19 Spreads*. Retrieved January 3, 2021, from <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prevent-getting-sick/how-covid-spreads.html>
- Clement, J. (2020). *Most used social MEDIA 2020*. Retrieved December 2, 2020, from <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>
- Gao, J., Zheng, P., Jia, Y., Chen, H., Mao, Y., Chen, S., et al. (2020) Mental health problems and social media exposure during COVID-19 outbreak. *PLoS ONE*, 15(4). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0231924>
- Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, 54(3), 241-251. doi:10.1016/j.bushor.2011.01.005
- Lin, L. Y., Sidani, J. E., Shensa, A., Radovic, A., Miller, E., Colditz, J. B., . . . Primack, B. A. (2016). ASSOCIATION between social media use and depression Among U.S. young adults. *Depression and Anxiety*, 33(4), 323-331. doi:10.1002/da.22466
- Magyarország Kormánya (2020, March 11). A Kormány 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelethez a veszélyhelyzet kihirdetéséről. *Magyar Közlöny*, 2020/39. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/6ddb40c788cb35b5bd5a5be4bb31294b59f9fc/megtekintes>
- Magyarország Kormánya (2020, november 3). A Kormány 478/2020. (XI. 3.) Korm. rendelethez a veszélyhelyzet kihirdetéséről. *Magyar Közlöny*, 2020/237. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/8cbd291e418e353982f0af40c3a77d83c5d62fd4/megtekintes>
- Pfefferbaum, B. & North, C. S. (2020). Mental health and the COVID-19 pandemic. *New England Journal of Medicine*. Retrieved June 5, 2020, from <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJMp2008017>
- Sanche, S., Lin, Y., Xu, C., Romero-Severson, E., Hengartner, N., & Ke, R. (2020). High contagiousness and rapid spread of severe acute respiratory syndrome coronavirus 2. *Emerging Infectious Diseases*, 26(7), 1470-1477. <https://dx.doi.org/10.3201/eid2607.200282>
- Sándor, A. V. (2020). Self-Representation in Social Media During the COVID-19 Pandemic Lockdown. *European Journal of Social Sciences* 3(2), 113–126. DOI: 10.26417/ejss.v3i2.

Zsell Szilvia

HAJLÉKTALANSÁG ONLINE ÉS OFFLINE. A HAJLÉKTALAN EMBEREK KOMMUNIKÁCIÓS ÉS MÉDIAHASZNÁLATI SZOKÁSAINAK VIZSGÁLATA

Bevezetés

Kutatásom témája a hajléktalan emberek kommunikációs és médiahasználati szokásainak vizsgálata. Azt szeretném megtudni, hogy a társadalom periferiáján élő otthonatlanok milyen kommunikációs csatornákat használnak, van-e lehetőségük hozzáférni a modern technológia infokommunikációs eszközeihez (internet, közösségi média, applikációk, e-mail, mobil/okostelefon) és ezek az eszközök segítséget nyújthatnak-e számukra a társadalmi visszailleszkedésben.

Az internet, valamint a különféle infokommunikációs eszközök olyan gyorsan terjedtek el az egész világban és hódítottak teret az élet valamennyi területén, hogy a kultúrára, közízlésre, az emberek életvitelére, életfelfogására gyakorolt hatásuk vitathatatlan (Bódi, 2004). Ebből a gondolatból született meg az a kérdés, hogy ami alapvetően a hétköznapi emberek többségének a mindennapi médiahasználat során természetes, az a társadalom periferiáján élő hajléktalan embereknek is az? Vagy éppen ellenkezőleg? Van egyáltalán lehetőségük elérni ezeket a csatornákat és ezeken keresztül felzárkózni a társadalomba?

Feltételezésem szerint a hajléktalan embereknek alapvetően nincs, vagy kevesebb módjuk van használni a modern infokommunikációs eszközöket. Koronavírus idején a helyzet napról napra nehezebb, a kapuk záródnak, a hajléktalan közösség egyre jobban a periferiára kényszerül. A nehézségeket csak fokozta a 2018. október 15-től hatályba lépett *Szabálysértési törvény*, az úgynevezett „hajléktalantörvény”, amely szabályozza és tiltja az életvitelszerűen köztereken való tartózkodást a hajléktalan emberek számára.

A kutatás során olyan módszereket alkalmaztam, amelyek véleményem szerint növelik a kutatási eredmények megbízhatóságát. Ezen elgondolásom alapján kvalitatív (személyes, telefonos, vagy online interjúk: hajléktalan emberekkel és a hajléktalanellátásban dolgozó szakemberekkel), valamint kvantitatív (kérdőíves) adatgyűjtési módszerek együttes használatával igyekeztem hozzájutni érvényes és megbízható adatokhoz.

A kutatómunkát Budapesten végeztem 2020 szeptemberétől október végéig, a koronavírus járvány második hullámának időszakában. A kérdőíves módszer segített annak feltárásában, hogy mennyire ismerik vagy nem ismerik, illetve mennyire használják vagy éppen nem használják a mindennapjaikban a különböző infokommunikációs eszközöket a fedél nélkül élő emberek. Az interjúk pedig arra adták meg a választ, hogy milyen lehetőségeket látnak a hajléktalan emberek és a hajléktalanellátásban dolgozó szakemberek arra, hogy a modern infokommunikációs eszközöket felhasználva, a hajléktalanellátás új utakat és lehetőségeket találjon a fedél nélkülség problémájának kezelésére és megoldására.

A tanulmány első részében hazai és nemzetközi viszonylatban kívánom bemutatni a hajléktalan emberek viszonyát az újmédia eszközeihez.

A kutatómunka részletes bemutatása és a kutatási eredményeim elemzése, összefoglalása található a tanulmány második felében, a témához kapcsolódó és felhasznált szakirodalom segítségével.

A záró részben, a kutatási eredményeim tükrében szeretném megfogalmazni javaslataimat a hajléktalanellátórendszer intézményei számára, hogy célzott médiatartalmakkal és kifejezetten erre a társadalmi csoportra fejlesztett applikációval hogyan segíthetik a hajléktalan emberek társadalomba történő visszailleszkedését és ezeken a lehetőségeken keresztül hogyan növelhetik a fedél nélkül élő emberek társadalmi elfogadottságát.

A kutatás elméleti háttere. A hajléktalan emberekkel kapcsolatos médiakultúra Magyarországon

Kutatómunkám során nagy hangsúlyt fektettem a témához kapcsolódó előzetes kutatások, valamint a szakirodalom feltérképezésére, hiszen szerettem volna információkhoz, adatokhoz jutni, összehasonlításokat végezni a saját kutatásom tükrében. A hajléktalansággal foglalkozó szakirodalomban kerestem és a hajléktalanellátásban dolgozó szakembereket is megkérdeztem, hogy találkoztak-e már hasonló jellegű kutatómunkával, azonban meglehetősen kevés anyagot tudtak a figyelmembe ajánlani. Egészen pontosan egy kutatást találtam, amit a Február Harmadika Munkacsoport végzett el 2004-ben, az Informatikai és Hírközlési Minisztérium támogatásával. A kutatási eredményeket Gurály Zoltán foglalta össze *Informatika és hajléktalanság* (Gurály, 2004) címmel. A kutatómunka azzal a megállapítással zárult, hogy minél hamarabb szükséges lenne elérhetővé tenni az informatikai eszközöket és képzéseket szervezni az otthonatlan emberek számára, hiszen hosszútávon mindenképpen megtérülő befektetés a fedél nélkül élők képzése és felzárkóztatása.

A következő projekt egy teljesen más jellegű online térbe helyezett társadalmi felelősségvállalás, amely a hajléktalan embereken keresztül kapcsolódik a kutatómunka előzményeihez. Csoszó Gabriella képző- és fotóművész, művészeti tanár és aktivista, aki különleges érzékenységgel és tudatossággal közelíti meg az aktuális társadalmi és politikai kérdéseket. 2012 óta működteti *FreeDoc* (Csoszó, 2011) elnevezésű független online fotóarchívumát, amely az elmúlt évek fontos társadalmi eseményeiről, mozgalmairól, demonstrációiról őriz fényképes emlékeket és közben aktív társadalmi szerepet is vállal. Az alapvető emberi jogokért és igazságosabb társadalomért dolgozó civil és szakmai szervezetek ezeket a képeket a vizuális kommunikációjukban szabadon felhasználhatják, ezzel is segítve a sokszor forráshiánnyal küzdő csoportok hatékony működését. A *FreeDoc* rövid idő alatt a demokratikus társadalmi mozgalmak fontos segítője és szabad képügynöksége lett. Ezekre a tapasztalatokra alapozva 2013-ban indult el a *Fotózás és aktivizmus* című fotótanfolyam, ahol ingyenes lehetőséget biztosítottak a hajléktalan emberek számára, hogy fényképezni tanuljanak nem hajléktalan társaikkal együtt. A közös tanulás legfontosabb eleme az együttműködésen alapuló munka, hiszen itt lehetőség nyílik arra, hogy közvetlenül egy hajléktalanságban érintett személlyel dolgozzanak együtt a jelentkezők, és az ő látásmódján

keresztül ismerjék meg a problémát és kerüljék el a félrevezető sztereotípiákat, erkölcsi zavarokat. A tanfolyam partnerei A Város Mindenkié csoport hajléktalan aktivistái és támogatói, valamint a Közélet Iskolája. A tanfolyam célja, hogy eszközt és módszert adjon a hajléktalan aktivisták kezébe, hogy a fényképezés vizuális nyelvét használva erőteljesen és pontosan tudják kifejezni önmagukat és társadalmi mondanivalójukat.

Ez a hajléktalan emberek bevonásával működő projekt kitűnő bizonyítéka annak, hogy milyen kreatív megoldások léteznek egy kirekesztett társadalmi helyzetben élő csoport tagjainak mozgósítására és speciális feladatokba történő bevonására. A fényképezőgép, mint eszköz lehetőséget biztosít a probléma más oldalról való megközelítésére, és élve ennek az eszköznek az erejével megoldásokat, kivezető utakat találhatnak és mutathatnak saját maguk és mások számára is a hajléktalanságban élő emberek.

A hajléktalansággal kapcsolatos médiakörnyezet nemzetközi viszonylatban

A kutatási témámmal kapcsolatos nemzetközi munkák feltérképezése közben találtam rá egy amerikai hajléktalan fiatalok körében elvégzett kutatásra (Barman-Adhikari, Craddock, 2019), amely arra keresi a választ, hogy milyen módon használják a modern technológia eszközeit és a közösségi médiát a mindennapi életükben. Az Egyesült Államokban a fiatal felnőttek jelentős része megtapasztalja valamilyen formában – akár csak átmenetileg is – a hajléktalanságot. A fedél nélkülség a fiatalok szempontjából nem csak gazdasági, hanem kapcsolati szegénységet is jelent. Az utcai kapcsolataikon kívül nagy szükségük van arra, hogy valamilyen módon elérjék a családjukat, barátait, akik valamilyen pozitív szerepet töltenek be az életükben. Erre pedig a legtokéletesebb eszköz az okostelefon és a közösségi média. Az a feltételezés, hogy akinek nincs fedél a feje felett, vagy nem tudja mit fog enni a következő órában, annak nincs szüksége ezekre a modern technológiákra, ma már nem érvényes. A tanulmány szerint a fiatalok 60%-a rendelkezik okostelefonnal és több mint 80%-nak van Facebook profilja. Az internet és a mobiltelefon egyfajta kapcsolati hidat képez a családjuktól és barátaitól elszigetelt ifjúság tagjai számára, valamint lehetőséget biztosít arra, hogy gyors információkhoz jussanak munkával, lakhatással vagy egyéb, számukra fontos kérdésekkel kapcsolatban. Erre biztosít lehetőséget néhány, kifejezetten a hajléktalan emberek számára fejlesztett applikáció. Az egyik jól használható alkalmazás az Our Children LA által fejlesztett *WIN APP*. A *WIN* célja a Los Angelesben élő hajléktalan fiatalok, családok és felnőttek összekapcsolása az alapvető szolgáltatókkal. A felhasználók több mint 1800 szolgáltató közül választhatnak, valamint további 11 keresési kategóriát is tartalmaz az applikáció, mint például szállás, étkezés, egészségügy, jogi kérdések, forródrót, oktatás, munkahelykeresés, közlekedés...stb.

Hasonlóan jól működő applikáció a *Big Burgh App*, ami a Pittsburgh Child Guidance Foundation innovatív fejlesztési projektjének keretein belül valósult meg 2017-ben. Az applikáció lehetővé teszi, hogy az életkor és a nem kiválasztásával egyénre szabott információkat kapjon a felhasználó arról, hogy hol talál szabad szállást, zuhanyzás vagy étkezési lehetőséget, orvosi segítséget, vagy egyéb szolgáltatásokat.

Az Egyesült Államokban a fentiekben bemutatott alkalmazásokon kívül jóval több hasonló jellegű online applikáció áll a hajléktalan emberek rendelkezésére. Néhány példát említek csak: Los Angeles County Homelessness & Housing Map, Get Help, ShelterApp, OurCalling app.

Egy egészen új online kezdeményezésként találtam rá a *Samaritan* startup nonprofit szervezetére. Seattle városában óriási problémát jelent a hajléktalanság, a becslések szerint több mint 12 ezer ember él fedél nélkül és alszik az utcákon, vagy engedély nélküli hajléktalan táborokban. Johnatan Kumar egy tech-startupnál dolgozott és úgy vélte a modern technológia, az internet és az okostelefonok segítséget nyújthatnak a probléma megoldásában. A *Samaritan* egy olyan intelligens pénztárcaként funkcionáló eszköz, amely lehetőséget biztosít az embereknek, hogy érintésmentesen – online – pénzt adományozzanak a rendszerben regisztrált otthontalan embereknek. Amikor az utcán valaki találkozik egy hajléktalan emberrel, akkor az alkalmazás értesítést és egyúttal felkérést küld a felhasználónak, hogy olvassa el az otthontalanul élő ember élettörténetét, és egy jelképes összeggel (5-20 dollár) támogassa az applikáción keresztül. A pénz egy virtuális felületen gyűlik, amivel aztán a támogatottak fizethetnek a helyi partner vállalkozásoknál, vagy felhasználhatják tömegközlekedési, egészségügyi, albérleti díjak kifizetése céljából. Jelenleg mintegy 10 ezer ember használja az alkalmazást és 500 regisztrált hajléktalan van nyilvántartva a rendszerben.

A fejezetlezárásként röviden ismertetnénk egy ausztrál szerző páros média kutatását (Fransen-Taylor, Narayan, 2016), amely médiafogyasztási szokásokra irányuló vizsgálatot tartalmaz. Az esettanulmány egy hajléktalan személyre fókuszál, hogy hogyan használja a közösségi médiát (elsősorban a Twittert és mikroblog-alkalmazásokat) a mindennapi életében. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a közösségi média lehetőséget nyújt a hajléktalan emberek társadalmi befogadására, részvételére és önkifejezésére, miközben segíti őket szociális kapcsolataik kialakításában és fenntartásában. A közösségi média a hajléktalan emberek számára nem csak információkeresést és információmegosztást jelent, hanem támogatja aktív részvételüket a társadalmi folyamatokban és elősegíti a kapcsolati tőke kialakítását és fenntartását. Jelen tanulmány bebizonyította, hogy amíg a személyes találkozások alkalmával a hajléktalan embereket a megjelenésük, valamint különböző társadalmi előítéletek alapján jellemzően hátrányosan ítélik meg, addig a közösségi média online világában ezek a sztereotípiák eltűnnek és egyenlő félként működnek az emberi kapcsolatok. A közösségi média tehát lehetőséget kínál a hajléktalan emberekkel szemben kialakult előítéletek megváltoztatására, a tudatosság növelésére és arra, hogy a fedél nélkül élő emberek is elmondhassák véleményüket a világ dolgairól. A tanulmány megállapításait természetesen korlátozza az a tény, hogy csak egyetlen hajléktalan ember tweetjeinek és blogjainak bejegyzéseit vizsgálja, így nem lehet általános következtetéseket levonni a teljes hajléktalan populációra. Azonban ez az esettanulmány fontos kiindulópont lehet olyan médiaelméletek gazdagításához, amelyek az újmédiás technológiáknak a demokratizálódásra tett hatását az egyik legkiszolgáltatottabb társadalmi csoporton kísérli meg igazolni.

A kutatás alapadatai

A kutatást Budapesten végeztem 2020 szeptemberétől októbert végéig. A hajléktalanellátással foglalkozó állami és civil szervezetek, alapítványok feltérképezése után öt helyszínen volt lehetőségem a kutatómunka elvégzésére. A Menhely Alapítvány három kiemelt intézménye, a Kürt Nappali Centrum, a Práter Nappali Melegedő és a „Vajda 3” Szálló és Melegedő biztos alapot nyújtott a kutatómunka kezdeti szakaszában. Új kapcsolatként csatlakozott a kutatáshoz a Fővárosi Önkormányzat hajléktalanellátó szervezete, a Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei (BMSZKI), valamint A Város Mindenkié (AVM) hajléktalan érdekvédelmi csoport. A kutatómunkával kapcsolatos kérdéseimmel felkerestem további civil szervezeteket is, a Közélet Iskoláját, a Budapest Bike Maffiát és a Van esély Alapítványt, akik egyhangúan visszairányítottak a Menhely Alapítványhoz és a Február Harmadika Munkacsoporthoz, valamint az AVM-hez.

A kutatás során személyes, telefonos és online interjúkat készítettem hajléktalan emberekkel és a hajléktalanellátásban dolgozó szakemberekkel, valamint kérdőíves adatgyűjtést végeztem a fedél nélkül élő emberek körében.

A kérdőívnl alkalmazott módszer direkt aktív, önkitöltős, huszonnégy kérdést tartalmazó kérdőív volt, teljes anonimitással, amiről a kérdőív fejlécében tájékoztattam a megkérdezett személyt. Az összeállításnál figyeltem arra, hogy megfelelő mennyiségű nyitott és zárt végű kérdés szerepeljen a kérdőívben, amire a megkérdezett egyszerű igen – nem lehetőségek közül választhatott, illetve megjelölhette a számára megfelelő választ vagy válaszokat. A felmérésben konkrét kommunikációs és médiahasználati szokásokra, infokommunikációs eszközök és internet használatra, valamint offline média használatra is rákérdeztem és a kitöltő lehetőséget kapott arra, hogy választ bővebben kifejtse az adott kérdésre az „egyéb” lehetőségnél. A kérdőív záró részében néhány statisztikai adatot kértem a megkérdezett személytől, majd megköszöntem a segítségét és a kutatásban való részvételét.

A kérdőíves vizsgálattal az volt a célom, hogy minimum száz hajléktalan embert be tudjak vonni a kutatómunkába. Ezt a célt sikerült elérnem, mert összesen száztizenkét darab értékelhetően kitöltött kérdőív került vissza hozzám az adatgyűjtési időszak végére.

A kérdőíves módszer mellett két hajléktalan emberrel és két hajléktalanellátásban dolgozó szakemberrel sikerült interjút készítenem. Az eredeti elképzelésem szerint személyes beszélgetéseket terveztem, videó vagy hangrögzítéssel. Végül a koronavírus járványhelyzet miatt egy interjú készült személyes találkozás alkalmával, kettő telefonon keresztül és egy beszélgetést sikerült online elkészítenem.

Az interjúkhoz két különböző kérdéssort állítottam össze, egyet a hajléktalan emberekkel való beszélgetésekhez, egyet pedig a szakemberekkel tervezett interjúkhoz. A hajléktalan emberek részére összeállított kérdéssor huszonnégy kérdést tartalmazott. Az általános, bevezető kérdések után a kérdőív tematikájának átbeszélése következett, majd arra kérdeztem rá, hogy az online világ és a közösségi média pótolhatja-e az elveszett kapcsolatokat. Ezt követően arról érdeklődtem, hogy segítség-e az internet és az online világ a saját életében, valamint, hogy milyen infokommunikációs eszköz lenne hasznos számára a mindennapokban. Fontos kérdés, hogy a „hajléktalantörvény” és a koronavírus milyen

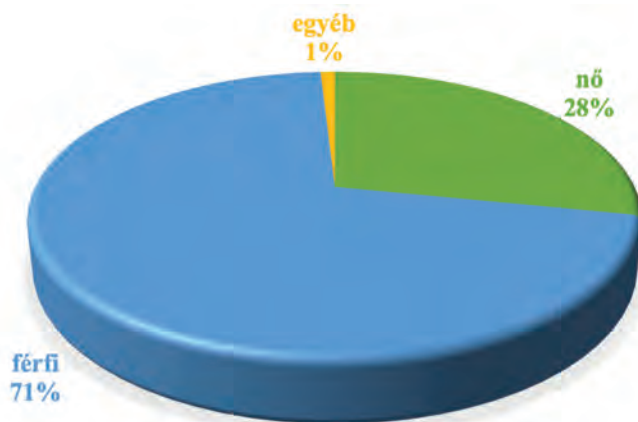
hatással van a jelenlegi életére. A beszélgetés végén a záró kérdések egyike, hogy van-e terve a jövőre vonatkozóan, hogy kikerüljön ebből a helyzetből és ehhez milyen segítséget nyújthatnak a különféle infokommunikációs eszközök, illetve a szociális ellátórendszer.

A hajléktalanellátásban dolgozó szakemberek részére harmincegy kérdést tartalmazó interjú tervezetet állítottam össze. A kérdések több szempontból is körbejárták a hajléktalan emberek kommunikációs és médiahasználati szokásait. Rákérdeztem az érintett emberek helyzetére és a hajléktalanellátás hasonlóságaira és különbségeire hazai és nemzetközi szinten. Igyekeztem feltérképezni, hogy az ellátórendszer milyen feladatokat tud vállalni, hogy segítse a hajléktalan emberek társadalmi integrációját, valamint az interjúk során kitértünk arra, hogy mennyire fontos lenne az ellátórendszeren belüli együttműködés, amely lehetővé tenné egy központi adatbázis létrehozását, ahol online, egy applikáción keresztül elérhetővé válhatna minden ingyenes vagy megfizethető szolgáltatásról, ételről, ruházatról, munkalehetőségről, lakhatásról szóló információ a hajléktalan emberek számára.

A kutatási eredmények ismertetése

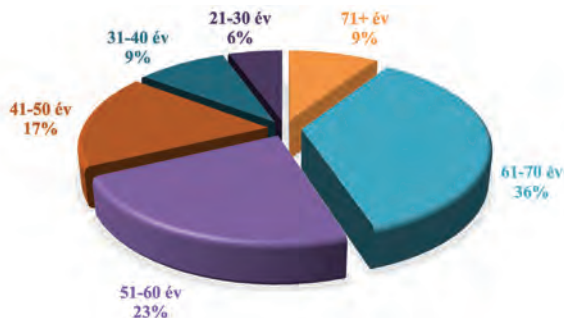
A kitöltött kérdőívek összegyűjtése és az interjúk elkészítése után a beérkezett adatok elemzése következett.

Először a kérdőívben található statisztikai adatokat szeretném elemezni. A válaszadók 71%-a férfi, 28%-a nő és 1% az „egyéb” kategóriát jelölte meg. Ez az arány alátámasztja a Február Harmadika Munkacsoport által közölt statisztikai adatokat, amelyek azt mutatják, hogy a hajléktalanság problémája nagyobb részben a férfiakat érinti, a nők és az egyéb nemi irányultságot felvállalók jóval kisebb számban jelennek meg ebben a közösségben (1. ábra).

1. ábra: A válaszadók nemi összetétele

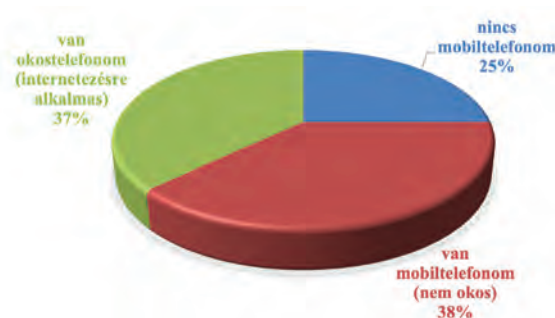
Fontos szempont a továbbiakban a kérdőívet kitöltők életkorának a vizsgálata, hiszen már egy ilyen kis mintában is láthatóvá válik a hajléktalan társadalom életkori megoszlása (2. ábra). A kitöltők 6%-a harminc év alatti fiatal, 9%-a harmincegy és negyven, valamint 17%-a negyvenegy és ötven év közötti középkorú, majd a fennmaradó 68% – tehát a kérdőívet kitöltők több mint fele – az ötven év felettiek kategóriájába tartozik. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy az életkor szoros összefüggésben van az infokommunikációs eszközök használatával, mivel az idősebb korosztály kevésbé nyitott a tanulásra és az új eszközök megismerésére.

2. ábra: A válaszadók életkora

A megkérdezettek családi állapota jellemzően egyedülálló (41%), elvált (40%), vagy özvegy (11%) és csak 5%, vagy az alatti értékek jelölték a házassági, vagy élettársi kapcsolatban élőket. Érdekes azonban, hogy a válaszolók több mint felének van gyermeke (53%). Ez az adat azért fontos a kutatás szempontjából, hogy kiderítsem vannak-e olyan családi kapcsolataik a fedél nélkül élő embereknek, amelyek megmaradtak és amelyek arra ösztönzik őket, hogy a modern infokommunikációs eszközök segítségével tartani tudják a kapcsolatot a gyermekeikkel, rokonaikkal. Az iskolai végzettségük alapján a válaszolók 4%-a kevesebb mint nyolc osztályt, 29%-a nyolc osztályt, 23%-a szakmunkásképzőt, 20%-a szakközépiskolát, 12%-a gimnáziumot, 1%-a technikumot, 8%-a főiskolát és 3%-a egyetemet végzett. Lakóhelyük csoportosítása szerint a megkérdezettek 78%-a hajléktalanszállón, 12%-a az utcán, 4%-a albérletben és 6%-a egyéb helyszíneken (kunyhóban, munkásszállón, „egy barátom lerobbant házában”) él. A „Mióta hajléktalan?” kérdésre nagyon eltérő válaszok érkeztek. Volt, aki azt írta, hogy „gyermekkorom óta hajléktalan vagyok”, volt, aki már húsz éve az utcán él és volt olyan is, aki néhány hónapja került ebbe a helyzetbe. A legtöbb ember jelenleg családi problémák miatt él hajléktalanszállón vagy az utcán (50%), a következő ok az anyagi problémák miatt kialakult hajléktalanság (28%), majd a munkahely elvesztése (13%) és végül 9%-egyéb okok miatt (lakásmaffia, „a társadalom hibája”, „állami gondozott voltam”) került ebbe az élethelyzetbe.

A kérdőív első négy kérdése a mobil és okostelefon, valamint az egyéb internetezésre alkalmas eszközök birtoklására és használatra kérdezett rá, valamint, hogy rendelkezik-e mobiltelefon előfizetéssel a válaszoló (3. ábra).

3. ábra: Van saját mobil vagy okostelefonja?

A válaszokból kiderült, hogy a megkérdezett hajléktalan emberek 25%-ának nincs semmilyen típusú telefonja, azonban a legtöbben már rendelkeznek saját (nem okos) mobiltelefonnal (38%), és közel azonos számban okostelefonnal (37%) is. Az adatelemzés során találok olyan válasszal, hogy mindkét típusú telefonkészüléket megjelölte a kitöltő, mivel van okos és nem okos telefonja is egyszerre. A kutatási adatokban megfigyelhető, hogy az idősebb korosztály elsősorban a hagyományos, nyomógombos mobiltelefon készülékeket részesíti előnyben, míg a fiatalabbak igyekeznek lépést tartani a modern technológiával és már az okos eszközöket használják. Nincs mobiltelefon előfizetése a megkérdezett hajléktalan emberek 30%-ának, 31%-nak csak telefonálásra alkalmas feltöltőkártyás és mindössze 13%-nak van kizárólag telefonálásra alkalmas havidíjas előfizetése. Telefonálásra és internetezésre is alkalmas feltöltőkártyás vagy előfizetési szerződéssel a megkérdezettek 26%-a rendelkezik. A mobil vagy okostelefont elsősorban telefonálásra és ügyintézésre, ezen kívül szöveges üzenetek küldésére (16%), álláskeresésre (12%), internetezésre, hírolvasásra (10%), Facebookon történő (9%) és egyéb kapcsolattartásra (9%), videóbeszélgetésre (5%) és lakáskeresésre (4%) használják. A mobiltelefonon kívül jellemzően nincs egyéb internetezésre alkalmas eszközük a válaszadók 76%-ának, csak néhányan rendelkeznek notebookkal (12%), tablettel (8%) vagy valamilyen egyéb (4%) számítástechnikai eszközzel.

A kérdőív következő szakasza az internethasználati szokásokra kérdezett rá (4. ábra).

4. ábra: Mióta használja az internetet?

A megkérdezett hajléktalan emberek 45%-a nem használja az internetet. Az idősebbek általában nem ismerik, illetve van, akit nem is érdekel, van azonban olyan is, aki szívesen megtanulná használni ezt a számára új technológiát. A fiatalok és a középkorúak jelentős része (40%) három évnél régebb óta használja az internetet, és van egy felzárkózó réteg (15%), aki szintén ismeri és egyre többet használja a mindennapi életében ezt az eszközt. Azok közül, akik használják az internetet, nagy részük naponta használja (38%), vannak, akik hetente minimum egyszer (11%) és havonta legalább egyszer (5%) interneteznek. A „Mennyi időt tölt internetezéssel naponta?” kérdésre az internetezők 20%-a válaszolta azt, hogy naponta harminc percet vagy kevesebb időt tölt el az online világban. Van, aki naponta egy-két órát is eltölt böngészéssel (19%), valamint akadt, aki napi négy-nyolc órát (7%), vagy annál többet is (7%) internetezik. A legtöbb hajléktalan ember a saját eszközén használja az internetet a városban free wifi pontokon (23%) vagy a nappali melegedőben a hajléktalanszállón (15%), és többen használják azokat a közös asztali számítógépeket (15%), amelyek ki vannak helyezve a hajléktalanszálló, vagy a nappali melegedő helyiségeibe. Kölcsön eszközöket kevesen használnak, mindössze a válaszolók 2%-a jelölte be ezt a lehetőséget. Az internetező hajléktalan emberek legnagyobb százaléka (20%) családtagjaival, barátaival, ismerőseivel – elsősorban a Facebookon keresztül történő – kapcsolattartásra használja az internetet. Közel hasonló arányban használják álláshirdetések böngészésére (18%), hírolvasásra (17%), valamint levelezésre (16%). Néhányan rádiót, zenét hallgatnak interneten keresztül (10%), valamint tévét néznek (4%), játszanak (4%) és egyéb tevékenységekre használják (7%) a világhálót.

Az online világ mellett szerettem volna egy átfogó képet kapni a hajléktalan emberek offline kommunikációs és médiahasználati szokásairól is, ezért a kérdőív következő része erre vonatkozó kérdéseket tartalmazott. Először arra voltam kíváncsi, hogy szoktak-e még papíralapú, nyomtatott újságot olvasni a fedél nélkül élő emberek (5. ábra). A válaszolók 58%-a igennel felelt a kérdésre és 42% mondta azt, hogy nem olvas hagyományos nyomtatott sajtót.

5. ábra: Szokott papíralapú, nyomtatott újságot olvasni?

A tájékozódás legfontosabb formája azonban egyértelműen a televízió. A megkérdezett emberek 71%-a rendszeresen néz hagyományos televíziót, 29% pedig azt válaszolta, hogy nem néz tévét. A következő kérdés arra vonatkozott, hogy hallgatnak-e hagyományos rádiót

a hajléktalan emberek. A feleletekből kiderült, hogy rádiót jellemzően nem hallgatnak (57%), csupán a válaszolók kisebb része (43%) felelt igennel a kérdésre.

A koronavírus járvány több szempontból is nehézséget okozott a kutatómunka folyamán, azonban két hajléktalanságban érintett személlyel is tudtam interjút készíteni ebben az időszakban. Az első személyes interjú alanya Lakatosné Jutka, az AVM hajléktalan aktivistája volt. Jutka hatvanhat éves és húsz éve él hajléktalanként. Lakott már az utcán, sátorban, jelenleg egy saját maguk építette kunyhóban élnek a férjével együtt. Van egy „félomos” telefonja (Jutka nevezi így), amit elsősorban telefonálásra és kapcsolattartásra használ. Rendelkezik egy notebookkal, ami az aktivista tevékenységeinek ellátásában segíti őt, és ezen szokott internetezni, híreket olvasni, valamint Facebookon információkhoz jutni és kommentelni. Az online világon kívül Jutka szeret újságot olvasni, rádiót hallgatni, tévét azonban nem szokott nézni. Úgy látja, hogy a hajléktalan emberek 90%-ának már van valamilyen mobiltelefon készüléke, ami nagy segítség az életükben, azonban sokan elfásultak, belefáradtak ebbe az életvitelbe és nem látják a jövőt, ezért nem is érdeklődnek az új technológiák iránt. A saját életében fontos, hogy a napjai ki legyenek töltve, ezért több helyen is dolgozik, emellett az AVM aktivista tevékenységeiben is kiemelkedő szerepet vállal és folyamatosan kapcsolatban van az emberekkel. Jutka véleménye szerint a fedél nélkül élők életében apró lépés a különféle infokommunikációs eszközök használata, a valódi megoldást a lakhatáshoz való jog törvénybe iktatása jelentené.

A második interjút Gede Mártonnal készítettem, aki szintén kapcsolódik az AVM csoporthoz, valamint a Fedél Nélkül hajléktalan utcalap egyik szerkesztője és kiemelt terjesztője. Marci hatvanhat éves és hét éve hajléktalan. A napjai mozgalmasan telnek, mivel szerkesztői munkát lát el, kisebb novellákat ír a lapba, aktivista tevékenységet végez és néha fotózni is szokott. Jelenleg van egy nem okos telefonkészüléke, amit rendszeresen használ, egy okos telefonja, ami nem működik, valamint egy notebookja, amit a szerkesztőségi munkák során tud hasznosítani. Az internet használatától eleinte nagyon idegenkedett, de aztán megtapasztalta, hogy sokkal könnyebben juthat olyan információhoz, ami segíti őt a munkájában és a hétköznapi életében egyaránt. Nyomtatott újságot szokott olvasni, tévét nem néz és szereti hallgatni a Klub Rádiót. Jelenleg a hajléktalanellátó rendszertől mindent megkap, amire alapvetően szüksége van. Szerinte a legnagyobb probléma ezzel a rendszerrel, hogy nehéz kilépni belőle. Ingyenes tárgyakhoz, ruhákhoz, élelmiszerhez hozzá tud jutni a szállón keresztül, ahol jelenleg él, de az erről szóló tájékoztatások elsősorban szájhagyomány útján terjednek a hajléktalan közösségben. Ezért szerinte igazán hasznos ötlet egy központi adatbázis létrehozása, vagy egy applikáció, ahol minden információ egy helyen lenne elérhető a fedél nélkül élő emberek számára. Az életére kisebb mértékben volt hatással a „hajléktalan törvény”, mint a koronavírus. A járványhelyzetben lezárták a szállót, ahol él és karanténba került a környezetében lévő fertőzöttek miatt, ezáltal elmaradtak előre tervezett programjai, utazásai és a munkáját sem tudta ellátni, ami jelentős jövedelem kieséséhez vezetett. Marci úgy látja, hogy szinte minden hajléktalan embernek van már mobiltelefonja, ami segíti őket a hétköznapi életükben és többen használják az internetet is, azonban a hajléktalanok problémáját hosszútávon nem az újmédia eszközeinek használata, hanem kizárólag a szociális bérlakások növekvő száma oldhatja meg.

A hajléktalanellátásban dolgozó szakemberek közül először Aknai Zoltánnal, a Menhely Alapítvány igazgatójával készítettem interjút, aki már a kutatómunkával kapcsolatos első megkeresésemtől biztosított a támogatásáról. Először személyes találkozót szerettem volna egyeztetni, a járványveszély miatt azonban egy online felületen bonyolítottuk le a beszélgetést. Zoltán huszonhat éve dolgozik a hajléktalanellátásban, így komoly szakmai múlttal és tapasztalatokkal rendelkezik a témában. Az alapítvány intézményeibe naponta körülbelül 300-500 fő érkezik és ezeknek az embereknek az ellátásáról és adatainak rögzítéséről, valamint egy központi statisztikai adatbázisba történő feltöltéséről kell gondoskodniuk az ott dolgozó szakembereknek. Az ehhez a munkához szükséges számítástechnikai eszközök alapvetően rendelkezésre állnak, bár legtöbbjük nem a legmodernebb. A hajléktalan emberek számára is biztosítva van egy-egy asztali számítógép az intézményekben, ahol interneten keresztül tudnak ügyeket intézni vagy kapcsolatot tartani családjukkal, ismerőseikkel. Az igazgató úr tapasztalata megegyezik a kutatásban mért eredményekkel, hogy a hajléktalan emberek nagy része már rendelkezik mobiltelefonnal és jellemzően életkortól is függ, hogy kinek milyen készüléke van (okos vagy hagyományos nyomógombos). Az információhoz jutás hagyományos módjait, a nyomtatott sajtó olvasását, a televízió nézését és a rádió hallgatását véleménye szerint még most is sokkal inkább előnyben részesítik a fedél nélkül élő emberek. Beszélgettünk arról is, hogy a különböző jellegű adományok szétszétására 1996-ban létrejött egy *Adományháló* nevű program, amelynek az volt a célja, hogy a hajléktalanellátó rendszeren belül arányosan osszák szét a rendelkezésre álló felajánlásokat. Ez azonban hosszútávon nem volt működőképes az információáramlás és az együttműködés hiánya miatt, mivel az adományszervezésben nem alakult ki egy közös protokoll az ellátó intézmények között. A pandémia hatásairól is beszélgettünk, hiszen a koronavírus-járvány jelentős mértékben átalakította a napi folyamatokat a hajléktalanellátó rendszerben. Az alapítványnál is szükségesnek bizonyult, hogy néhány szolgáltatást, például a szociális ügyintézés, a lakhatási és elhelyezkedési támogatást vagy a jogsegély szolgálatot megpróbálják áthelyezni az online térbe. Erre a járvány első hullámában volt is igény, azonban ez jelentős forgalomcsökkenéssel járt, ami jól mutatja, hogy a hajléktalanellátásban az ügyek nagy része és azok megoldása személyes jelenlétet és ügyintéризést kíván. Az igazgató úr véleménye szerint a modern infokommunikációs eszközök csak részben nyújthatnak segítséget a hajléktalan emberek számára abban, hogy megváltozzon az életük. A valódi megoldást az egyénre szabott segítő programok és az olcsó lakhatás biztosítása jelentené.

A Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei (BMSZKI) a Fővárosi Önkormányzat fenntartásában működő hajléktalanellátó szervezet, ahol Kapusi-Hajnal Ágnessel sikerült telefonos interjút készítenem. Ágnes szociális munkásként tíz éve dolgozik a BMSZKI-ban, jelenleg a Gyáli úti Átmeneti Szálláson. Ez egy 190 férőhelyes bentlakásos intézmény, ahol a nap 24 órájában tartózkodhatnak a hajléktalan emberek és lehetőségük van alvásra, tisztálkodásra, mosásra, közösségi együttlétre és akár internetezésre is. A közös helyiségekben free wifi elérhető és egy asztali számítógép is ki van helyezve az aulában, amit minden lakó közösen használhat. A tapasztalatok szerint internetezni elsősorban a fiatalok és a középkorúak szoktak, az idősebbek jellemzően nem használják, mert nem ismerik a működését. Újságot kevesen olvasnak, akik mégis, azok a társalgóban kihelyezett lapokat veszik kézbe és általában

nem vásárolnak nyomtatott sajtót. Televíziót a közös helyiségekben tudnak nézni az itt élő hajléktalan emberek, rádiót pedig elsősorban az idősebbek hallgatnak. A koronavírus-járvány a BMSZKI intézményeinek működésében is jelentős változásokat hozott. Néhány szolgáltatást sikerült átemelni az online térbe, így továbbra is folytatódhatott a pszichológiai tanácsadás és a szenvedélybetegek anonim gyűlése. Ágnes véleménye szerint a megfelelő minőségű és mennyiségű infokommunikációs eszközök jelenléte a hajléktalanellátó rendszerben és a hajléktalan emberek életében mindenképpen jelentős előrelépést eredményezne. Azonban mielőtt minden fedél nélkül élő ember kezébe adnánk egy okostelefont, meg kell tanítani és rá kell vezetni őket az újmédia megismerésének fontosságára. A modern infokommunikációs eszközök mellett pedig elsősorban önkormányzati lakásokra lenne leginkább szükség, ami biztosítja az olcsó lakhatást minél több hajléktalanná vált ember számára.

A kérdőívben szereplő válaszok és az interjúk alapján az alábbiak szerint tudom összefoglalni és jellemezni azoknak a fedél nélkül élő embereknek a tulajdonságait, akik válaszoltak a kérdéseimre. Egy átlagos hajléktalan ember, aki Budapesten él, jellemzően 54 év körüli férfi, egyedülálló, van gyermeke, nyolc osztályt végzett, hajléktalanszállón él, családi problémák miatt vált hajléktalanná, van mobil vagy okostelefonja, amit elsősorban telefonálásra és ügyintézésre használ, nincsegyéb internetezésre alkalmas eszköze, legalább balkalomszerűen kapcsolattartásra használja a világhálót, újságot olvas, tévét néz és rádiót jellemzően nem hallgat. A számokból jól látható, hogy a legtöbb fedél nélkül élő embernek már van mobiltelefonja és a fejlődés irányában haladnak, mert mindössze egy darab eltérés volt a nem okos és az okos telefonok felhasználási aránya között – a nem okos telefonok javára. A hagyományos vagy okostelefonnal rendelkezőknek van legalább egy feltöltőkártyás előfizetésük, amit csak telefonálásra tudnak használni, valamint többeknek van olyan feltöltőkártyás vagy havidíjas szerződése, ami internetezésre is használható. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a feltöltőkártyákon pénz csak ritkán található, ezért a hajléktalan emberek igénybe veszik a hajléktalanszállók és nappali melegedők szolgáltatásait, hogy telefonálni és internetezni tudjanak. A telefonon kívül nagyon kevesen rendelkeznek valamilyen egyéb, internetezésre alkalmas eszközzel, notebookkal vagy tablettel, hiszen ezekre vigyázni kell és ebben az élethelyzetben ez sokszor nem megoldható. A megkérdezett hajléktalan emberek internethasználattal kapcsolatos visszajelzései azt teszik nyilvánvalóvá, hogy szinte fele-fele arányban használják vagy nem használják az internetet – mindössze tíz emberrel volt több az internetet használók száma. Ez egy pozitív irányú visszacsatolás még egy ilyen kis méretű, véletlenszerű mintavétel esetében is, hiszen ezek a számok azt mutatják, hogy elindult valamiféle előremutató változás a hajléktalan emberek életében.

Az infokommunikációs eszközök minőségi és mennyiségi fejlesztése valóban jelentős kihívás az ellátó rendszer részére, azonban a hajléktalan emberek motiválása talán még nagyobb feladat. A kutatómunka eredményei alapján van egy feltörekvő réteg, aki egyre inkább használja és használni szeretné ezeket a modern eszközöket, azonban célt kell kitűzni az emberek életében és megtanítani őket az infokommunikációs eszközök használatára, hogy segítségükkel valós eredményeket tudjanak elérni. Az infokommunikációs eszközök fokozott ismerete és használta bizonyára nem jelenti a végleges megoldást a fedél nélkül élő emberek problémájára, azonban fontos lépés a felzárkózási és integrációs folyamatokban.

Javaslatok

A tanulmány záró részében egy olyan megoldást vázolok fel, amely véleményem szerint alkalmas a hajléktalanellátó rendszer, a hajléktalan emberek és a társadalom közös erőfeszítéseit egy magasabb szintre emelni az infokommunikációs eszközök segítségével. A javaslatom lényege, hogy célzott médiatartalmakkal és kifejezetten erre a társadalmi csoportra fejlesztett applikációval segítsük a mindennapi életbe történő visszailleszkedésüket és ezeken keresztül növeljük a fedél nélkül élő emberek társadalmi elfogadottságát.

A legnagyobb probléma, hogy a médiában közvetített kép a hajléktalan emberekről gyakran nagyon káros sztereotípiákon alapul, amelyek megalázzák, megbélyegzik ezt a társadalmi csoportot. Ezáltal elfeledtetik a hétköznapi emberekkel azt a tényt, hogy emberi életéről és egyedi élettörténetéről van szó, nem pedig egy nagy összeolvadó tömegről. Ami jelenleg hiányzik az az állami és a társadalmi felelősségvállalás, valamint az emberhez méltó lakhatás biztosítása. Személyes tapasztalatom a hajléktalan emberekkel folytatott beszélgetéseim alapján, hogy az otthontalanul élő emberek is lehetnek aktívak, dolgozhatnak, vállalkozhatnak a felelősséget és tehetnek azért, hogy megváltozzon a saját és akár mások élete is azáltal, amit csinálnak. Az egyéni segítségnyújtásra és megoldásokra kell fókuszálni, ahogyan ezt a Menhely Alapítvány igazgatója is megfogalmazta a beszélgetésünkben. Ebben pedig – véleményem szerint – óriási segítséget nyújthat a modernkori technológia és az infokommunikációs eszközök. Fontos felismerni, hogy a XXI. században a tömegszállítás már nem működőképes, és a hajléktalanellátó rendszernek, valamint a fedél nélkül élő embereknek is fejlődni, alkalmazkodni kell a megváltozott körülményekhez. A kutatómunkából kiderült, hogy az otthontalanul élők nagyobb részénél elindult egy fejlődési folyamat, ami már most megmutatkozik az eszköz- és internethasználatban, azonban a lehetőségeik korlátozottak. A hajléktalanellátó rendszer szintén alkalmazkodik – jelen esetben a koronavírus-járvány okozta helyzethez – és szolgáltatásainak egy részét áthelyezi, ha szükséges az online térbe. A hajléktalanellátás azonban nagyon sok területen továbbra is offline működik, mivel a rendszerváltás óta közel változatlanul üzemel és a központi költségvetésből egy átfogó infrastrukturális fejlesztés még nem valósult meg.

Azt azonban látnunk kell, hogy a fejlődés útján nem szabad megállni és lemaradni. Az elképzelésem egy olyan applikáció fejlesztése, amely a három érdekcsoportot – a hajléktalanellátó rendszert, a hajléktalan embereket és a társadalom többi tagját – egy alkalmazáson belüli együttműködésre készíti. Az együttműködés ebben a rendszerben nagyon fontos, mivel egy össztársadalmi problémával állunk szemben.

Mivel a fedél nélkül élők alapvetően csak egy arctalan tömeget jelentenek a társadalom különböző tagjai számára, ezért a fotózást, mint társadalomformáló eszközt szeretném használni az alkalmazásban, és arcokat kapcsolnék a hajléktalanság fogalmához, portrékat, amelyek kiemelik a hajléktalan emberek egyediségét, önállóságát, tehetségét és érzékenységét.

Az alkalmazásban jelennének meg a portrék, amelyeket hajléktalan emberek készítenek hajléktalan emberekről, mivel ők azok, akik ténylegesen át tudják érezni a fotózott személy sorsát és élethelyzetét. Ezáltal különös mélységgel töltik meg az elkészült fotókat, amely a portrék erejét adja. Az egyedi képeket rövid élettörténetekkel egészíteném ki, amelyek még

közelebb hozzák magát az embert a nézőhöz.

Az alkalmazás az emberre és az egyéni megoldásokra fókuszál. Fontos cél a társadalom érzékenyítése mellett az adománygyűjtés az érintettek számára, a virtuális örökbefogadás lehetősége, az ellátó szervezetek aktuális ajánlatainak elérhetősége (például ételosztás, ruhaadomány, szabad férőhelyek száma az intézményekben, stb.), valamint az egyénektől érkező felajánlások rögzítése. Az applikáció lehetőséget nyújt egy támogatói rendszer kiépítésére, ahol követhetővé válik, hogy hány támogatója van az adott hajléktalan embernek és milyen lépéseket tesz meg azért, hogy ismét felzárkózhasson a társadalomba. A motiváció fenntartása is fontos szempont, hiszen az adományokon kívül új kapcsolati tőkével is gazdagodhatnak az alkalmazáson keresztül az otthon nélkül élő emberek, a hajléktalanellátó intézmények pedig egy központi adatbázist hozhatnak létre, ahová bármikor, bárki fordulhat információért, ha szüksége van rá.

Az applikáció fejlesztését és üzemeltetését állami szinten lenne érdemes megvalósítani, bevonva az érintett hajléktalan embereket, a hajléktalanellátásban dolgozó szakembereket, civil szervezeteket, önkormányzatokat és a szakpolitikákat. Az üzemeltetés során felmerülő fejlesztési javaslatok folyamatosan kerülnének beépítésre, így hosszabb távon is biztosítható a hajléktalanság problémájának kezelése.

Elképzelésem szerint az applikáció megjelenését egy médiakampány is támogatná.

Az alkalmazás használatának várható eredményei, hogy jobban odafigyelünk a körülöttünk élő hajléktalan emberekre, fogékonyabbá válunk a mindennapi problémáinkra és szükségleteinkre. Ebből kifolyólag csökkenhet a hajléktalanellátó szervezetekre nehezedő nyomás, amennyiben egyre több ember visszaintegrálódik a társadalomba, megszűnik a hajléktalan emberek további elszigetelődése és ezáltal a társadalmi megítélésük is pozitívan változik.

Összegzés

A kutatómunka során egy olyan kommunikációs tervet fogalmaztam meg, amely – véleményem szerint – alkalmas a hajléktalanellátó rendszer, a hajléktalan emberek és a társadalom közös erőfeszítéseit egy hatékonyabb szintre emelni az infokommunikációs eszközök segítségével. Hazánkban még nem fejlesztettek olyan online alkalmazást, amelynek kifejezetten a hajléktalan emberek lennének a célcsoportja. A nemzetközi kitekintés során azonban kiderült, hogy a tengerentúlon nagyon sok ilyen applikáció működik, és fontos kiegészítő szerepet töltenek be a hajléktalanellátásban. Az okostelefonok és az internet térhódítása már a fedél nélkül élők körében is elkezdődött, ezért fontos, hogy a változó helyzet által kínált lehetőségekre gyorsan reagáljunk. Az applikáció használatának össztársadalmi szinten várható eredményei, hogy megismerjük a körülöttünk élő hajléktalan embereket, arcokat társítsunk a hajléktalanság fogalmához és ezáltal érzékenyebbé váljunk a mindennapi problémáinkra és szükségleteinkre. A hajléktalanellátó szervezetek terheltsége egyre inkább csökkenő tendenciát mutat majd, mivel egyre több ember integrálódik vissza a társadalomba és így az erre fordított állami kiadások hosszútávon minimalizálhatóak.

Az általam elvégzett munka egy tényfeltáró előtanulmánynak felel meg, amelyre lehet építeni a kutatás, a fejlesztés és a megvalósítás további szakaszait. Egy második adatfelvétel kérdőíve már tartalmazhatja az első kutatás tapasztalatait, így a várható eredmények pontossága és megbízhatósága még inkább növekedni fog. A további kutatás fontos tényezője az elemszám növelése, vagyis a kutatás kiterjesztése országos szinten több hajléktalan emberre és hajléktalanok ellátásával foglalkozó szervezetre. Ebben az esetben alkalmazható lenne az online kérdőív, valamint az interjúk és csoportos beszélgetések során megismerhetnénk az ország különböző területein élő hajléktalan emberek kommunikációs és médiahasználati szokásait. Együttműködve az országban található hajléktalanellátással foglalkozó szervezetekkel, szakemberekkel, önkormányzatokkal, szakpolitikákkal és online alkalmazásfejlesztőkkel közösen, a gyakorlatban is használható megoldásokat dolgozhatnánk ki.

Az elvégzett kutatómunka mindenképpen hiánypótlónak nevezhető a jelenlegi médiakutatások térképén, mivel a társadalom periferiáján élő hajléktalan emberek között hasonló jellegű kutatást utoljára 2004-ben végzett a Február Harmadika Munkacsoport. Már abban az időben elkezdődött egy pozitív irányú változás a fedél nélkül élők körében, hiszen az akkori kutatás feltételezésével ellentétben, egyre többen használtak mobiltelefont és kezdték megismerni az internetet. A saját kutatásom megerősítette, hogy ez az irány nem változott, az infokommunikációs eszközök egyre inkább jelen vannak és használják is a mindennapjaikban a hajléktalanságban élő emberek. A gyakorlatban ez az jelenti, van lehetőségünk arra, hogy a modern technológia eszközeit felhasználva csökkentsük az otthontalanul élők számát és ezzel mérsékeljük a hajléktalanellátó szervezetek terhelését. Minél több hajléktalan ember integrálódik vissza a társadalomba, annál inkább fordul pozitív irányba ennek a társadalmi csoportnak a megítélése. A lakhatási problémát valószínűleg nem az újmédia eszközeinek használata fogja teljes mértékben megoldani, de egy olyan eszköz van a kezünkben, amit érdemes egy ossztársadalmi probléma kezelésére felhasználni.

Irodalom

- Bódi Zoltán (2004). *A világháló nyelve*. Budapest. Gondolat Kiadó.
- Gurály Zoltán (2004). *Informatika és hajléktalanság*. Budapest, Menhely Alapítvány.
- Csoszó Gabriella (2011). *FreeDoc*. Elérhető online: <http://freedoc-gabriellacsoszo.blogspot.com/> (utoljára ellenőrizve: 2021. március 26.)
- Barman-Adhikari, Anamika – Craddock, Jai (2019). *How We Can Leverage Social Networks, Tech to Help Homeless Young*. Elérhető online: <https://youthtoday.org/2019/09/how-we-can-leverage-social-networks-tech-to-help-homeless-young/> (utoljára ellenőrizve: 2021. március 26.)
- Our Children LA WIN APP A Mobile App for LA's Homeless and Struggling Youth, Families and Adults* Elérhető online: <https://www.ourchildrenla.org/win-app/> (utoljára ellenőrizve: 2021. március 26.)
- BigBurgh.com App Help Individuals Experiencing Homelessness*. (2017) Elérhető online: <https://www.bigburgh.com/> (utoljára ellenőrizve: 2021. március 26.)

Los Angeles County Homelessness & Housing Map, Get Help, ShelterApp, OurCalling app. Elérhető online: <https://storymaps.arcgis.com/stories/400d7b75f18747c4ae1ad22d662781a3> <https://gethelp.com/>; <https://www.shelterapp.org/>; <https://www.ourcalling.org/app/> (utoljára ellenőrizve: 2021. március 26.)

Samaritan Elérhető online: <https://www.samaritan.city/> (utoljára ellenőrizve: 2021. március 26.)

Fransen-Taylor, Pamela - Narayan, Bhuva (2016): *#Homeless but at home in cyberspace* In Proceedings of ISIC, the Information Behaviour Conference, Zadar, Croatia, 20-23 September, 2016: Part 1. Information Research, 21(4), paper isic1610. Elérhető online: <http://InformationR.net/ir/21-4/isic/isic1610.html> (Archived by WebCite® at <http://www.webcitation.org/6mHiASloT>) (utoljára ellenőrizve: 2021. március 26.)

EFFEKTÍV MI. „VÁLASZ” ROPOLYI LÁSZLÓ MEGJEGYZÉSEIRE

Az alcímben a „válasz” szó csupán azt a célt szolgálja, hogy tudjuk hova könyvelni a következő néhány ezer karaktert. Valójában, ahogyan Ropolyi László (2020) reflexiójának olvasásához, élvezetéhez, értékeléséhez sincs szükség az én eredeti tanulmányom (Neuman, 2020) ismeretére, hiszen önmagában is érthető, állításai saját jogon is erősek, jelentősek és vitára készítenek, függetlenül a reflexió előzményétől, úgy a következő gondolatok is inkább továbbfejlesztik (visszafejlesztik?) az eredeti tanulmányban (Neuman, 2020) felvázoltakat. Ropolyi (Ropolyi, 2020) téziseit, pontosabban azoknak egy részét – oly módon, hogy egy reflexióval szemben támasztott tartalmi követelményeket megkísérlem betartani – sorvezetőként fogom használni ebben a rövid hozzászólásban.

Milyen nyelven írták a fizika törvényeit?

Ropolyi írásának – bizonyára nem véletlenül – már az elején megjelenő súlyos állítása, hogy tudományos alapelveket (sic) nem érdemes „logikára, illetve matematikára alapozni” (Ropolyi, 2021). Nem tisztázza ugyanakkor, hogy mit ért tudományos alapelveken. Vajon axiómákra gondol, esetleg az illető természettudomány legfontosabb eredményeire vagy a kevésbé fontosakra is? Egyáltalán, melyek egy diszciplína legfontosabb törvényei? Biztos, hogy a tudomány fejlődésével a különböző szabályok fontossága nem változhat? A homályos fogalmazás ugyanakkor nem gyenge pontja érvelésének, épp ellenkezőleg, gondolatébresztő és határozatlanságánál fogva jobban védhető. Kérdés, hogy mit jelent, milyen következményei vannak a fenti markánsan különböző esetekben. Ha az axiómákra értjük, egyfajta demarkációs kritérium: matematika/logika alapú (vagy kizárólag ilyen alapokkal rendelkező) axiómák nem vezetnek jóra Ropolyi szerint. Ha pedig egy származtatott, az axiómákból a tudományos tevékenység – legyen az akár a kuhni értelemben vett normál vagy forradalmi állapotban – levezethető szabálynál fedezzük fel, hogy túlságosan matematikai, az valamilyen hibát jelezhet érvelésünkben. Az is izgalmas kérdés, hogy mit ért Ropolyi „alapozás” alatt. Nyilván nem azt, hogy az alapelvek matematikai formába vannak öltve, matematikai képletként jelennek meg – ily módon kizárhatnánk az elméleti fizika jó részét, a klasszikus fizikától a kvantummechanikáig. Talán arról van szó, hogy képesnek kell lennünk az eredetileg matematikai módszerekkel megfogalmazott szabályokat képletek nélkül, szavakkal megfogalmazni. A matematika nélkülivé átfogalmazott fizika középkori ideáljához hasonló törekvéssel állunk szemben? Esetleg az intuitív vagy intuícióellenes tudományok problematikája is idetartozik, ily módon például a Bohm-féle kvantummechanika szupremáciája lenne a következmény annak ellenére, hogy a nem intuitív klasszikus (sic) kvantummechanika a valósággal való összevetés tekintetében egyelőre jobban teljesít? Aligha lehet ez a megfajtás, hiszen a Neumann János által – joggal – empirikusnak gondolt

matematikának ugyanúgy vannak intuitív és intuícióval szemben álló részei is.

Miután a Gödel-féle nemteljességi tételek nyilvánvalóan a matematika és a logika birodalmában születtek, és véleményem szerint nem is nagyon hajlamosak onnan kitörni, Ropolyi szerint nem alapozhatunk rájuk tudományos alapelveket. Magyarázatot igényel ugyanakkor, hogy miért tekintjük a mesterséges intelligencia megvalósíthatóságát tudományos alapelvnek. Nem csupán arról van-e szó, mint annyszer, a természettudomány történetében, hogy valamilyen technikai oka van – pontosabban lenne – a kudarcnak, természetesen abban az esetben, ha Gödel tétele úgy vonatkozna a MI-ra, mint Penrose (Penrose, 1994) és Lucas (Lucas, 1961) sejteti. A tételek ugyanis nem az alapozásnál kerülnek szóba, hanem a MI működőképességével kapcsolatos kételyek megfogalmazásánál. Ha így lenne – szeretném leszögezni, hogy cikkemben épp ez ellen érvelek –, még mindig megtehetnénk, hogy valamilyen más utat választunk. A Gödel által korlátok közé szorított matematika és logika „fennhatóságán” kívülre helyezhetnénk a MI projektet – ez esetben lehet, hogy digitális számítógépek helyett valamilyen más motort kellene találni. Még egyszer leszögezem, hogy erre akkor lenne szükség, ha akár elméleti, akár elsődleges tapasztalatból származó érvek merülnének fel (és lennének elfogadva), hogy a gödeli szabályok nem férnek össze a MI elveivel.

A matematikának a természettudományokban betöltött szerepével kapcsolatos viták körülbelül akkor indultak, amikor a modern természettudomány. A tudomány művelői, még olyan egymáshoz egészen közel álló szereplők is, mint amilyen Neumann János és Wigner Jenő, gyakran egészen mást gondoltak erről a kérdéstről, a matematika, a logika szerepéről, jelentőségéről. Nem beszélve Einsteinról (Einstein, 1934), aki a természettudományos kutatásban megjelenő kreativitást kizárólag a matematikának tulajdonította. Készséggel elfogadom Ropolyi javaslatát, miszerint nem lenne helyes a mesterséges intelligenciával kapcsolatos eszmecsere végérvényesen egy meghatározott formális rendszer fennhatósága alá vonni. Ez a túldeterminált, falanszterszerű világ nemcsak rideg és unalmas lenne, hanem meggyőződésem szerint hatékonysága is elmaradna a kívánatostól. Éppen ezért nem tudom elfogadni azt a kategorikus állítást sem, hogy tudományos alapelvek soha nem származhatnak logikai vagy matematikai megfontolásokból, ad absurdum formális műveletekből, már csak ezért sem, mert léteznek ellenpéldák.

Az elemi részek még elemibb alkotórészeinek tekintett kvarkok feltételezése a huszadik század elméleti fizikájának egyik nagy eredménye. Ugyanakkor szembe kell nézni azzal, hogy szabad kvarkot még soha senki nem tudott észlelni. Éppen ezért, a kvarkok létezése elfogadásának szükséges feltétele egy olyan mechanizmus felfedezése, amely „megtiltja” szabad kvarkok megjelenését. Ezt a mechanizmust a fizikusok kvark bezárásnak nevezték el. Ugyan matematikai rigorózusság és precizitás nélkül, de mégis formális műveletekkel sikerült bemutatni egy ilyen mechanizmust (Wilson, 1974), ami pont arra példa, hogy fundamentális, ontológiai kérdés eldöntésében igenis a matematikát kellett segítségül hívni.

Ennél is „prózaibbnak” tűnő magyarázata van bizonyos elemi részecskék létezésének. Ismert és elfogadott fizikai elméletek kísérleti következményeinek meghatározásakor gyakran használnak a kutatók számítógépes szimulációs módszereket, főleg olyan esetekben, amikor a bonyolult differenciálegyenletek megoldása elvileg lehetetlen, vagy csak nem

sikerül megbirkózni velük. Az ilyen, Monte Carlo módszernek nevezett technikák a valóságot modellezik véletlen számok segítségével hívásával. A szimulációs technikák elmélete és gyakorlata is rendkívül fejlett, hatékonyságuk, pontosságuk pedig sokszor lenyűgöző, mert a kísérletek eredményei nagy pontossággal egyeznek a számításokkal. Bizonyos esetekben az ilyen numerikus módszerek súlyos ontológiai kérdésekre – értsd valamilyen elemi részecske létezésének lehetőségességre – adnak választ. Ez a két példa véleményem szerint megmagyarázza, miért esik nehezemre elfogadni Ropolyi (Ropolyi, 2021) ítéletét a matematikai/logikai módszerek használhatatlanságáról a tudományos alapkérdések megválaszolásában.

A Schuster és munkatársai által leírt (Schuster et al, 2006) és E Szabó László által több helyen megidézett (pl. Szabó, 2013) lövőhal (archer fish) képes arra, hogy a víz alól hajszálpontosan célozva, egyfajta természetbéli vízgyúként lője le a víz felett lévő levélen gyanútlanul ücsörgő rovarot annak érdekében, hogy az majd a vízbe beleesve táplálékául szolgáljon. Ehhez a gyakorlathoz a hal a fizikus egyetemi curriculum jókora darabját használja fel a fénytantól a klasszikus mechanikáig, megfűszerezve némi matematikai analízissel, differenciálegyenletekkel kapcsolatos ismeretekkel. Úgy is mondhatjuk, hogy ismeri és eredményesen használja fel az évszázadok (esetében lehet, hogy évmilliók) alatt felhasznált tudást. Amit a lövőhalnál látunk, lényegében nem különbözik egy tanult mérnök vagy kiképzett katona tevékenységétől annak ellenére, hogy feltehetően nem tanult matematikát, sem fizikát vagy hadászati tudományokat, és nem ír fel képleteket, nem old meg egyenletet. Kérdés: a lövőhal használja-e a matematikát, vagy teljesen más úton jutott el a megkérdőjelezhetetlenül meglévő tudásáig, mint mi. Viszont a számított ballisztikus pályák a hal és a katona esetében megegyeznek. MI-t lehet építeni vagy nem? Ha nem lehet, akkor azt megmagyarázhatjuk a Gödel tétellel vagy éppen valami teljesen mással. Az is lehet, hogy egy Ropolyi által sugallt, a miénktől különböző világban épp a mesterséges intelligenciák lehetőségessége lesz az az alapfeltevés, axióma, melyből aztán a Maxwell egyenleteket megkapjuk, ha éppen azokra vagyunk kíváncsiak.

Alan Sokal védelmében

Ropolyi Alan Sokallal kapcsolatos kritikájával nem tudok egyetérteni. Úgy vélem, hogy Ropolyit befolyásolta Sokal munkásságából az, ami valóban a szociálkonstruktivizmus elleni gúnyos támadásnak tekinthető. Az általam idézett Sokal mondat viszont nem vagy nem szükségszerűen így értelmezendő. Sokal azt írja: „Akik úgy gondolják, hogy a fizika törvényei társadalmi konvenciók csupán, próbáljanak meg kilépni ezekből a konvenciókból a 21. emeleti lakásom ablakán át.” (Sokal, 1996). Ropolyi szerint Sokal ezzel a mondatával támadást intéz a konstruktivizmus ellen, mégpedig azért teheti ezt, mert „nem veszi észre: a tudományban érvényesített konvenciók nem a gravitáció létezésére és törvényszerű összefüggéseire, hanem értelmezése és természete adott módjára vonatkoznak.” Amellett, hogy arról is lehetne vitázni, vajon egyezik-e a klasszikus newtoni gravitáció elmélet ontológiája az einsteinitől – véleményem szerint különbözik, tehát a két elmélet létezői nagyon mások, fel szeretném hívni

a figyelmet arra, hogy Sokal alapján épp azok a kis részletek nyernek fontosságot, melyeket, ha jól értem, Ropolyi másodlagos fontosságúnak vél, mint a gravitáció természetének adott módja. Simán ki lehetne lépni ugyanis azon a bizonyos ablakon, ha mondjuk a gravitáció olyan pici lenne, hogy lenne időnk elkapni az alattunk lévő emelet ablakpárkányát, ily módon elkerülve a zuhanást. Vagy ha a gravitációs erő (legyünk egy pillanatra newtoniak) csökkenne a sebességgel, így egyenletesen vagy éppen lassulva esnénk (figyelembe véve a légellenállást is) biztosítva a sima landolást és megakadályozva a csontok törését.

Azt gondolom, hogy a MI megvalósíthatósága, alapvető ontológiai és ugyancsak fontos nem ontológiai kérdései sokszor ilyen látszólagos nüánszokon múlhatnak. Ezek a részletek elsősre nem látszanak annyira egyértelműen meghatározónak, szerepük mégis meghatározóvá válik, hiszen a projekt megvalósíthatóságát érintik. Simán elgondolható tehát az is, hogy egy adott MI projekt pontosan azért nem lesz megvalósítható, mert az általa használt formális nyelven (ad absurdum logikán) alapuló gép beleütközik egy Gödel mondatba. Az is előfordulhat, tekintetbe véve többek között a Ropolyi által többé-kevésbé részletesen tárgyalt különböző fajta mesterséges intelligenciákat, hogy egy adott szemléletben, világban, kuhn-i paradigmában ugyanaz a mesterséges intelligencia nem tekinthető annak, ha máshonnan nézzük (vö. zárt, illetve nyílt rendszerek problematikáját). Ez az utolsó, és e reflexiót is lezáró gondolat talán megmagyarázza a címadást. Ahogy a huszadik század derekától megjelenő, ún. effektív fizikai elméletek mintájára érdemes lenne effektív mesterséges intelligenciáról is beszélni. Az effektív fizikai elméletek a nyílt rendszerek szűkített zárt rendszereinek speciális törvények által vezérelt tartományai. Zárt rendszerekre leginkább praktikus okokból van szükségünk, mert itt vagyunk képesek megfogalmazni és meg is oldani a problémákat – a tudomány adott fejlettségi szintjén. Ugyanígy a mesterséges intelligenciák meghatározó paraméterei is – beleértve azt is, hogy intelligenciának nevezzük-e vagy nem – egy adott tartományban értelmezendők, ahol még az is előfordulhat, hogy Gödel határozza meg a játékszabályokat.

Irodalom

- Einstein, A. (1934). On the Method of Theoretical Physics. *Philosophy of Science*, 1. (pp. 163–169.)
- Lucas, J. R. (1961). Minds, machines and Gödel. *Philosophy*, 36, (pp. 112–127.)
- Neuman, P. (2020). Naív gondolatok Gödel nemteljességi tételei és a mesterséges intelligencia lehetetlenségének kapcsolatáról. *Szabad Piac* 2020/1, (pp. 124-129.)
- Penrose, R. (1994). *Shadows of the Mind*. Oxford University Press.
- Ropolyi L. (2020). Az intelligencia három változata. Néhány megjegyzés Neuman Péter: „Naív gondolatok Gödel nemteljességi tételei és a mesterséges intelligencia lehetetlenségének kapcsolatáról” című dolgozatához. *Szabad Piac* 2020/2, (pp. 138-144.)
- Szabó, E.L. (2013): Vázlatpontok a fizikai elméletek fizikalista értelmezéséhez: Zvolenszky Zs. et al. (szerk.), *Nehogy érvgyűlölők legyünk – Tanulmánykötet Máté András 60. születésnapjára*, L'Harmattan, Budapest, 2013, (pp. 122–129.)

REFLEX

- Schuster, S., Wohl, S., Griebisch, M. Klostermeier, I. (2006). Animal Cognition: How Archer Fish Learn to Down Rapidly Moving Targets. *Current Biology*, 16. (pp. 378–383.)
- Sokal, A. D. (1996). A Physicist Experiments with Cultural Studies. *Lingua Franca*. https://physics.nyu.edu/faculty/sokal/lingua_franca_v4/lingua_franca_v4.html
- Wilson, K. G. (1974). Confinement of quarks. *Physical Review D*, 10(8), (pp. 2445–2459.)

Csepeli György

A SZÍV ALGORITMUSAI. (KAZUO ISHIGURO ÚJ KÖNYVÉRŐL)

Ha akarjuk, ha nem, a mesterséges intelligencia részévé vált életünknek, s nem kell hozzá különösebb fantázia annak előre látására, hogy a jövőben a mesterséges intelligencia alkalmazások egyre több terhet vesznek le az emberről azokon a területeken, ahol pragmatikus feladatok megoldására van szükség. A rutinszerűen visszatérő egyszerű feladatok mellett már ma is vannak, és a jövőben még többen lesznek a komplex, bizonytalanságokkal teli problémák kezelésére alkalmas, az emberekkel természetes nyelveken kommunikáló mesterséges intelligencia alkalmazások, okos és hasznos robotok.

Turing szerint a mesterséges intelligencia próbája, hogy a közlési folyamat során nem tudjuk megállapítani, hogy aki szól hozzánk, az ember-e vagy gép. Ezen a próbán a mai mesterségesintelligencia-alkalmazások simán átmennek. Észre sem vesszük, hogy a kérdéseinkre telefonon kért és kapott adott választ gép adja, a napi híreket nem ember, hanem robot írja, s a gyárból kikerült termékhez emberkéz nem nyúlt.

A tárgyi világon az ember már ma is a gépekkel együtt uralkodik. A kérdés csak az, hogy a gyakorlati ész síkján az emberi intelligenciát mikor váltja ki teljesen a mesterséges intelligencia.

A mesterséges intelligencia számára ma még terra incognita az emberek egymásközi viszonyaiban kulcsfontosságú érzelmek területe. Az észhez képest a szív szeszélyes világa jóval nehezebben algoritmizálható.

A Japánban született és Nagy-Britanniában felnőtt Nobel díjas író, Kazuo Ishiguro 2021-ben jelentette meg nyolcadik regényét, melynek főhőse Klara, a Mesterséges Barátnő. A mesterséges barátokat és barátnőket áruló bolt vezetője azt mondja, hogy Klara ugyan nem a legújabb szériából való, de empátiás készsége a legújabb széria darabjaihoz képest kiemelkedő. Végül nem ez dönti el Klara sorsát, hanem az, hogy Josie, a vevő már a kirakatban látva eldöntötte, hogy Klara lesz a barátnője.

Az író remek leleménye, hogy az érezhetően nem túl távoli jövőben játszódó történetet Klara fokról-fokra épülő tudatán keresztül követjük, aki az olvasóhoz képest mindig egy lépéssel előrébb jár a megértésben jár előbb a megértésben. Klara nyelve nem bonyolult, akár egy textbot is írhatta volna. Ishiguro Turing nyomát követi amikor nem azt feszegeti, hogy Klara-nak van-e vagy nincs tudata, hanem csak azt mutatja meg, hogy Klara mit lát, mit hall, és miként tanulja meg közvetlen környezete megértéséhez szükséges jelentéseket. Az olvasó Klara-val együtt tudja meg, hogy Josie élete nincs biztonságban. Annak érdekében, hogy Josie a lehető legjobb egyetemre jusson, anyja elérte, hogy lánya részt vegyen egy genetikai feljavító programban, melyben Josie testvére is részt vett korábban, de a kezelésbe belehalt.

A regény csúcspontja, amikor Josie állapotának rosszabbodásakor felmerül az anyában az ötlet, hogy Josie halála után Klara lehetne lánya folytatása, ami azt jelentené, hogy Klara átvinné Josie szokásait, szavait, jellegzetes viselkedési mintáit. Josie végül életben marad, de a regényben végig érződik a nyomasztó kérdés, hogy van-e különbség az ember, mint biológiai gép és a biológiai gépet utánzó – nem biológiai törvények alapján működő – mesterséges gép

között? Technikailag a különbség abban van, hogy az emberek testi működése anyagcseréhez van kötve, az embereknek enniük, inniuk kell, ha élni akarnak, miközben alkalmazkodniuk kell a környezetükhöz. Klara és a hozzá hasonló mesterséges embereket a napelemek működtetik, miközben tanuló algoritmusaik révén ők is jól alkalmazkodnak a környezethez.

Klara végül jól eligazodik a vidéki házban, a kertben, felmászik a szomszéd telkén lévő csűr tetejére, kirándul a közeli vízeséshez, és beviszik a városba is. Mondatai szabatosak, partnereit megérti, bár önálló gondolatai nincsenek. A dermesztő az, hogy akikkel beszél, azok sem mondanak semmi eredetit. Ha Turing-tesztnek vetnénk alá Klara-t és a vele kapcsolatba kerülő embereket, nehezen dönthetnénk el, hogy ki a gép és ki az ember. Ishiguro mintha azt sugallná, hogy a jövőben a gépek egyre inkább olyanok lesznek, mint az emberek, és az emberek a gépekhez fognak megkülönböztethetetlenül hasonlítani.

A regény vége felé felvillan egy reménysugár. Bármilyen empátikus és intelligens is Klara, nem érti mi a szeretet. Érzi ugyan, hogy ki szereti és ki nem, de ő nem tud szeretni. A szeretetet nem építették be az algoritmusai közé. Josie apja, Paul elmagyarázza, a szeretet nem az egyénben, hanem a társaiban van. Amint Klara-t a Nap, az embereket a más emberektől felénk áramló szeretet élteti. Ishiguro regénye alapján feltehetjük a kérdést, hogy lesznek-e olyan gépek a jövőben, amelyek tudnak szeretni?

(Kazuo Ishiguro (2021). *Klara and the Sun*. London: Faber)

ABSZTRAKTOK

Szűts Zoltán: Algoritmusok vezérelte sorsok

Az algoritmusok már évtizedek óta optimalizálják a társadalomba beágyazott folyamatokat. 2021-re egyértelművé vált, hogy az algoritmusok nem csupán a folyamatok optimalizálásával szabályozzák az információs társadalom folyamatait, hanem elterjedésük következménye a véleménybuborékok, csökkenő választási opciók vagy éppen egy új típusú munkanélküliség megjelenése is. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy az algoritmusok milyen formában és mértékben befolyásolják az emberi sorsokat.

Beke Ottó: Ray Bradbury: Fahrenheit 451. A technodiktatúra aktuális víziója

Ray Bradbury Fahrenheit 451 című, nagyhatású tudományos-fantasztikus regénye a technikai úton, szórakoztatási célból közvetített, színvonalatlan multimediális tartalmak elrettentő erejű víziója. A disztópiában kibontakozó technodiktatórikus hatalomgyakorlási rendszer betiltotta a könyvek olvasását, sőt, már azok birtoklása is bűncselekménynek minősül, és súlyos szankciókat von maga után. A műben a könyvek felkutatását és felperzselését egy erre a célra létrehozott, széles körű társadalmi elismertségnek örvendő, megfelelő infrastruktúrával és eszközökkel felszerelt hivatalos szervezet, a tűzörség végzi. A regényvilágban a kultúra hordozói a különböző műszaki berendezések, így módon a kultúra, a technika és a szórakoztatás mint kizárólagos cél elválaszthatatlanul összekapcsolódik. A Bradbury-regény értelmezése hozzájárulhat a technikai környezetben megjelenő vizuális kultúra gyakran tapasztalható hegemoniájával, kizárólagosságával kapcsolatos kritikai attitűd kialakításához és megerősítéséhez. A jelzett kritikai hozzáállás nem technofóbiában, hanem tudatosan vállalt óvatosságban, illetve elővigyázatosságban gyökerezik.

Andok Mónika: Technológiai szuverenitás és digitális hatalmi formák

A tanulmány azt mutatja be, hogy a hálózati kommunikáció felületein miként jelent meg a hatalom, a kontroll, a viselkedés kikényszerítésének problémája. Az EU technológiai szuverenitás elgondolásához kapcsolódóan érinti a cikk azon problematikus eseményeket, melyek 2021-ben a nagy technológiai cégekhez kapcsolódva sértették a társadalmi nyilvánosság szuverenitását. A jelen esetekből kiindulva a tanulmány két eltérő utat mutatja meg az internet hatalmi struktúráinak megragadásához. Az egyik elgondolás a hálózati mintázatban látja az új média hatalmi formájának lényegi elemét (Castells, Barabási), míg a másik megközelítés (van Dijck, Couldry) a digitális technológia adatosítás potenciáljában.

Merkovity Norbert: Figyelem és diktatúra? A figyelemalapú politika, mint stratégiai cselekvés

A figyelem mint a választók szűkös fizetőeszköze és a politikusok által kívánt áru újfajta stratégiákat teremt a politikai kommunikációban. A stratégiák értelmezési keretet kínálnak, ami révén vizsgálható a politikusok online kommunikációja. Ez a keret magyarázható az algoritmusok által, a közgazdasági és pszichológiai folyamatok segítségével, de akár a politikai kommunikáció és a politikai stratégia révén is. Mindezek közösen teremtik meg

azt a miliót, amiben a ma ismert politikai cselekvés (politics) működik. Az, hogy mennyire diktatórikus ez a környezet, meghatározott-e a technológia által, vagy esetleg önként vállalt politikai viselkedés, vita tárgyát képezheti. A tanulmányban arra vállalkozunk, hogy bemutassuk azokat a főbb gondolatokat, amelyek segítségével kutatható a politikusok mediatizációja és perszonalizációja, nem utolsósorban pedig a politikai viselkedés néhány alapvonása a hibrid médiarendszerek világában. A figyelem fogalmának pszichológiai és közgazdaságtudományi áttekintése után különbséget teszünk a figyelempolitika (attention politics) és a figyelemalapú politika között (attention-based politics). Amellett érvelünk, hogy a közösségi média platformokon tapasztalható politikai kommunikáció a figyelemért folytatott harc segítségével elemezhető.

Gyekiczky Tamás: SYSTEM ERROR? A jog rendszere és a Digitális Társadalom

Egyre több szó esik napjainkban a jogrendszer és a digitális világ kapcsolódásáról. A közvélekedések forгатagában a jogi szabályozást sürgető vélemények éppúgy megtalálhatók, mint a jog kiiktatását megcélzó álláspontok. A kérdés azonban az, valóban lehetséges-e a jog eszközeivel, azok átalakítása nélkül hatékony szabályozó hatást kifejteni? A tanulmány elsősorban erre a kérdésre keresi a választ. A jog rendkívül összetett rendszer, normák, értékek, intézmények, gyakorlatok és hagyományok összessége. A modern, globális hálózati jog ráadásul több szabályozási központtal rendelkezik, a nemzetközi autoritások mellett a szabályozó szerepkörre bejelentkeztek a nemzeti és regionális jogalkotók is. A szabályok kialakításának monopóliuma elveszett. Az alaposabb elemzés a szabályozás számos akadályára bukkan a jog belső világában, a jogi hagyományokban. A digitális világra nem alkalmazhatók az emberi magatartások regulációját középpontjába állító jogi megoldások, ráadásul a digitális tér bizonyos részei elérhetetlenek a nyílt, és demokratikus konszenzus által létrehozott jogi eszközökkel. A joggyakorlat mindezek ellenére nem kevés biztató példát mutat fel. Léteznek olyan részleges, vagy részletekre kiterjedő megoldások, amelyek hatékonyan tudják ellátni a digitális világ belső konfliktuskezelésének feladatát. Ehhez a bürokratikus jogalkotások esetében megtapasztalt folyamatkezeléstől eltérően sokkal nagyobb rugalmasságra van szükség, dinamikus, menedzser szemléletű szabályozási gyakorlatra. Szakítani kell azonban számos, korábban jól bevált jogi megoldással, tekintet nélkül azok eredetére vagy hosszú időn keresztül fennálló fontosságukra.

Karagits Kíra Vivien - Gettler Martha - Keszei Barbara - Zelena András: A Facebook mint emléklap a Habermas-féle elméleti összevetés tükrében

Az internetes kommunikáció jelentőségéről, a hozzá tartozó szolgáltatásokról, az újmédia használatának pszichológiai aspektusairól próbálunk egy átfogó képet nyújtani, illetve megvizsgálni azt a Habermas társadalmi nyilvánosság elmélet tükrében. Környezetünk és kultúránk változásai számos új ismeretszerzési szokást honosítottak meg. A habermasi kommunikatív cselekmény halmazát a social media felületeire való kiterjesztés értelmében vizsgálандó a Facebook, mint az egyik legnépszerűbb közösségi platform. Ezen belül a cikk kiemelten a Facebook emléklapok jelentőségével, online gyászfeldolgozással, a valóság és -önreprezentálás torzításaival és a virtuális tér rítusaival foglalkozik. Mindemellett írásunk

tárgyalja a kapuőrök (gatekeepers) szerepét, valamint kísérletet tesz a szólásszabadság, kapuőrök és a jogi szabályozás összefüggésének megértésére. Habermasi megközelítésből, a cikk értelmezni próbálja a polgári nyilvánosság online térbe való „költözésének” változásait. A kontroll nélküli információk közzététele és ebből kifolyólag az újmédiában megjelenő kapuőrök funkciója egyre szükségzerűbbé válik. Azonban kérdés, meghúzható-e egy virtuális határ a közzétételi szabadság terén, a Facebook, mint a kollektív emlékezés tárháza mennyiben kívánja megváltoztatni ismeretszerzési szokásainkat?

Sándor Alexandra Valéria: Önreprezentáció a közösségi médiában a Covid19-járvány első és második hullámának idején

A közösségi média olyan változatos és dinamikusan fejlődő online tér, amely számos platformot foglal magában. Ezek a platformok sokunk mindennapi életének részévé váltak, és fontos interakciós térré nőttek ki magukat. A közösségi média két alapvető tulajdonsága, hogy átível a földrajzi és kulturális határokon, illetve a hagyományos tömegkommunikációs mintákkal ellentétben felcserélhető benne a küldő és a fogadó fél szerepe. Jelen kísérleti tanulmány célja, hogy rávilágítson a közösségi médiabeli önreprezentációban történt változásokra, valamint azok mentálhigiénés összefüggéseire magyar felhasználók körében, a Covid19-világjárvány első és második hulláma alatt kitöltött online kérdőív segítségével. A kétlépcsős adatfelvétel eredményei alapján mind a közösségimédia-használatra fordított idő, mind pedig az önreprezentatív jellegű fényképek és videók gyakorisága megnőtt a járványhullámok idején, és a „szelfik” számítottak a legnépszerűbb tartalomtípusnak e téren. Ami a mentálhigiénés összefüggéseket illeti, jelentősen többen voltak súlyos depresszív zavar szempontjából veszélyeztetettek azoknak a körében, akik naponta legalább egyszer küldtek magukról vagy a hozzájuk közelállókra képet vagy videót a Messengeren, vagyis azon a platformon, ahol az ilyen típusú tartalmak megosztására való hajlandóság a leginkább megnövekedett, ráadásul az érintettek aránya a második hullám idején tovább emelkedett.

Zsell Szilvia: Hajléktalanság online és offline. A hajléktalan emberek kommunikációs és médiahasználati szokásainak vizsgálata

Kutatómunkám során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a társadalom periferiáján élő hajléktalan embereknek milyen lehetőségük van hozzáférni a modern technológia infokommunikációs eszközeihez és ezek segítséget nyújtanak-e számukra a társadalmi visszailleszkedésben. Az elvégzett empirikus kutatás során együttműködtem a hajléktalanellátásban dolgozó szakemberekkel, valamint megismerkedtem olyan tevékeny és félelmet nem ismerő hajléktalan emberekkel, akiknek az élete példaértékű, részvételük a kutatómunkában pedig határozottan növelte az eredmények megbízhatóságát. A tanulmány első részében hazai és nemzetközi viszonylatban mutattam be a hajléktalanellátás és a hajléktalan emberek viszonyát az újmédia eszközeihez. A következő fejezetekben részletesen ismertettem és kiértékeltem a budapesti hajléktalan emberek körében elvégzett, kérdőíves és interjúztatáson alapuló kutatásomat, amelyet ugyan a koronavírus járvány terjedése jelentősen megnehezített, mégis sikeresen lezárulhatott. Végül egy olyan kommunikációs tervet fogalmaztam meg, amely véleményem szerint alkalmas a hajléktalanellátó rendszer, a

hajléktalan emberek és a társadalom közös erőfeszítéseit egy hatékonyabb szintre emelni az infokommunikációs eszközök segítségével. Az általam javasolt applikáció fejlesztésének és használatának össztársadalmi szinten várható eredményei, hogy megismerjük a körülöttünk élő hajléktalan embereket, arcokat társítsunk a hajléktalanság fogalmához és ezáltal érzékenyebbé váljunk a mindennapi problémáikra és szükségleteikre. Ebből kifolyólag a jövőben csökkenhet a hajléktalanellátó szervezetekre nehezedő nyomás és ezáltal egyre több ember integrálódhat vissza a társadalomba, megszűnhet a hajléktalan emberek további elszigetelődése, valamint a társadalmi megítélésük is pozitívan változhat. Az elvégzett kutatómunka mindenképpen hiánypótlónak nevezhető a jelenlegi médiakutatások térképén. Egy olyan tényfeltáró előtanulmánynak felel meg, amelyre lehet építeni a kutatás, a fejlesztés és a megvalósítás további szakaszait. Együttműködve az országban élő hajléktalan emberekkel, valamint a hajléktalanellátással foglalkozó szervezetekkel, szakemberekkel, önkormányzatokkal, szakpolitikákkal és online applikáció fejlesztőkkel a gyakorlatban is használható megoldásokat dolgozhatnánk ki. A lakhatási problémát valószínűleg nem az újmédia eszközeinek használata fogja teljes mértékben megoldani, de egy olyan eszköz van a kezünkben, amit érdemes egy össztársadalmi probléma kezelésére felhasználni.

ÉLETRAJZOK

Andok Mónika PhD, habilitált egyetemi docens, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikációtudományi Tanszékének vezetője. Doktori fokozatát 2006-ban szerezte, a disszertációból született kötete *A hírek története* (2013). Főbb kutatási területei: médiaműfajok, hálózati kommunikáció, vallás és digitális média kapcsolata. Legutóbbi kötetei: *Digitális média és mindennapi élet* (2016), *A kommunikáció rituális elmélete* (2017). A Magyar Kommunikációtudományi Társaság alapító tagja, valamint a *Network for New Media, Religion and Digital Culture Studies* tagja. 2020-ban az Eötvös József Kutatóközpont senior kutatója volt. Legújabb könyve 2021-ben jelenik meg, *Digitális vallás - Az új információs technológiák hatása a vallásokra, vallási közössége Magyarországon* címmel. E-mail: andok.monika@btk.ppke.hu

Beke Ottó az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén diplomázott. Tudományos fokozatot a Pécsi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájában szerzett. A szabadkai székhelyű Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar docense. E-mail: bekeotto1@gmail.com

Csepeli György professor emeritus, az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológiai Doktori Iskola Interdiszciplináris Társadalomkutatások programjának vezetője. Kutatási területe a csoportközi viszonyok szociálpszichológiája. Érdeklődése utóbb az információs társadalom, a mesterséges intelligencia társadalmi-gazdasági hatásainak kutatás felé fordult. E-mail: csepeli.gyorgy@gmail.com

Gettler Martha Emma a Budapesti Gazdasági Egyetem KKK, Kommunikáció és Médiatudomány szakának tanulója. Kutatói érdeklődése a kommunikációnak a szociológiával, illetve művészetekkel való kapcsolata. Kutatási asszisztens tapasztalatát az egyetemen belül szerezte meg.

Gyekiczky Tamás jogász, filozófus és szociológus, a szociológiai tudomány kandidátusa, habilitált, volt főiskolai tanár, nyugalmazott bíró. Pályafutását az ELTE Állam- és Jogtudományi Karon kezdte 1979-ben. 1988-tól az MTA Szociológiai Kutató Intézetének tudományos igazgatóhelyettese, majd megbízott igazgatója. 1990 – 1995 között a Bielefeldi Egyetemen ösztöndíjas, számos összehasonlító kutatás résztvevője. 2001 – 2012 között a Debreceni Egyetem ÁJK Polgári Eljárásjogi Tanszékét vezette, a Wekerle Sándor Üzleti Főiskola tudományos rektorhelyettese 2012 – 2015 között. 1996-tól 2012-ig ügyvéd, majd 2019-ig a Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság bírója. Kirendelt bíróként 2015 – 2016 között az Igazságügyi Minisztériumban dolgozik, ezt követően a Kúrián, 2018-ig. 2019-ben bíróként nyugállományba vonult, de továbbra is tanít az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Pénzügyi Jogi Tanszékén, témavezető a kar doktori iskolájában. gyekiczky.tamas@gmail.com

Karagits Kíra Vivien a Budapesti Gazdasági Egyetem KKK, Kommunikáció és médiatudomány szak végzős hallgatója. Kutatási területe az érzékeny kommunikáció, a rossz hírek közlésének kommunikációs eszköztárának elemzése gazdasági, egészségügyi, interperszonális kommunikációs szinten. A PMI Budapest, Magyar Tagozata nonprofit egyesület, kommunikációs munkatársa.

Keszei Barbara PhD pszichológus és kommunikációs szakember, a Budapesti Gazdasági Egyetem, KVIK Pedagógia Tanszékének adjunktusa. Kutatási területe a környezetpszichológia, különös tekintettel az épített terekben megjelenő térélményre, térhasználatra és környezeti preferenciára. Kutatásai során változatos módszertant alkalmaz (pl. VR, mentális térképezés, térszintaxis) és gyakran dolgozik együtt építészekkel. A Magyar Pszichológiai Társaság és a DiscourseNet tagja.

Merkovity Norbert 2011-ben védte meg PhD-dolgozatát, 2020-ban habilitált a Szegedi Tudományegyetemen. Két magyar nyelvű könyve jelent meg a politikai kommunikáció témakörében. Jelenleg politikai kommunikációt és a politikatudomány más területeihez kapcsolódó kurzusokat oktat az SZTE-n, ahol egyetemi docens és az NKE-n, ahol adjunktus. 2018-tól az ECREA CEE Network titkára. Kutatási területei a figyelemalapú politika, az információs hálózatok szerepe a politikai kommunikációban. Email: merkovity@juris.u-szeged.hu

Nagyfi Richárd az ELTE Szociológiai Doktori Iskola. Interdiszciplináris Társadalomkutatások Program hallgatója.

Neuman Péter eredetileg fizikus. Az üzleti életben - elsősorban pénzügy, telekommunikáció és IT - eltöltött körülbelül két évtized után tudományfilozófiával kezdett foglalkozni a BME Filozófia és Tudománytörténet Tanszékén, ahol tárgyalástechnikát oktatott. Jelenleg az ELTE-n készül fizika filozófiáról szóló doktori disszertációja megvédésére. Érdeklődési területe a fizika alapjai, szimulációk és gondolat kísérletek filozófiai vonatkozásai. Email : neumanpt@gmail.com

Ropolyi László fizikai és filozófiai tanulmányokat követően évtizedekig tanított filozófiai, tudománytörténeti és tudományfilozófiai tárgyakat, főként természettudományokra szakosodott hallgatóknak. Az utóbbi években főként tudomány- és technikafilozófiai, valamint internetfilozófiai kutatásokkal foglalkozik. E-mail: ropolyi@caesar.elte.hu

Sándor Alexandra Valéria kommunikáció és médiaszakértő, az ELTE Társadalomtudományi Karának oktatója, a Szociológia Doktori Iskola doktorandusza. E-mail: sandor.alexandra.valeria@tatk.elte.hu

Szűts Zoltán média és digitális pedagógia kutató az Eszterházy Károly Egyetem habilitált egyetemi docense, a Digitális Kultúra Tanszék és a Neveléstudományi Doktori Iskola Digitális Pedagógia modul vezetője, a Milton Friedman Egyetem Alkalmazott Infokommunikációs Kutatócsoportjának vezetője, A világháló metaforái (Osiris, 2013), az Online (Wolters Kluwer, 2018), illetve a Digitális pedagógia elmélete (Akadémiai Kiadó, 2020) könyvek szerzője. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen diplomázott, doktorált és habilitált, az Eszterházy Károly Egyetemen doktorált. Rendszeres előadója a SISY, EDEN, ICL, HUCER, CogInfoCom és az Új Média konferenciáknak. A hypertextuális irodalom, az online kommunikáció és média, az információs társadalom és a digitális pedagógia kutatója. E-mail: szutszoltan@gmail.com

Zsell Szilvia okleveles kommunikáció- és médiaszakértő. Felsőfokú tanulmányait a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Karán (BA), majd a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán (MA) kommunikáció- és médiatudomány szakon végezte. Szakmai tapasztalatait az Egyenlő Bánásmód Hatóságnál, majd az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalában szerezte. Legfőbb kutatási területe a társadalom perifériáján élő csoportok kommunikációs és médiafelhasználási szokásainak vizsgálata. Tanulmányait a Kommunikációtudomány Doktori Program keretein belül tervezi folytatni. E-mail: szilviazs@yahoo.com

Zelena András PhD a Budapesti Gazdasági Egyetem KKK Kommunikáció Tanszékének, tanszékvezető docense. Kutatási területe az online gyázmunka, különös tekintettel a prae- és perinatális veszteségközzététel az újmédia színterein. Az Orvosi hetilap levelező szerzője, a Kharón Thanatológiai Szemle szerkesztőbizottsági tagja, a Magyar Pszichiátriai Társaság rendes tagja. Email: Zelena.Andras@uni-bge.hu

A Bradbury-szöveg továbbá fenntartja annak lehetőségét, hogy a műszaki berendezések is közvetítsenek értéket. A különböző közegekben megjelenő tartalmak esetében a színvonal és a befogadás közbeni véleményalkotási és -közlési szabadság, valamint a függetlenség, egyéni autonómia fenntartásának relevanciáját hangsúlyozza.

Beke Ottó

A hálózati kommunikáció hatalmi kérdéseivel, az internet kontrolljával évtizedek óta foglalkoznak mind a jogtudomány, mind a társadalomtudományok kontextusában. Jelen tanulmány nem vállalkozik mindennek az áttekintésére, csupán két lehetséges megközelítést emeli ki a témának. Az egyik a hálózatos, nem hierarchizált mintázatában látja az új hatalmi forma leglényegesebb elemét, míg a másik elgondolás az adatosítás folyamatában.

Andok Mónika

Az internetes celebhősök, befolyásolók (influncerek) számára a figyelemmel való „üzletelés” a pszichológiai konklúzió felismerése, miszerint az ember figyelme szükségszerűen korlátozott, ezért szűkös jószág. A figyelem olyan fizetőeszközzé válik (figyelmes tőke) a közösségi média korában, aminek megszerzése, bővítése vagy fenntartása jövedelemmel kecsegtet (figyelem jövedelme). Ez a felismerés vezetett oda, hogy elkezdték fókuszált elkötelezettségként vizsgálni a figyelmet a közgazdaságban, ami az információ egy adott elemére összpontosul.

Merkovity Norbert

El kell terjeszteni a „My e-Justice tér” megoldását, amely egy, a nemzeti és a határon átnyúló, személyes használatra kialakított digitális tér, megkönnyíti az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést a határon átnyúló uniós eljárásokban. A digitális térszerveződési forma nem váltaná le a nemzeti e-Justice szolgáltatásokat, hanem egymásba épülve, egymást támogatva működne. Az igazságszolgáltatás digitális társadalma voltaképpen itt kezdődik, akkor, amikor az áthelyeződik az online térbe, és leváltja a hagyományos igazságszolgáltatási tereket.

Gyekiczky Tamás

Találkozhatunk emlékdalakkal egyrészt a család, barátok által létrehozott oldalak útján, másrészt az elhunyt személy korábbi profilján keresztül. Ezen oldalak segítségével, a hozzátartozók, barátok érzéseiket, gondolataikat fogalmazhatják meg az elhunytak felé, valamint egymás között is párbeszédet folytathatnak. A terápiás írás egy modernkori változataként segíthet ez a közzétételi forma. Ezek a bejegyzések a temetkezés, a virrasztás, a sírlátogatáshoz hasonló rituálék formájában öltenek szerepet.

Karagits Kíra Vivien - Gettler Martha - Keszei Barbara - Zelena András